

JAKIN

IÑAKI AGIRREAZKUENAGA
HIZKUNTZEN OFIZIALTASUNAZ
ANDRES URRUTIA
HIZKUNTZ OFIZIALKIDETASUNA

JOXE AZURMENDI
FILOSOFIA PERTSONALISTAREN MAISU BAT:
KARLOS SANTAMARIA

JOSE IGNACIO ARMENTIA
PRENTSA KOLOREDU NAREN ETORKIZUNA
AGURTZANE JUANENA
HIZKUNTZ SEXISMOA ETA EUSKARA

MIKEL AZURMENDI
EHIZTARIAREN EROTIKA

MARIANO FERRER
EGUNEN GURPILEAN

65

UZTAILA-ABUZTUA 1991

JAKIN

65

UZTAILA-ABUZTUA 1991

Kultura eta Turismo Sailak diruz lagundutako aldizkaria

AURKIBIDEA

Z	ENBAKI HONETAN	7
G	AI NAGUSIA	11
	IÑAKI AGIRREAZKUENAGA HIZKUNTZEN OFIZIALTASUNAZ	39
	ANDRES URRUTIA HIZKUNTZ OFIZIALKIDETASUNA	
G	AIAK	63
	JOXE AZURMENDI FILOSOFIA PERTSONALISTAREN MAISU BAT: KARLOS SANTAMARIA	89
	JOSE IGNACIO ARMENTIA PRENTSA KOLOREDUNAREN ETORKIZUNA	97
	AGURTZANE JUANENA HIZKUNTZ SEXISMOA ETA EUSKARA	
E	GUNEN GURPILEAN	113
	MARIANO FERRER	
I	IBURUAK	139
	MIKEL AZURMENDI EHIZTARIAREN EROTIKA	

SUMMARY

ABOUT THE OFFICIALITY OF LANGUAGES

IÑAKI AGIRREAZKUENAGA

The author, professor of Law Administration, makes some juridical reflections about the officiality of languages and one's duty towards their knowledge. After verifying the emergence in the European Legislation of a new wave of respect, protection and promo-

tion of minority languages, which up to recently have been persecuted, he makes a juridical analysis of multilingualism in the Spanish State. He studies in great depth the declaration of officiality of languages and its effects, as well as one's duty to know Castilian.

CO-OFFICIALITY, FREE-CHOICE AND BASQUE LANGUAGE

ANDRES URRUTIA

Andres Urrutia, notary and lecturer in law, describes the incidence of the constitutional "duty" of knowing Castilian in the private contract. The assumption of the Constitutional court in the sense that all Spanish citizens have a com-

mand of Castilian and its consequences in both the singular private contract and the general contract, allow us to create a series of conclusions on the use of Basque in the private juridical field.

CARLOS SANTAMARIA: AN AUTHORITY ON PERSONALIST PHILOSOPHY

JOXE AZURMENDI

Joxe Azurmendi, a lecturer in philosophy, introduces Carlos Santamaria as an authority on personalist philosophy aligned with E. Mounier. The author introduces us to a character worried about politics, techni-

cal civilization, society masses and the Church. Throughout his essays, Carlos Santamaria defends the necessity of moral instance, the priority of the person and the ethical realism.

THE FUTURE OF THE COLOUR IN THE PRESS

JOSE IGNACIO ARMENTIA

Jose Ignacio Armentia, a lecturer in Media Studies, puts forward the arguments of both the critics and those defending the use of colour in the daily press. The author justifies the use of colour as an informative element rather than a decorative one.

THE SEXISM OF THE LANGUAGE AND EUSKARA

AGURTZANE JUANENA

The author, a philology graduate, applies the study models of linguistic sexism to Euskara. This language, lacking grammatical genders, has less problems of sexism, although some problems do exist. The author analyses the linguistic sexism in the Basque lexicon through the study of present Basque dictionaries.

NEWS TODAY

MARIANO FERRER

The journalist Mariano Ferrer comments on the facts and events of June and July that he considers to be worth underlining in this section. The subjects are among others: the new schooling system, the celebration of the victory in the Gulf War that took place in the U.S.A., the trial against Amedo, the visit of Boris Yeltsin to New York, the problem of immigration in France, the expulsion of Abdelmoumen Diouri from France, eccetera.

THE EROTICA OF THE HUNTER

MIKEL AZURMENDI

Mikel Azurmendi, a lecturer in Anthropology, presents the latest investigation by a colleague of his in the Faculty, Joseba Zulaika. After having analyzed subjects such as "Bertsolaritza" (Bertsolariak: Folk Troubadours), violence, aesthetics, and the military service, Zulaika now approaches the semiotic, symbolic and erotic dimensions of hunting. For his study, the investigator accompanied a group of wild boar hunters over a period of four years.

ZENBAKI HONETAN

Eskuetan duzun hau bigarren aldiko 65. zenbakia da eta 1991ko laugarrena. Ohitura dugunez, urteko lehen hiru zenbakiak uda-aurretik ematen ditugu argitara, eta beste hiruak irailetik aurrera.

Laugarren zenbaki honen egitura, “zenbaki zentratu” deitzen dugun horietakoa da, hau da, zenbaki monografikoaren eta artikulu soltez osaturiko zenbakiaren tartekoa.

Oraingo gai nagusia, hizkuntz ofizialtasuna da, bi espezialistaren lan mamitsuz osatua. Iñaki Agirreazkuenagak, bai testu nagusian eta bai oharretan, hizkuntzen ofizialtasunaz eta hauek jakiteko obligazioaz gogoeta argigarriak egiten ditu. Eta beste horrenbeste Andres Urrutiak, zuzenbide pribatuzko eremuan euskararen erabilkizunari dagokionez.

Gaiak sailean hiru artikulu aurkezten ditugu.

Karlos Santamariaren pentsamentuaren azterketan dihardu Joxe Azurmendik. Lehen lana 61. zenbakian argitaratu genu-

en, omenalditxo gisa, Karlos Santamariak gure aldizkarian bertan egindako lana aztertuz. Oraingo emanaldian filosofia pertsonalistaren maisu bezala aztertzen da Karlos Santamaria.

Bigarren artikulua Jose Ignacio Armentiak idazten du, prentsa koloredunaren etorkizunaz, kolorea erabiltzearen aldekoen eta aurkakoen argumentuak aurkeztuz.

Agurtzane Juanenaren artikulua gaia hizkuntz sexismoa eta euskara da. Hizkuntz sexismoaz zer ulertzen den adierazi ondoren, euskal lexikoaren zenbait aspektu aztertzen du, gaur egungo hiztegiez baliatuz.

Egunen gurrpilean sailean Mariano Ferrer-ek ekaineko eta uztaileko gertakariak noiz aipatu, noiz aupatu eta noiz kritikatu egiten ditu.

Eta, azkenik, *Liburuak* sailean Mikel Azurmendik Joseba Zulaikaren *Ehiztariaren erotika* antropologi liburua komentatzen du, semiotikaren, sinbolikaren eta erotikaren ikuspegitik nagusiki.

GAI NAGUSIA

IÑAKI AGIRREAZKUENAGA
HIZKUNTZEN OFIZIALTASUNAZ

ANDRES URRUTIA
HIZKUNTZ OFIZIALKIDETASUNA

HIZKUNTZEN OFIZIALTASUNAZ

Zenbait gogoeta hizkuntzen ofizialtasunaz
eta hauek jakiteko obligazioaz

IÑAKI AGIRREAZKUENAGA

Omenaldi honetan¹ nere hondar-aletxoak ipintzekoan, gai egokiagorik ez dago euskaldun jurista batentzat, Espainian eleaniztasunak duen ordenazio juridikoari buruz gogoeta batzuk egitea baino, gure Estatuan elkarrekin bizi diren hizkuntzen, edo nahiago bada, “modalitate linguistikoen” ugaritasunetik sortutako problematika artikulatzen eta razionalizatzen laguntzeko modu bat izango delakoan.

Ez dugu ukatuko, problematika honen azpian aurkitzen den arazoa oso delikatua ez denik; ez alferrik, hizkuntza da gure planeta osatzen duten herri ugari eta desberdinen ezaugarrietako bat, horretxek osatzen bait du, labur esateko, herri bakoitzaren arima, horixe bait da herriaren kulturaren espresabidea, bere burua beste herrietatik bereizten duen ezaugarriarik nabarmenena; hitz batean esateko, hizkuntza

da herriak bere burua herri bezala, nazio bezala, edo nahi-ago bada nazionalitate bezala, autoafirmatzeko daukan elementu funtsezkoenetakoa.

Egia da, herriak eta beren hizkuntzak etengabeko eboluzio batean daudela; historia berez da dinamikoa eta horretan altzoan gertatzen dira hainbat kulturen sortze, asimilatze eta hiltzeak. Eta hala, batzuk indartu egiten diren bitartean, beste batzuk desagertu egiten dira; izadiaren legeak kupidagabeak izaten dira ahulenekin.² Hala ere, iraganaldiko denborei dagokienez, eta asimilazioko nazionalismoa zenbait bihotzetan bizirik badago ere, ez dut uste oker nagoenik esaten badut, gaur egun hasiak direla Europan gutxiengo kultura eta hizkuntzak gero eta gehiago baloratzen eta errespetatzen.³ Horren froga garbiak dira, bai Europako Parlamentuak eta bai Europako Kontseiluak lau-rogelako hamarkadan hartu zituzten iniziatibak,⁴ zeintzuek lortu bait dute Europako Parlamentuaren onespena *Europako Komunitateko gutxiengo erregional eta etnikoen hizkuntza eta kulturei buruzko Ebazpena*-rentzat,⁵ eta Europako Kontseiluko Parlamentarien Batzarreak *Ebazpen 192/1988koa (Europako Karta) Europako hizkuntza erregional eta gutxiendarrei buruzkoa* hartzea, zeina aurretiaz izan bait zen onetsia Europako Botere Lokal eta Erregionalengatik.⁶

Pausa gaitezen piska bat testu hauetan, bide ematen bait dute denak multzoan tratatuak izan daitezen, antzekoak bait dira guztietatik ateratzen diren ideiak, nahiz eta beren artean formazko diferentziaren bat egon, ba Europako Kartak testu zehatz bat artikulatu eta elaboratzen duen bitartean Europako Parlamentuaren Ebazpena gauza orokorragoa da. Beraz, orain dagokigunaren ariora esan genezake, Europako Parlamentuak kontsideratzen duela, ezen “ezinbestekoa dela Estatukideek beren gutxiengo linguistikoak aurrezagutzea beren barneko ordena juridikoaren marko-barruan, horrela hizkuntza gutxiendarrak kontserbatu eta garatzeko baldintzak sor ditzaten”. Berebat, “bultzatu egiten ditu Europako Kontseiluak egindako

ahaleginak, hizkuntza erregional eta gutxiendarren Europako Karta elaboratzeko”, eta neurri konkretu bezala, beste batzuen artean, honako hauek gomendatzen dizkie Europako Komunitateko Estatukideei: *irakaskuntzari* dagokionez ipin ditzatela hizkuntza gutxiendarrak —eskolalurretik unibertsitateraino— hizkuntza nazionalen maila berean; *alor administratibo eta judizialean* garantiza dadila hizkuntza gutxiendarren erabilera administrazio lokalean eta zerbitzu deszentralizatuetan, eta aldeberean berriak daitezela gutxiengo hizkuntzak diskriminatzen dituzten legeak eta praktikak; *gizarte-komunikabideetan* garantiza dadila irratitelebistan iharduteko modua eta subentziona dadila profesionalak hizkuntza erregional edo gutxiendarretan prestatzea; *kulturazko azpiegitura-ri* dagokionez sor daitezela fundazioak edo institutuak ikasketak egiteko, materialak lantzeko eta bar; *alor sozio-ekonomikoan* ahaleginak egingo dira hizkuntza gutxiendarrak publizitate-mailara jasotzeko eta hizkuntzok enpresa-munduan erabiltzea onartzeko; azkenik, hainbat Estatukidetan, eta batipat eskualde mugakideetan, hitzegiten diren hizkuntza gutxiendarrei dagokienez gomendatzen du, sor daitezela mekanismoak mugaz gaindik kide-lan kultural eta linguistikoa segurtatu eta bultzatzeko.⁷

Laburbilduz, orain arte esan denetik nahikoa erraz ondorio daitekeen gauza da, alegia errespetu, babespen, hatse-mate eta sustapenezko olatu berri bat sortzen ari dela hizkuntza gutxiendarren alde, halako eran ezen bilatzen dena bait da, ondorio kaltegarriak, hizkuntza gainartzaileek —Estatuek eragin eta bultzaturik noski— inposatu dituzten jokaera eta indar-ideien eraginez, hizkuntza horiek oro har jasan behar izan dituztenak medeatzea eta kontrapisatzea.⁸ Dena den, oraintsu arte burrukatuak izan diren hizkuntzentzat gaur egun sortzen ari den sentiberatasun honek ez die ezertan urritzen edo, hobeto esan, eztabai-datzen beren lehentasunezko posizioak hizkuntza nagusi edo nazioartekoei, zeintzuk bestalde ezinbestekoa bait da jakitea eta menderatzea.

Sarrerako ideia hauek Espainiako hizkuntz pluralismoaren azterketa juridikoaren atarian jartzen gaituztela uste dut, gai honek ez bait du hartu gure doktrinan, orain arte behintzat, beste herrialde batzuetan —Belgika, Suitza edo Kanadan kasu— hartu duen indar eta garrantzirik,⁹ baina agian hori da egoera diferentea delako, eta zaila delako, bere Komunitatean hizkuntz problemarik ez dutenengan, Komunitate elebidunen problematikarekiko sentimena suspertzea. Dena dela, ez dago ukatzerik hizkuntz problematikak Espainian duen espezifikotasuna. Arazoaren azpegi berarizkoak sortzen dira, Estatu guztian hizkuntz ofizial bakarra izatetik, zeinagatik espreski esaten bait da, hura jakiteko obligazioa dagoela; baina aldiberean aitortzen da, badirela Komunitate Autonomo ezberdinetan beste hizkuntza propio batzuk ere, normalizazio-prozesu batean sarturik daudenak, zeintzuk bide emango bait dute etorkizunean ofizialtasunezko deklarazio ofizial hori efektibo egiteko. 1978ko Konstituzioak eta Autonomi Estatutuek oinarriak jartzen dituzte hizkuntza bakoitzaren ofizialtasun-deklarazioarentzat eta erregulazio singularizatuarentzat. Arazo hauxe aztertuko dugu jarraian.

OFIZIALTASUNAREN DEKLARAZIOA

HIZKUNTZA OFIZIALAK

Konstituzio-testuak, art. 3.1eko lehen paragrafoan, gatzelera deklaratu du Estatuaren hizkuntza ofizialtzat, eta beraz, gainerako hizkuntza ofizialek ez bezalako posizio batean ipintzen du, hori bait da hizkuntza ofizial bakarra Komunitate Autonomo guztietan eta ondorioz Estatuaren lurralde osoan.¹⁰

Bestalde, Konstituzioaren art. 3.2ak ezartzen du, ezen *“las demás lenguas españolas serán también oficiales en las respectivas Comunidades Autónomas de acuerdo con sus*

Estatutos". Beraz, gaztelerarentzat manatzen den ofizialtasuna beste hizkuntza espainolentzat ere (edo berdin) aitortzen da, nahiz eta hauek Komunitate Autonomoko lurralde-markora mugaturik uzten dituen. Ez da zehazten esanbidez testu konstituzionalean zeintzuk diren "las demás lenguas españolas", nahiz eta isilbidez eman zitzaion erantzuna galdera horri konstituzio-testuaren azken xedapenaren manamenduarekin, zeinak ordenatzen bait zuen, argitara zedila Konstituzioa berebat "en las demás lenguas españolas", eta xedapen hori betetzearren Konstituzioa katalanez, euskaraz, gailegoz, mallorkinez eta balentzianoz izan zen aldarrikatua.¹¹

Beste bi arazo ere planteatu behar dira Konstituzioaren art. 3.2an xedatutakoaren ariora. Aurrenekoa itxuraz azalekoa, nolabait da mugatzea ea noiztik hasita kontsideratu behar diren ofizialtzat Espainiako beste hizkuntzak. Bigarrena, mamitsuagoa, da, ea zenbaterainokoa den Estatutuei ematen zaien modulazio-ahalmena bertako hizkuntza propioaren ofizialtasuna bere Komunitatera moldatzeko.¹²

Aurreneko arazoari doakionez, uste dut, ezen Konstituzioak "*serán también oficiales*" esatean, "*serán*" aditzak manamendu bat adierazten duela,¹³ eta inola ere ez denborazko gerotasunik,¹⁴ zeren eta manamenduz ofizialak izatekoak baziren Konstituzioaren aginduz, ez legoke arrazoirik halakotzat ez kontsideratzeko, Konstituzioa bera "las demás lenguas españolas"etan, hau da, euskaraz, gailegoz, eta katalanaren bariante ezberdinetan, argitaratua izan zen unetik hara.¹⁵

Aipatutako bigarren arazoari ekitekoan, gure abiapuntua izango da, ezen beste hizkuntzak, zeintzuetan agitaratzen bait da Konstituzioa, ofizialak izango direla *ex constitutione*, eta logikaz horien eremu lurraldetarra Komunitate Autonomoenak berak mugatuko duela, non hizkuntza horiek propio bezala agertzen bait dira "*de acuerdo con sus Estatutos*". Zer esan nahi du azkeneko klausula honek "*de acuerdo con sus Estatutos*"? Dударik ez badago Konstituzioak hizkuntzen ofizialtasunari buruz ezartzen duen

obligaziozkotasunaz, garbi dirudi, bide emango lukeela klausula honek, hizkuntza bat ofizial deklaratzetik sortzen diren ondorio juridikoak erregulatu, ordenatu edo modulatzeko. Modulazio hauek, berriz, hainbat izan daitezke premiazkoagoak, zenbat eta hizkuntza gutxiendarra normalizazio-behar handiagoan dagoen, edo bestela esanda, gaurko errealitate sozio-linguistikoak hala agintzen duelako.¹⁶ Zentzu honetan, Auzitegi Konstituzionalak deklaratu du, ezen Konstituzioko art. 3.2ak “*remite la regulación*” (eta ez ‘deklarazioa’) “*de la oficialidad de las lenguas distintas del castellano a los Estatutos de Autonomía de las respectivas Comunidades Autónomas*”.¹⁷

Eta hala, adibidez, Valenciako Komunitatearen Autonomi Estatutuak xedatzen du, ofizialak direla bai balentziera eta bai gaztelera eta eskubide dagoela biak jakiteko eta erabiltzeko, baina aurrakusten du legearen bidez mugatzeko modua: “*los territorios en los que predomine el uso de una y otra lengua...*”. Geroago, balentzieraren usaera eta irakaskuntzari buruzko Legeak berraitortu egiten du hizkuntza bien ofizialkidetasuna, eta beraz, Komunitateko lurralde barruan balentzieraz egindako ihardunaldi administratibo guztien balioa eta efikazia juridiko osoa (art.9), eta aditzera ematen ditu berebat, zein lurralde diren batipat balentziera-hiztunak eta zein gaztelera-hiztunak. Beraz ba, bidezki ezartzen bada balentziera hezkuntz maila guztietan obligaziozki inkorporatzea, gaztelera hitz egiten den lurraldeetan inkorporazio hori mailaka-mailaka bakarrik egingo da, helburu horretarako sortzen diren ekimen publiko edo pribatu guztiak bultzatuz, baina eragozpenik jarri gabe, eskualde horietan bizi diren gurasoek beren umeak balentziera-ikasketatik salbuestea lor dezaten. Bistan dago, modulazio bat sortzen dela lurralde hauetan ofizialtasunaren ondorio juridiko batean —hizkuntzaren obligaziozko irakaskutzan alegia— egoera sozio-linguistikoaren arabera dagoena, baina berebat horrek ez duela esan nahi egoera hori etorkizunari begira itxita dagoenik, eskualde horietan ere hizkuntza ofiziala bait da balentziera.¹⁸

Ez dago, beraz, zer objektatu Konstituzioaren ikuspegitik aurrakusten den egokitzeari. Baina, ofizialtasuna modulatu beharrean eta, ondorioz, neurri espezifikoak errealitate sozio-linguistikoaren arabera arautu beharrean, Estatutuak ezabatu egingo balu hizkuntza baten ofizialtasuna Komunitate Autonomoko lurralde-zati batean, Konstituzioko art. 3.2aren garapen legitimo baten aurrean egongo al ginateke? “*De acuerdo con los Estatutos*” klausulak ematen al du biderik hizkuntza autoktonoaren ofizialkidetasuna bera Komunitate Autonomoaren lurralde-zati batera bakarrik murrizteko? Maila teoriko hertsia batean iruditzen zait guztiz posible dela baiezko erantzuna, baldin eta delako hizkuntza, gaztelerarekin ofizialkide dena, bai orain eta bai historian zehar, beti lurralde-zati batera murrizturik egon bada. Baina iruditzen zait erantzunak ezezkoa behar lukeela izan, hizkuntzaren erabilera Komunitate Autonomoko lurralde-zatirik handienean alde guztietara hedatzen denean (gizarte-inplantazio handi edo txikiagoarekin, honek ere bere efektuak modulatu bait ditu noski) eta, gainera, datu historikoak daudenean, hura lurralde osoan erroturik egon zela frogatzen dutenak.

Jakina denez, hau ez da laboratoriko arazoa, eta bai Nafarroako autonomia berezia-k (lortzeko bideagatik batipat berezia) planteatzen duena, zeinaren Estatutuak (LORAFI-NA) xedatzen bait du, gazteleraren ofizialtasunarekin batera, ezen “*el vascuence tendrá también carácter de lengua oficial en las zonas vascoparlantes de Navarra*”, eta geroago baterako uzten du eskualde horiek zehaztea Lege Foral batek xedatuko duenaren arabera. Ondorioz, “*de acuerdo con el Estatuto*” klausulak badirudi bide ematen duela, kasu honetan, euskararen ofizialkidetasuna Nafarroan eskualde vascoparlante-etara mugatzeko (hitz honek nahitaez pertsonari egiten die erreferentzia, hau da “*zonas vascoparlantes*” izango liriteke *pertsona euskaldunak bizi diren tokiak*); baina *ex statuto* ez dakigu zeintzuk diren leku horiek eta Lege Foral 18/1986 abenduaren 15ekoak Vascuence-ari buruzkoak ere ez dizkigu argitzen; honek oster, pertsona euskaldunak bizi diren tokiak zein diren zehaztu ordez, hiru eskualdetan zatitzen

du Nafarroa: bata “*vascófona*” eta ez *baskoparlantea*,¹⁹ beste bat “*mixta*”, seguru asko baskoparlanterik gehien dituen, eta azkenik beste eskualde bat “*no vascofona*” deiturikoa, non suposatzen bait da hor ere badirela baskoparlanteak.²⁰

Laburtuz esan daiteke, Nafarroan hizkuntz arazoa politika-gai egin delako, euskarak jasan dituela horren ondorioak erregulazio lauso baten bidez, zeinak dudarik gabe murriztaile izan nahi bait zuen euskararentzat, baina, nere ustez, oker dabil euskararen ofizialtasuna Komunitate Autonomoko lurralde-zati batera murriztu nahi horretan, ez bait du jarraitzen Konstituzioaren art. 3.2ak manatzen duena, ba baskoparlanteak, bai gaur eta bai historian zehar, Nafarroa osoan zabaldurik egon bait dira.²¹

OFIZIALTASUNAREN ONDORIOAK

Hizkuntza bat lurralde jakin batean ofizial deklaratzearen gardentasun juridikoa ez zitzaien ohartzeko pasatu fase konstituziogilean zuzenean parte hartu zutenei,²² nahiz eta egia den Konstituzioak ez duela definitzen zer den hizkuntza baten ofizialtasuna eta zer suposatzen duen horrek. Horretarako, Auzitegi Konstituzionalak seinatu zuen egokiro, ezen “es oficial una lengua, independientemente de su realidad y peso como fenómeno social, cuando es reconocida por los poderes públicos como medio normal de comunicación en y entre ellos y en su relación con los sujetos privados, con plena validez y efectos jurídicos”.²³

Beraz, hizkuntza bat *ofizial* deklaratu izan delako, tragarik gabe erabil daiteke eta efektu juridiko beteak sortuz, harreman-mota guztietan, nahiz publiko nahiz pribatuetan; hau da, ofizialtasunaren aurreneko ondorioa dela *hizkuntza bat edukitzeko eskubidea* hala aktiboki nola pasiboki (esku-bidea hizkuntza hori edozein kasutan erabiltzeko eta erantzuna aukeratutako moduan jasotzeko, hizketalaguna organismo publikoa denean); honek bere aldetik eskatzen du, behar bezala moldatu beharra dagoela hizkuntz ofizialta-

sunaren pluraltasunera bai egitura administratiboak eta baita ere botere publikoak.²⁴

Bigarren, hizkuntza bat ofizial deklaratzetik sortzen diren ondorioen artean guztien adostasunez aitortzen dena da, obligazioa hartzen dutela botere publikoek beren hezkuntz planetan hizkuntz ofizial horren edo horien irakaskuntza sartzeko,²⁵ eta sartu ere halako eran, ezen segurtatu egin behar bait da hizkuntza ikasteko modua obligaziozko heziketa-aldia bukatzen denerako. Zentzu honetan berean seinalatu du Auzitegi Konstituzionalak, ezen *“el Estado en su conjunto (incluidas las Comunidades Autónomas) tiene el deber constitucional de asegurar el conocimiento tanto del castellano como de la lengua propia de la Comunidad, que tenga carácter de lengua oficial... ello supone naturalmente que ambas lenguas han de ser enseñadas en los centros escolares de la Comunidad con la intensidad que permita alcanzar ese objetivo. Y es de observar en este mismo sentido que tal deber no deriva sólo del Estatuto sino de la misma Constitución (art. 3)”*. Gainera, deklaraturakoa inportantea den arren, Auzitegi Konstituzionalak berak zera gehitzen du: *“una regulación de los horarios mínimos que no permita una enseñanza ‘eficaz’ de ambas lenguas incumpliría este deber constitucional”*.²⁶ Ez da nahikoa, beraz, hizkuntza ofizialen irakaskuntza garantizatzea, irakaskuntza hori modu *efikazean* antolatu behar da, halako eran ezen obligaziozko ikasketak bukatu ondoren, horietan ibili diren ikasle guztiek, aukeratutako ikastetxe edo eredu edozein dela ere, jakin egin behar bait dituzte lurralde hartako hizkuntza ofiziala edo ofizialak.²⁷

Azkenik, ofizial deklaratzearen azken ondorio bezala, eta orain arte azaldu denaren ariora, logikoa dirudi ondoriotzea, Kataluniako “Conseil Consultiu”k egin duen lege²⁸, ezen ez dagoela esaterik Administrazioak erabiltzen duen hizkuntza ofiziala ez dela ezagutzen, baldin eta Administrazioak, berari dagokion obligazio konstituzionalaren arabera, ikastetxeetan efikazki garantizatzen baldin badu hizkuntza ofizialaren edo ofizialen irakaskuntza. Gaztelerari dagokionez, betaro segur-

taturik aurkitzen da, noski, ondorio hau gaur egun, irakaskuntzak bermatu egin duelako —Espainian guztientzat obligaziozko egin den unetik hara— Estatu osoko hizkuntza ofizialaren ikasketa. Baina Espainiako beste hizkuntza ofizialak irakaskuntzan sartzea berriki gertatu den gauza bait da, ez dute horiek gaztelerak bezalako zor-terik izan eta, logikazki, normalizazio-prozesu baten behar-rean daude, zeinaren oinarria, nahitanahiez, belaunaldi berriei hizkuntzok irakastea izango bait da.²⁹ Beraz, nekerik gabe atera daiteke hortik, gaur ere oraindik legitimoki alega daitekeela ez dela ezagutzen, hizkuntza ikasi ez baldin bada. Etorkizunean, espero izatekoa da, hizkuntza ofizialen normalizazio-prozesua burutu ondoren, Komunitate elebidunaren eremutik kanpora bizi diren edo izan direnek bakarrik alegatuko dutela hizkuntz ezjakintasuna.

GAZTELERA JAKITEKO OBLIGAZIOA, ETA HIZKUNTZARENGATIK EZ DISKRIMINATZEKO PRINTZPIOA

Lehen ikusian, dudarik gabe, Konstituzio-testuan hizkuntzari buruz destakatzen dena, gazteleraren eta Espainiako beste hizkuntzen ofizialtasunaz aparte, da, espreski manatzen dela gaztelera jakiteko obligazioa. Klausula hau ez zen oharkabean pasatu, noski, Konstituzioari buruzko eztabaidetan, aldatu gabe gelditu baldin bazen ere, eta esan ere egin daiteke, berau izan zela atentziorik handiena bildu zuen gaietako bat, alde batetik, eskatu zenean, ken zedila manamendu hori,³⁰ eta bestetik, zabal zedila manamendua Espainiako beste hizkuntzetara ere,³¹ eta ez zen falta izan, noski, nahi izan zuenik ere, espainiarren gaztelera jakiteko obligazioa zabal zedila gaztelera erabili behar izateraino ere.³² Hala ere, jakina denez, proposamen horietatik ez zen onartua izan batere, eta, beraz, gaztelerari buruz bakarrik esplizitatu zen jakiteko obligazio konstituzionala, nahiz eta sagaratu egiten den edozein hizkuntza ofizial erabiltzeko eskubidea ere. Honek esan nahi du, lehen hurbilpen batean, Konstituzioak ez duela ezartzen

eta inposatzen gaztelera erabiltzeko obligaziorik bi hizkuntza ofizial dauzkaten Komunitateetan, ostera baizik, aukeratu-tako hizkuntza ofizialaren erabilera garantizatzen duela.³³

Manamendu konstituzional honen azterketan barnera-tzen garenean, komeni da esatea, orain arte, oro har, postura kritikoa hartu duela doktrinak horren aurrean, uste bait da gainontzeko xedapena dela berori, ba ofizialtasunak botere publikoak behartzen ditu, behar diren neurriak hartzera, hiritarrek hizkuntza benetan ikasteko modua izan dezaten, eta beraz, ez du ezer gehitzen espainiar guztien artean komunikazioa segurtatzeko;³⁴ azken buruan, ez die ezer gehitzen ofizialtasunaren ondorio juridikoei, baina benturatu egiten da, manamenduaren interpretazio dorpe batek, zeharka, beste hizkuntzen ofizialtasuna zein bere lurraldean, kimatu eta murrizturik utz diezaion.³⁵

Azter dezagun manamendua Auzitegi Konstituzionalak horren inguruan egin dituen gogoeten ariora, zuzenean horretaz mintzatzeko aukera izan bait du zerau esatean: *“El art. 3.1 de la Constitución establece el deber general de conocimiento del castellano como lengua oficial del Estado; deber que resulta concordante con otras disposiciones constitucionales que reconocen la existencia de un idioma común a todos los españoles, y cuyo reconocimiento puede presumirse en cualquier caso, independientemente de factores de residencia o vecinales en los ámbitos de las respectivas Comunidades Autónomas. No ocurre, sin embargo, lo mismo con las otras lenguas españolas cooficiales en los ámbitos de las respectivas Comunidades Autónomas, pues el citado artículo no establece para ellas ese deber, sin que ello pueda considerarse discriminatorio, al no darse respecto de las lenguas oficiales los supuestos antes señalados que dan su fundamento a la obligatoriedad del conocimiento del castellano”*, eta gailegoaren normalizazio-legeak gailegoa gaztelerekin parekatu eta Komunitatean bertako hizkuntza jakiteko obligazioa ezarri nahi izan zuenean, Auzitegi horrek deklaratu zuen, ezen *“en cuanto a la argumentación en defensa del precepto impugnado fundada en la igualdad de las dos lenguas oficiales en*

el territorio de Galicia, pasa por alto que el principio constitucional y estatutario de igualdad se predica de los ciudadanos y no es discriminatorio respecto a éstos la existencia de un deber de conocimiento del castellano y la inexistencia del mismo respecto del gallego".³⁶

Konstituzioaren interprete gorenaren esanak kontsiderazio juridiko berezia merezi izaten du beti ere, nahiz eta haren esanek ebidentziak egiaztatu baino ez egin, edo haren judizioak matizatu beharrekoak izan. Gure kasuan, lehenengo eta behin, gauza nabaria da hizkuntzak ez direla egoera berdinean aurkitzen, eta hori arrazoi simple-simple bategatik, nola den, bata Estatu osoaren hizkuntza dela eta besteak Komunitate Autonomo batzuetako lurraldeetara murrizten direla; hau da, bata espainiar guztien hizkuntza komuna dela eta besteak Estatu espainola osatzen duten herri eta nazionalitate ezberdinenak. Bigarren, deklaratu nahi dena baldin bada, ezen hizkuntza ofizialak ez daudela egoera juridiko berdinean Komunitate Autonomo elebidunetan, hizkuntza jakiteko obligazioa gaztelerari bakarrik dago kiolako, orduan matizatu beharra dago deklarazio hau eta aldiberean aitortu beharra, sofisma argi eta garbi baten aurrean aurkitzen garela hemen,³⁷ zeren eta galdetzen baldin badugu, nolatan bideratzen den gaztelera jakiteko obligazioa, erantzuna da, eta beti izango da, gazteleraren irakaskuntza obligaziozkoa eginez eta aurrikuspen hori heziketa-planetan sartuz. Baina gogora dezagun, aurrikuspen bera ondoriotzen zela ofizialtasunezko deklaraziotik ere, iaketa Estatuak, Konstituzioaren interprete gorenaren beraren hitzetan, "*tiene el deber constitucional de asegurar el conocimiento tanto del castellano como de la lengua propia de la Comunidad, que tiene carácter de lengua oficial*" eta gainera esaten da, ezen "*una regulación de los horarios mínimos que no permita una enseñanza eficaz de ambas lenguas incumpliría este deber constitucional*".³⁸ Ondorioz, hizkuntza ofizialak efikazki irakasteko obligazio konstituzional honetatik, logikoa dirudi deribazioz ateratzea, ezen Komunitate Autonomo elebidunetan obligaziozko irakaskuntza jasotzen dutenek lurralde horietan ofizialtzat deklaraturako hizkuntzak

jakingo dituztela, eta era berean, obligaziozko irakaskuntza Estatuko enparaduan jasotzen dutenek, han gaztelera baita ofiziala, hizkuntza hau bakarrik jakingo dutela.³⁹

Baina nola batera daiteke esandakoa Auzitegi Konstituzionalak deklaraturakoarekin, hark zera esaten duenean: “*sólo del castellano se establece constitucionalmente un deber individualizado de conocimiento, y con él la presunción de que todos los españoles lo conocen*”.⁴⁰ Nere ustez, matizatu beharra dago esan hau zerako zentzuan, ezen egia dela Konstituzioak gaztelarari buruz bakarrik adierazten duela espreski hizkuntza jakiteko obligazioa, baina *inplizituki* Espainiako beste hizkuntzei buruz ere, hauen ofizialtasuna deklaratu ondoren, ezartzen duela horiek irakatsi beharra eta, beraz, belaunaldi berrientzat hizkuntza horiek jakin beharra ateratzen da hortik.

Galde daiteke, ea ez ote zen komeni izango espreski ezartzea beste hizkuntzak jakiteko obligazioa, bakoitzak bere Komunitate Autonomoan, baina, nire ustez, galdera horrentzako erantzuna ez daiteke boluntarismo hutsaren gainean eraiki. Testuinguru historiko batean ipini behar da; eta ipini ere Gorte Konstituziogileetako Diputatu SOLE TURAK jartzen gaituen testuinguru hartan, esaten duenean, ezen Euskadi, Katalunia eta Galizian gertatu den hartan daudela “*claros elementos de lo que sí se puede llamar, sin exageración, genocidio cultural. Se sabe que durante cuarenta años la labor del Ministerio de Educación ha consistido en hacer alfabetos a catalanes, gallegos y vascos en su propia lengua...*”⁴¹ Egoera honen aurrean nekez esplizita daiteke Komunitate Autonomo horietan hizkuntzak orokorki jakiteko obligaziorik, ordurarte praktikan proskribituak egonda gero. Horregatik uste dut, hizkuntzaren berreskuratzeak eta normalizatzeak fundamentu egoki eta errealistatzat hartzen duela ofizialtasunezko deklarazioa, eta horren ondorioz hizkuntza irakastearen obligazioa. Hala ere, gaztelarari dagokionez, beronen ofizialtasuna deklaratu ondoren, berau jakin beharra esplizitatzen duenean, ebidentzia bat egiaztatu besterik ez du egiten, iaketa horren irakaskuntza garanti-

zatua bait dago, eta lehen ere hala egon bait zen beste hizkuntza ofizialkideak proskribiturik egon ziren bitartean.

Halaber ikusi dugu, gaztelerari dagokionez, Auzitegi Konstituzionalak presuntzioa ezartzen duela, ezen espainiar guztiek dakitela gaztelera, eta uste dut ez dagoela zer objektatu presuntzio horren kontra, horren obligaziozko irakaskuntza Estatu guztian garantizatu denez gero,⁴² baina presuntzio honetatik ezin da inola ere atera gazteleraren erabilera obligaziozkoa denik Komunitate Autonomo elebidunetan, kontutan eduki behar bait da, lehen esan dugunez, harreman-mota publiko edo pribatu guztietan hizkuntza (ofiziala) aukeratzeko dagoen eskubidea.

Beraz, etorkizunean, hizkuntza ofizialkideen irakaskuntza hainbat belaunalditan efikazki sendoturik aurkitzen denean, hizkuntza jakina delako presuntzioa Espainiako hizkuntza guztietara zabaldu ahal izango da, bakoitza bere lurralde-markoaren barruan, baina beti ere bi zentzutan gerta daitezkeen salbuespenak kontutan hartuz: alde batetik, Estatuko hizkuntza ofizialari buruz, esate baterako, gaztelera ez jakiteak edo behar bezala ez ezagutzeak funtsezko eskubide baten egikaritzea afektatzen duenean, nola bait da defentsakoa,⁴³ eta bestalde, beste hizkuntza ofizialkideei dagokienez, autuko pertsonak direnean beren egoitza lekuz aldatu dutenak edo, oro har, obligaziozko ikaskuntza ofizialtasun linguistiko bikoitzeko Komunitate Autonomoan egin ez dutenak.

Guztiatik, ez dirudi burugabea TOLIVAR ALASek esaten duena, ezen “*de facto*, Konstituzioa aldatzen ibili beharrik gabe, Estatua hizkuntz nazionalezko sistema baterantz joan daiteke, Suitzan ulertzen den bezala, lurraldeak mugatzen duen hizkuntza baten egitatezko monopolioa”,⁴⁴ erabilera izango bait da hizkuntzen garrantzia mugatuko duena Komunitate Autonomo elebidunetan eta, beraz, hiritarrek berek hautatuko dituzte libreki hizkuntza gogokoenak, baldin eta irakaskuntzaren bidez hizkuntza ofizialaren ezagutza efikaza guztientzat garantizatzen bada.⁴⁵

Hala ere panorama juridiko hau etorkizunari begira aztertuz gero, bistakoa da edozeinentzat, zalantza eta segurtasun-faltaz josirik aurkitzen dela presentean; eta, egia esan, normalak ere badira segurtasun-faltok, kontutan hartzen bada nondik gatozen, hizkuntz prozesuek izan ohi duten mantsotasuna eta asko ere direla gai honetan, batzuetan elkarren kontra eta elkarrekin loturik, eztabaidan aurkitzen diren eskubideak; baina kezkarriak ere badira, bestalde, segurtasun-faltok kontutan izaten bada hizkuntz normalizazioko prozesuetan dagoen porrot egiteko arriskua.

Azkeneko hau gerta ez dadin, azaldutako ideiak laburbilduz, uste dut, ezen Estatuak bere osotasunean —Komunitate Autonomoak barne— efikazki bete behar duela bere betebeharrak konstituzionala, nola den, eskolako irakaskuntza obligaziozkoan segurtatzea, bai gazteleraren ezagutza eta bai Komunitatean ofiziala den bertako hizkuntzarena.⁴⁶

Bigarren, funtzio publikoak hornitzeko edo berorietara iristeko hizkuntza ofizialkideen ezagutza baloratzea edo galdatzea eragozten zuten traba jurisprudenzialak gainditu ondoren,⁴⁷ berandu gabe ekin behar zaio, Administrazio eskudun bakoitzean, araubidez planifikatzeari, zein lanpostuk eskatzen duen, eta bakoitzak zein mailatan, hizkuntza ofizialen ezagutza, horrela garantizaturik utz dezan hizkuntzaren ezagutza “*por la Administración en su conjunto*”.⁴⁸ Zehatzago, Euskal Komunitate Autonomoko Administrazio Publikoentzat diseinatu eta onetsi den eredia,⁴⁹ plaza bakoitzarentzat erabakiz bere hizkuntz eskakizuna (edo, gaitasunezko ukanbehar bezala, lanpostua hornitu eta egikartzeko oro har beharrezkoa den gaitasun linguistikoa multzoen maila), iruditzen zait hori dela jarraitu beharreko bidea, etorkizunerako Estatuko Administrazio periferikoan eta Komunitate elebidunetan plangintza linguistikoa egiterakoan.⁵⁰

Azkenik, nere ustez, hizkuntz kontutan gako-arazoa da hizkuntzarengatik ez diskriminatzea. Hau dela eta kontatzen du garai hartan Senatore zen Lorenzo MARTIN RETORTILLOK,⁵¹ ezen GARCIA DE ENTERRIA irakasleak eskuratu

zion idarokizunetako bat jarraituz, emendakin bat sartu zuela Konstituzioaren 14. artikulua *“el nacimiento, raza, sexo, religión, opinión o cualquier otra condición o circunstancia personal o social”*ekin batera hizkuntza ere esplizitazean, Eskubide Zibil eta Politikoen Paktu Internazionalan (art. 2.2) eta Giza Eskubideak eta Oinarrizko Libertateak Babesteko Hitzarmen Europarrean xedatutakoaren arabera.⁵² Gauza nabaria zen hizkuntza edo idioma hitza sartzearan komenentzia, 14. artikulua oraino erlazioan, n a z i o a rteko deklarazioekin koherentzia mantenduz. Baina ez bait zen esplizituki sartu, orain galde daiteke ez ote dagoen inplizituki sarturik, neke dialektiko handirik ez bait da behar deduzitzeko, ezen ez dagoela tipifikazioa ixteko boron-daterik, beste edozein zirkunstantzia pertsonal edo sozialak aipatzean, nola logikazki hizkuntza izan bait daiteke Konstituzioaren art. 10.2aren ondorio zuzenez; ba, jakina denez, Konstituzioak ezartzen du, ezen oinarrizko eskubideei buruzko arauak nazioarteko akordioen arabera interpretatuko direla, gai horiei buruzko arauak Espainiak berretsitakoak direnean.

Horregatik uste dut, hizkuntzarengatik ez diskriminatzeko printzipioa oinarrizko printzipio bihurtzen dela edo aukeratutako hizkuntza ofizialarekin loturik egon daitezkeen beste printzipio fundamentalen oinarrizko nukleoa, eskubide horiek egikaritzeko unean. Eta Lorenzo MARTIN RETORTILLOk adierazten zuen bezala, ez dago dudarik, horrek izan ditzakeen ondorioak alde askotara jotzeko modukoak direnik,⁵³ hau da, hala izan daitezkeela Estatu osoko hizkuntza ofizialari buruzkoak nola Komunitate Autonomoetako hizkuntza propioei buruzkoak.

Konkretuki, diskriminazioa ager daiteke bai oinarrizko eskubide bat egikaritzeari buruz, esate baterako funtzio publikoetan sartzekoan, non uste bait dut, gehiegi luzatu gabe, ezen hizkuntza propioaren balorazioak ez duela inolako arazo konstituzionalik planteatzen egin behar den lana egiteko, hizkuntza hori jakitea beharrezkoa den neurrian egiten bada; eta berebat, ez luke arazorik planteatu behar

hizkuntzaren ezagutza eskatzeak, horren obligaziozkotasuna, egin behar den lana egiteko gaitasun-ukanbehar bezala planteatzen denean, nola bait da kasua “*bien entendido de que la perspectiva de enfoque no puede ser desde el que aspira a la plaza, sino desde el administrado, que sólo puede ser atendido en su propio idioma si el funcionario que le atiende lo conoce*”.⁵⁴

Baina gainera diskriminazioa sor daiteke aukeratutako hizkuntza ofiziala erabiltzeko eskubide publikotik, zeinak hizkuntza gutxiendarren kasuan ere bait du bere oinarria, ez bakarrik hizkuntzaren ofizialtasunean, baizik eta aipatu Eskubide Zibil eta Politikoen Paktu Internazionalaren 27. artikuluan ere bai.⁵⁵ Nere ustez oinarritzko eskubide bat da, bi hizkuntzei aplikatzeko modukoa, eta inoiz ere ezaba ez daitekeena, gehienaz ere modulatu egin bait daiteke Administrazioa hizkuntza ofizialak jakiteko obligazio konstituzionalera moldatzen den bitartean;⁵⁶ obligazio hau berriz ez da agortzen hizkuntz erabilera soilarekin, baizik eta hedatzen da aukeratutako hizkuntza ofizialean erantzuna izateko eskubide konstituzionalean, eta hau bai, eskubide konstituzional *in fieri* bat izango litzateke.⁵⁷

Gure gogoetaren hari nagusira bihurtuz, uste dut, ezen hizkuntzagatik ez diskrimintzeko printzipioa dela hizkuntz kontutako edozein erregulaziori muga jartzen diona. Beste klausula batzuen gainetik, nola bait da gaztelera jakiteko obligazioarena, zeinak gehienik ere, espezifikotasun konkretu batzuk gehitu bait ditzake, hori legegintza-bidez garatzen den neurrian.⁵⁸ Baina bestela ez die ezer espezifikorik inkorporatuko hizkuntzen ofizialtasunaren efektu juridikoei, nola eta *deber* horren espezifikotasuntzat ulertzen ez den *castellano*-aren propioa dena, nola bait da Estatu osoan zabaltzen eta irakasten den hizkuntza izatea, egoitza eta auzotartasun zibilarri begiratu gabe, eta, gainera, gaur ofizialkide diren hizkuntzen begirunea eta irakaskuntza falta zen urte haiek ezkerro, guztiek dakiten hizkuntza izatea.

Eta hala, adibidez, ikuspegi honetatik aztertzen baldin badugu Auzitegi Konstituzionalaren judizioa, inkonstituzion-

altzat jo bait zuen Euskararen Normalizazioko Legearen art. 6.2ko intzisoa⁵⁹ (ulertzen zuelako, ezen espediente administratibo batean biltzen diren alderdien artean akordiorik ez badago, hautsi egiten dela alderdien berdintasun-egoera prozedimenduan eta urratu egiten dela Konstituzioaren 3. artikuluan xedatzen dena “*cuando se excluyera el uso oficial del castellano, pese a ser la lengua elegida por una de las partes sin que sea salvaguardia suficiente el derecho que se establece a ser informado en la lengua que se desee*”), eta arazoa bere jatorrira itzultzen baldin badugu, galde daiteke: zer gertatu behar du alderdiak hainbat direnean, eta hauek, beren hizkuntz eskubide legitimoak egikaritzuz, hizkuntza ofizial desberdinak aukeratzen dituztenean? Logikaz erantzuna ez daiteke besterik izan, LOPEZ BASAGURENek jadanik seinatu duena baino, alegia “bakoitzak aukeratu-tako hizkuntza ofiziala erabiltzeko alderdi guztiek eta bakoitzak daukaten hizkuntz eskubideen egikaritzza efektiboa babestu behar dela, botere publikoei inposatuz bi hizkuntza ofizialkideak aldiberean erabiltzea”,⁶⁰ inolako diskriminaziorik egin gabe, eta kontutan hartu gabe hizkuntzetako bat gaztelera dela eta bestea Komunitate Autonomoan bertakoa dena.⁶¹ Horregatik nahikoa aisa sala zezakeen Auzitegi Konstituzionalak Euskararen Normalizazioko Legearen art. 6.2aren konstituzionaltasuna, zentzu honetan interpretatuz azkeneko intzisoa, zeinak, gainera ez bait zezakeen besterik esan hizkuntz diskriminazioan sartu gabe.⁶²

Beste antzeko kasu bat planteatzen digu Auzitegi Konstituzionalaren judizioak Euskararen Normalizazioko Legearen 8.3 artikulurekin, zeinak, gogoratzen denez, ezartzen bait zuen, Administrazio Lokalaren alorrean euskara bakarrik erabiltzeko aukera “*cuando en razón de la determinación socio-lingüística del municipio, no se perjudiquen los derechos de los ciudadanos*”.⁶³ Eta Konstituzioaren interprete gorenak labur-labur deklaratu zuena, berriz, izan zen, ezen “*el art. 8.3 viene a ser inconstitucional por infracción de lo dispuesto en el art.3.1 de la Constitución, en relación con la no existencia del deber de conocimiento del eukara en zona alguna del territorio del Estado, que resulta del art. 6 de EAPV*”.⁶⁴

Aurretiaz, honetara ezkerro, ez zait iruditzen beharrezkoa denik berriro aipatzea Auzitegi Konstituzionalaren argumentazioak bere baitan gordetzen duen sofisma, hizkuntzak jakiteko obligazioari dagokionez. Dena dela, Euskararen Normalizazioko Legeak planteatzen duen arazo juridikoa betebeharraren ikuspegitik enfokatzea okerra iruditzen zait Zuzenbide-alorrean; ba manamendu horretan hizkuntzare n ofizialtasunaren ondorio bat zehaztea besterik ez da egiten, nola bait da hori “*con plena validez y efectos jurídicos*” erabiltzea, hori beste hizkuntza ofizialarekin batera obligazioz erabili beharrik gabe, kasu horretan gaztelararen edergailu eta apaingarri baino ez litzateke izango eta. Zentzu honetan uler daiteke, logikoa bait da, ezen hizkuntza gutxiendar bat, nahiz eta berau ofiziala izan, normalean guztiok dakigun hizkuntzarekin batera erabili behar dela (ENL art. 8.1 eta 2), baina denek edo gehienek hizkuntza gutxiendarra ezagutzen duten lekuan, arrazoizkoa dirudi hau bakarrik erabiltzea ere, beste hizkuntzarekin batera ibili gabe, pasaezineko mugatzat jarriz, hizkuntzarengatik ez diskriminaziorik egitea, hauxe gertatuko bait litzateke gaztelera erabili nahi dutenen eskubide legitimoak zabartuko balira. Hau, berriz, Euskararen Normalizazio-Legearen art. 8.3an aurrikusita dagoen arazoa da (izan ere euskara bakarrik erabiltzeak ez bait luke egingo “*perjudicar los derechos de los ciudadanos*”), eta beraz, nere ustetan, diskriminaziorik ez egitea da oinarrizko printzipioa maila lokalean ere, hizkuntza ofizial bakarra erabiltzen denean.⁶⁵ Azken buruan, berriz ere gaztelera ezagutzeko betebeharrari apelazio sinplifikatzaile bat egitea besterik ez da Auzitegi Konstituzionalaren hau, bere argumentu juridikoekin hizkuntzagatik egiten den diskriminazioa benetan kentzea bilatu beharrean.⁶⁶

Gogoeta hauei azken puntua jartzerakoan, alde batera utzi nahi nituzke ikuspuntu hertsiki juridikoak, eta aurrena, egitate bat egiaztatu nahi nuke, nola bait da eleaniztasunari buruzko eztabaida juridiko honetan ageri den kutsu ideologiko markatua,⁶⁷ hortik ez bait dago inor libre, baina konbentziturik nago gainditu beharra dagoela hori. Puntu hone-

tan ezin dugu ahaztu, adibidez, TRIAS FARGAS Diputatuaren hitzaldia, aditzera ematen zuenean, “ezen hizkuntzaren arazoa katalan herriaren saihetsean irekitako zauri bat zela... hizkuntzaren arazoa konpontzen baldin badugu, konponduta dago kataluniar arazo *erdia*”,⁶⁸ edo Antonio TOVARen hitzak, esaten zuenean, ezen probintzia euskaldunetako eta Espainiako bakearen bidea hizkuntz politikatik pasatzen dela.⁶⁹ Baina iruditzen zait, ezen Prusiako jakintsu handia eta Berlingo Unibertsitatearen sortzaile izan zen Wilhelm von HUMBOLDTek XIX. mende-hasieran adierazi zituen ideia batzuek ederki batean laburtzen dutela arazoa, euskaldunen berezitasun etnikoen kontura honako hitzok esaten zituenean: “urrutiko mendeetara atzeratzen gaituzte, erromatarren eta kartaginesen dominazioa baino lehenagoko garaietaraino eta Espainiako lehen biztanleenganaino... Eta hortixe sortzen dira garrantzi handiko bi arazo, bata historikoa eta bestea politikoa:

1. Nondik dator euskaldunen leinua eta hizkuntza?
2. Nola tratatu behar du euskal nazioa Espainiako monarkiak... horren indarra eta iharduna Espainiarentzat ahalik eta probetxugarrienak egiteko?

Aurreneko galdera askotan egin da, baina oraindik ez da behar bezala erantzun... Bigarren galderak interes praktikoa nagusiagoa dauka eta hori gero eta gehiago, zeren gauza sarria bait da gaur egun herri desberdinak Estatu batean biltzea. Baina benetan aitortu beharra dago, *orain arte arago pentsatu dela desberdin-izateak kontrajartzen dituen zailtasunak kentzen, diferente-izateak berekin daraman ongia behar bezala aprobetxatzen baino*.⁷⁰

Euskaratzailea:

FERNANDO MENDIZABAL

1. Lan hau espreski izan da idatzia Eduardo Garcia de Enterría irakaslearen Omenaldi-Liburu-rako.
2. Gidaliburu aktual bat, kontinentez kontinente egina, herri eta gutxiengo adierazkorrenek jasaten duten dramari buruz, "Minorías étnicas" liburuan ikus daiteke; Pedro CEINOSek koordinatutako lana da, Barcelona 1990.
3. Honetaz ikus balantze bat Europako Komunitateen Batzordeko zerbitzuen lan batean, "Les minorités linguistiques dans les pays de la Communauté Européenne", Luxembourg 1986. Berebat ikus daiteke Lluís Maria de PUIGek gidatutako lan bat "Les llengües minoritaries d'Europa: estat de la qüestió", Generalitat de Catalunya, Barcelona 1986.
4. 1986rarte emandako urratsen erlazio xehe-xehe bat aipatu obretan ikus daiteke, "Les minorités linguistiques dans les pays de la Communauté Européenne", 44-50 or.; "Les llengües minoritaries d'Europa...", 51-56 or.
5. Ebazpen hau 1987ko urriaren 30ean onetsi zuen Europako Parlamentuak, proposamen ugari ikusi ondoren (beste batzuen artean bat, katalana unibertsitate eta telebistan erabiltzeari jartzen zitzaizkion eragozpenei buruzkoa, eta beste bat, Seaska elkarteak administratzen dituen elebidun eskola euskaldun-frantsesen integrazioari buruzkoa) eta kontsideratu ondoren bere 1981eko urriaren 16ko Ebazpena, hizkuntza eta kultura erregionalen Hitzarmen Komunitario bati buruzkoa eta gutxiengo etnikoen eskubideen Hitzarmen bati buruzkoa, eta halaber bere 1983ko otsailaren 11ko Ebazpena, gutxiengoen hizkuntza eta kulturen aldeko neurriei buruzkoa, eta aldiberean "tamaletsiz Batzordeak, orain arte, ez duela proposamenik landu aipatu ebazpenok egikartzeko, nahiz eta Ebazpen horietan bere osotasunean tratatu Komunitateko gutxiengo etniko, linguistiko eta kulturalen problematika".
6. Konferentzia Iraunkorrek 1988ko martxoan onetsi zuen "Hizkuntza erregional eta gutxiendarren Europako Karta" deitu izan den Ebazpenaren eranskin baten bidez, ezen hizkuntza eta kultura erregionalen gordetze, garatze eta sustatzeak ez diola kalterik egin behar Europaren integrazioari eta ez bertako herrien artean hartu-eman errazak izateari" eta erabaki zuen, Ministrari-Batzordearen esku utziko zuela, honek, aurrena, Parlamentarien Batzarrean erizpena eska dezan (zeinak 1989ko urriaren onetsi bait zuen hura) eta, bigarren, beharrezko kontsultak egin zitezen aipatu Karta hori Europa-Kontseiluko Estatukideek onar zezaten. Azken fase hone-tan aurkitzen da Karta eta Luis Maria de PUIG, Europa-Kontseiluko parlamentariak egindako deklarazioen arabera, (Ik. "Avui", martxoak 27, 1990) Frantzia, Britainia Handia, Grezia, Turkia eta Luxenburgeren aurkakotasunak blokeatu egiten du Karta, testuarekin konforme agertzen direlarik Espainia, Irlanda, Belgika, Portugal, Austria, Suedia eta Suitza; azkenik, badirudi beste Estatu batzuetako gobernuak zalantzarik postura bat mantentzen dutela, hauen artean izaki Danimarka, Alemania Federala eta Norvegia. Kartaren edukin eta historiari buruzko lan bat ikus daiteke in J.M.WOEHLING, "La promotion des langues régionales et minoritaires dans le projet de Charte du Conseil de l'Europe", in "Langue et Droit - Language and Law", Montreal 1989.
7. Europako Parlamentuak egindako gomendioen ikuspegi sintetiko hau osotzeko gaineratu daiteke, Europako Batzordea arrentzen duela: "kontutan izan ditzan, Komunitateko gutxiengo erregional eta etnikoen hizkuntza eta kulturak, politika komunitario ezberdinak lantzeko unean eta, bereziki, kultur eta hizkuntz politikaren alorrean ekintza kulturalak zertzekoan"; eta baita ere, "gorde diezaiela kultura gutxiendarrei, beharrezkoa den antena-denbora, Europako telebista amankomunaren markoan"; etab.
8. Erreferentzi puntu bezala har bedi kontutan Frantziako Iraultzak kultura gutxiendarrentzat eta batipat horien hizkuntzentzat, izan zuen eragin kaltegarria. 1792an biztanleriaren %40 baino gehiagok frantsesa ez beste hizkuntza bat erabiltzen zuen bere eguneroko bizitzan. Zehazki honako hau deklaratzan zuen ROBESPIERREk Errepublika "bakar eta zatie-zinezkoa"ren bigarren urteko Dekretu 28. Prairial-ekoan: "Citoyens, la Convention nationale a senti l'importance d'une loi pour l'enseignement de la langue française aux Citoyens des divers départements où l'on parle des idiomes différents. Dans une république une et indivisible, la langue doit être une". (Dokumentu hau aurkitzen da, Parisko "Commisariat général de la langue française"ean eta J.G. TURIK aipatua dago hurrengo oharrean, 78-79 or., aipatu lanean). Espainian ikus XVIII. mendearen bigarren erdiko Errege-Zedulen erlazioa, non gaztel-

era inposatzen duten irakaskuntzan, in A.MILIAN i MASSANA, “*La regulación constitucional del multilingüismo*”, REDC, 10 zk., 1984, 124 or., 2. oharra.

9. Nabarmendu nahi nuke, ezen hizkuntzen konkurrentziak sortutako problematikaren azterketa juridikoak eraginik, sail berri bat sortu dela Zuzenbidean, gaur egun Zuzenbide Linguistiko deitzen dena. Berebat, mundu guztiko juristak, batipat hizkuntza gutxiendarrak izaki arazo honetan interesaturik daudenak, bere egoitza Montreal-en duen International Institute of Comparative Linguistic Law-ean bildu dira, zeinaren “*Langue et Droit*”i buruzko lehen kongresua Quebec-eko Unibertsitatean egin bait zen (1988ko apirilean). (Ikus aktak, Kongresuaren titulupeko argitalpenean Wilson-Lafleur-ek, Montreal-en argitaratu zituenak. Han aurkeztutako lan ugarien artean J.G. TURIRENA aipa daiteke une honetan, “*Introduction au Droit linguistique*”, 52-82 or.). Esan beharra dago baita ere, Institutuak antolatutako bigarren kongresua egin berria dela Hong Kong-en (1990eko otsailean) “*Language and Law*” titulupean hau ere.

10. Bada hor lehendik datorren eta oraindik ere bizirik dagoen eztabaida doktrinal bat, 3. artikuluko horretan Estatu hitzak duen edukinari doakiona (“El castellano es la lengua oficial del Estado”), ezen kontutan hartuz hitz horren esanahi anfibologikoa, badirudi, lehen ikusi batean, Administrazio zentralerako eta periferiarako organoak bakarrik besarkatzen dituela, Komunitate Autonomoak eta Administrazio lokalak kanpora utziz (*obiter dicta* garbi batekin adierazten zen bezala Auzitegi Konstituzionalako Epai 32/1981 uztailaren 28koan, 5. o.j.). Hala ere, Konstituzioko art. 3.1.a zuzenean interpretatzekoan AKE 82/1986 ekainaren 26koan, 2. o.j., Konstituzioaren interprete gorenak ulertzen du “Estatu”tzat inolako duda-izpirik gabe, “el conjunto de los poderes públicos españoles, con inclusión de los autónomos y locales”. Azkeneko interpretazio hau “grave”tzat jotzen eta kritikatzan du J.M. PUIG SALELLASEK (ik. “*La empresa y las lenguas oficiales del Estado*”, 354-355 or., in “*La Empresa en la Constitución Española*”, Aranzadi, Iruña 1989) eta esaten du, beste gauza askoren artean, ezen “manamenduan agertzen den ‘del Estado’ genitiboak ez daukala ‘en todo el Estado’ ablatiboaren esanahi bera, zeina bait da Auzitegi Konstituzionalak horri eman nahi dion esanahia...”, baina horretarako gogoratu beharko litzateke Kataluniako Autonomi Estatutua bera dela ezartzen duena, ezen gaztelera ofiziala dela Katalunian, hori delako “oficial en todo el Estado español” (art. 3.2).

11. Ikus BOE 1978ko abenduaren 29koa. Nere eritzian askoz ere argigarriagoa izango zen esplizitatu izan baliuz, zer ulertzen zuen konstituziogileak “demás lenguas españolas” esatean, zeren irudi bait du, adostasuna zegoela guztien artean, Gortean eztabaidatu zenaren arabera, (ik. honetarako, adibidez, talde gehiendarren aldetik MELLAN GIL (UCD) eta PECES BARBA MARTINEZ (PSOE) diputatuak izan zituzten hitzaldiak in “*Constitución Española. Trabajos parlamentarios*”, Madrid 1980, 903 eta 1938 or.. Gero hizkuntza horietatik izango dira Euskal Herriko Estatutuan (art. 6.1), Kataluniakoan (art. 3.2), Galiziakoan (art. 5.2), Irla Balearetakoan (art. 3) eta Valenciako Komunitatekoan (art. 9.2) ofizialtzat berretsi direnak.

12. Arazo hauetaz ikus guztien ordez doktrinari buruzko eritzi gehiendarra A. MILIAN i MASSANA, “*La regulación constitucional del multilingüismo*”, op. cit., 134 or. eta hurr.

13. Arras sendoturik ateratzen da hau DE LA FUENTE y DE LA FUENTE Diputatuak sartu nahi izan eta baztertua izan zen emendakina dela medio, zeina bait zen manamenduzko “serán” aditzaren ordez ahalezko “podrán ser” jartzea. Ikus “*Constitución Española. Trabajos Parlamentarios*”, op. cit., 882 or..

14. Ezta “de acuerdo con sus Estatutos” klausularekin lotuta ere, zeina jarraian aztertuko bait dugu, nahiz eta horrela ulertu LETAMENDIA BELZUNCE Diputatuak (ikus bere hitzaldia in “*Constitución Española. Trabajos Parlamentarios*”, op. cit., 893-894 or.).

15. Zentzu honetan mintzatu da Auzitegi Gorenaren Epai, 1984eko apirilaren 25eko ere (4. Sala), Azdi. 2013, J.M. REYES MONTERREALen Ponentzia, aditzera emanez, ezen konstituzioko 3. artikulua arabera “serían lenguas oficiales, además del castellano, las demás lenguas españolas en las respectivas Comunidades Autónomas y ello sin necesidad de aguardar a sus respectivos Estatutos, ya que nada en contrario que no fuese inconstitucional podría disponerse por éstos”.

16. Ez bedi ahantz, errealitate honen kausa nagusia izan dela, gaur egun Espainiak gutxiendar diren hizkuntzek jasan behar izan duten pertsekuzioa, Zedula eta xedapen ugariak testigatzen dutenez. Hontaz, azken hiru mendeetako kronika xehe-xehe bat ikus daiteke F. FERRER i GIRONESen obran “*La persecución política de la lengua catalana*”, 5. ed., Barcelona 1986. Eus-

kal Herriari dagokionez ikus Euskaltzaindiak argitaratu obra "*Conflicto lingüístico en Euskadi*", Bilbo 1979, 34 or. eta hur.

17. AKE 82/1982 ekainaren 26koa, 4. o.j.

18. Balentzieraren usaera eta irakaskuntzari buruzko Legea DOGVean argitaratu zen 1983ko abenduaren 29an. Gaiari sakontzeko ikus V. FRANCH i FERRERen lana "*Situación actual del régimen jurídico-lingüístico a la Comunitat Valenciana*" in "*Actas del Simposi sobre Dret lingüístic*" Barcelonan egin bait zen 1987ko irailean, Barcelona 1989, 127-164 or.

19. F.J. ENERIZ OLAECHEAK azpimarratzen duenez bere "*El euskera en la Administración Local de Navarra*" lanean, argitaratua bait dago in "*La Administración Local de Navarra*", Martín RAZQUIN eta Pedro LARUMBK zuzendua, Pamplona 1987, 317 or.

20. Gainera esan daiteke, ezen "el castellano y el vascoence son lenguas propias de Navarra y, en consecuencia, todos los ciudadanos tienen derecho a conocerlas y usarlas" (Baskuentzearen Legeko 2. art.), nahiz eta badirudien eskubide hauek, gero, eskualde ez-euskaldunetan desagertu egin daitezkeela; ba nahiz eta aitortzen zaien hiritarrei Administrazio Publikoek euskaraz egiteko eskubidea, hauek aukera daukate interesatuari eskatzeko haren gaztelerazko itzulpena; eta "el derecho a conocerlas" delakoari dagokionez, euskararen irakaskuntza osoro edo zatizki lagundu eta finantzatu da, promoziozko eta sustapenezko erizpideei jarraituz. Baskuentzearen Legean eskualde desberdinetan aurrezagutzen diren eskubideak ikus *in extenso* in I. AGIRREAZKUENAGA-E. COBREROS, "*La normativa sobre el euskara publicada durante 1986*", RVAP 16 zk., 97-99 or.

21. Azken puntu honetarako ikus daiteke A. TOVAR, "*Mitología sobre la lengua vasca*", Madrid 1980, 17, 49, eta 58-61 or. Halaber, Joseba INTXAUSTIK "*Euskara, euskaldunon hizkuntza*" liburuan (Gasteiz 1990, 62 or.) aipatzen du, gure gaiari dagokionez, nola Antso IV.ak (1167) modu argigarrian euskarari deitzen zion "lingua navarrorum".

22. Esate baterako, FRAGA IRIBARNE Diputatuak esaten zuen: "ofizialkidetasunaren gaiak... izugarriko transzendentsia juridikoa dauka, zeren eta ez bait da bakarrik, nolabait esateko, dialektoko edo fabla jakin bati ematen zaien diploma bat, baizik eta ondorioak ere bait dauzka dokumentuen eta bestelako gauzen 'acción'ari buruz ere... beraz segurtasun juridikoko gaia da. Horregatik ondo ere ondo neurtu behar da ofizialkidetasun hitza". "*Constitución Española. Trajes bajos parlamentarios*", op. cit., 898 or.

23. AKE 82/1986 Ekainaren 26koa, 2. o.j.

24. Beherago izango dugu aukera eskubide linguistikoen izaera eta edukinari erreferentzia egiteko, oraingoz aski da seinaltzea, gai honetan Auzitegi Konstituzionalak deklaratu duela ezen "sentado el principio que dimana del régimen de cooficialidad establecido por la Constitución en su art. 3.2, respecto a la ejecución cada Poder público regulará los medios y el ritmo de la necesaria adaptación a las exigencias de aquel régimen. A la luz de esta apartado, el art. 6.1. (de la Ley de normalización del euskara), si bien establece un derecho subjetivo a ser respondido en la lengua oficial elegida, cuando es lengua distinta del castellano, deja un margen a los poderes públicos, en cuanto a las condiciones en que tal derecho puede verse efectivamente satisfecho, que se hacen depender de una progresiva adaptación de las respectivas administraciones..." AKE 82/1986 ekainaren 26koa, 8. o.j.

25. Ikus Erizpen zk. 35ekoa 1982ko abenduaren 21eko "Consell Consultiu"rena, Kataluniako hizkuntz normalizazioko Lege-Proposamenari buruzkoa (Boletín Oficial del Parlamento de Cataluña, 112 zk., 1983ko urtarrilaren 17koa, 4348 or., eta doktrinan, guztien partez, A. MILLAN i MASSANA, "*Los derechos lingüísticos en la enseñanza de acuerdo con la Constitución*", REDC 7 zk., 1983, 361 or.

26. Erreferentzia guztiak aurkitzen dira, AKE 88/1983 urriaren 27koaren 4. o.j.

27. Ofizialtasunaren ondorio hau ere, iruditzen zait, beste guztiak bezala, errealtate soziolinguistikoaren arabera modula daitekeela, Autonomia Balentziarrean gertatzen den bezalaxe. Hala ere, horrelako modulaziorik legez aurrikusi gabe dagoenean, ofizial-deklaratzek *per se* barnetzen du hizkuntza obligazioz eta efikazki irakatsi beharra.

28. Ikus lehen aipatu Erizpen zk. 35ekoa, 4348 or. eta doktrinari dagokionez ikus zentzu honetan berean A. MILLAN i MASSANA, "*La ordenación estatutaria de las lenguas españolas distintas al castellano*", RVAP, 6 zk., 1983, 242 or., eta baita ere autore bera in "*Comentarios sobre l'Estatut d'Autonomia de Catalunya*", Barcelona, 1988, art. 3aren iruzkina bait da (separata), 177 or. eta hurr.;

berebat, L.J. SEGURA GINARD, "Comentario sobre el régimen jurídico lingüístico del Estatuto de Autonomía de las Islas Baleares", RVAP 8 zk., 1984, 138 or.

29. Ez daukagu luzatzerik hizkuntza gutxiendarren normalizazio-prozesuaren gakoetan, zientzia soziolinguistikoak aztertzen duen gaia bait da gehienbat. (Honetarako J.M. SANCHEZ CAR- RIONen lan ederra ikus daiteke, "Un Futuro para nuestro pasado. Claves de la recuperación del euskara y teoría social de las lenguas", Donostia 1987, 203 or. eta hurr.). Nolanahi ere garbi dagoena da, hizkuntz normalizazioaren gakoetako bat bezala jartzen dela, ezen "hizkuntzaren lurraldean jaitzen diren ume guztiak ahalik eta egoera onenean jaso dezatela hizkuntza, berau osoro jasotzeko modua izan dezaten, eta normalizazioa burutua egongo da baldintzok, zeintzue- tan jasotzen bait dute umeek (euskaldunek) (Euskararen) transmisio natural eta kulturala, optimoak direnean. Horretarako ez dira behar bi belaunaldi baino gehiago: kontrako zentzuan (espatriazioko) prozesua kontsumatzeko behar direnak hainbestex" (235 or.).

30. LETAMENDIA BELZUNCE, AGUIRRE KEREXETA eta MONREAL ZIA parlamentari euskaldunak izan ziren batez ere ideia hau defenditu zutenak. Ikus "Constitución Española. Trabajos Parlamentarios", op. cit. 863, 1929-1930 eta 3056-3057 or.

31. TRIAS FARGAS, LORDA ALAIZ eta AUDET PUNCERNAU parlamentari katalanak izan ziren eredu hau proposatu zutenak. Ikus "Constitución..." op. cit. 864, 1940, 1946 eta 3054 or.

32. GAMBOA SANCHEZ BARCAIZTEGUI Senadorearen proposamena. "Constitución...", op. cit. 3062 eta 4375 or.

33. Nahiz eta oker horrela ulertu zuten Diputatu batzuek, hala nola LETAMENDIA BELZUNCEK, zeinak hitz egiten bait du "Estatuko hizkuntza ofiziala erabiltzeko obligazioak" (op. cit. 863 or), AUDET PUNCERNAUK, zeinak esaten bait du, ezen nola espainiar guztiak daukaten gaztelera jakiteko obligazioa ba "edozeinek obliga dezake katalan bat 'cristiano'z hitz egin diezaion" (op. cit. 3054 eta 4370 or.) eta MONREAL ZIAK, zeinak galdetzen bait du ea zer legítimitate daukan Konstituzioak "gaztelera obligazioz erabiltzera" behartzeko (op. cit. 3064 or). Horiek bezain okerrak iruditzen zaizkit Auzitegi Konstituzionalaren Epaiak *obiter dicta* dire- lakoak ere AKE 2/1987 urtarrilaren 21eko, 6. o.j. eta AKE 190/1987 abenduaren leko 2. o.j., irudi bait dute, aditzera ematen dutela, ezen gaztelera ondo jakiteak ("edozein hiritar espainiar- retan presumitzekoa bait da hori") berori usatzera ere obligatzen duela. Egia izanik, posible dela beste hizkuntza ofizialaren usaera aukeratzea "con plena validez y efectos jurídicos", eta Administrazioak ez daukala bere burua babesterik deklarazioak euskaraz egiteko boron- datearen aurrean, esanez, adibidez, ez dagoela baliabiderik; zeren eta aukeratutako hizkuntza ofiziala erabiltzeko eskubidearen garrantzia baliabide bakun--bakunez konpondu daiteke (kasu honetan Basauriko Administrazio penitentiarioak proposatutako baliabideak dira), adibidez hitzak magnetofonoan grabatuz, aldi bereko itzulpenik egiteko modurik ez bada, edo besterik gabe deklarazioa idatziz egin erazi, gero itzultzekotan.

Beste maila batean eta osagarri-gisa, esan daiteke, ezen Espainiako hizkuntzak ofizial deklaratu zirenetik 10 urte eta gehiago igaro direnean, nekez onar daitekeela zentru adminis- tratiborik, funtzionari bakarrik ere ez daukanik garrantzitzeko, alde batetik, "el deber de conocimiento de la otra lengua oficial por la Administración en su conjunto" eta, bestetik, hizkuntza ofizial bat erabiltzeko hiritarrek daukaten eskubidea. Badakigu hizkuntzen normal- izazioa eta eskubide linguistikoak progresiboki aplikatzekoak direla eta ez dagoela horiek beren osotasunean berehalatik galdatzerik, Administrazioak une bakoitzean daukan posibilitateetara moldatu behar bait dira, baina hizkuntza ofizialenganako mespretxu edo destainak bakarrik justifika dezake, zergatik ez diren plaza elebidunak hornitzen hizkuntz normalizazioa bider- atzeko. Geroago ere itzuliko gara intzidentalki gai honetara.

34. A. MILLAN i MASSANA, "La regulación constitucional del multilingüismo", op. cit. 134 or.

35. E. COBREROS MENDOZANA, "El régimen jurídico de la oficialidad del euskara", IVAP, Oñati 1989, 37 or.

36. AKE 84/1986 Ekainaren 26koa, 2. o.j.

37. Beste batzuen artean L. TOLIVAR ALASEk nabarmen erazi du sofisma hau, zeinak arrazoi- arekin esaten bait du "barrera artifiziosoa dagoela gaztelera jakiteko obligazioaren eta beste hiz- kuntza ofizialak dominatzeko obligazio- ezaren artean, itxurazko sendotasun irmoz gure auzite- giek aldarrikatzen duten bezala. Sofisma asko bistaratu daitezke hor, arazoan dialektikazki sartu hutsarekin..." ("Normalización lingüística y Estatuto asturiano", Revista de Lengua i Dret,

12 zk., 1989, 181-182 or.). Nere aldetik lehen ere begiztatua dut nik hori in "Ikuspegi juridiko batetik euskararen ahuleziak gainegituran", argitaratua izan bait da in "Euskararen lege-araubideari buruz jardunaldiak-Jornadas sobre el régimen jurídico del euskara". Oñati 1990.

38. Ikus lehen ere aipatu den AKE 88/1983 urriaren 27koa, 4. o.j.

39. Baina honek ez du esan nahi desegokia ez dirudienik sartzzea, nahibadako izaerarekin, Espainiako hizkuntza ofizialen irakaskuntza Estatuko Komunitate elebakarretan, zeren eta ez bedi ahanztz, ezen nahiz eta Konstituzioko art. 139.1ek xedatzen duen, ezen "todos los españoles tienen los mismos derechos y obligaciones en cualquier parte del territorio del Estado", manamendu honek ez du esan nahi, Komunitate Autonomo ezberdinetako hiritarren aurkiera juridikoa desberdintasunik gabea denik hizkuntz ofizialkidetasun bikoitzaren aurrean. Zentzu honetan, Kataluniako hiritarrek, adibidez, eskubide berdinak izango dituzte denek, baina hauek ez daukate zergatik izan hiritar espainiarrek Andaluzian dauzkatenen berdinak, adibide bat ipintzearen, nahiz eta Andaluzian ere espainiar guztiak eskubide-obligazio berdinak eduki. Ez dirudi beharrezkoa denik azpimarratzea, hizkuntza ofizial bat jakiteko galdakizunak duen zerikusia, langileek Estatu-barruan eta Europako Komunitate-barruan libreki zirkulatzeke daukaten eskubidearekin. Azken puntu honi dagokionez eta Irlandan lan egin ahal izateko, ingelesaz gainera, gaelikoa jakiteko galdakizunari buruz, ikus Europako Komunitateetako Justizi Auzitegiaren 1989ko azaroaren 28ko Epaia.

40. AKE 82/1986 ekainaren 26koa, 3. o.j.

41. Ikus "Constitución Española. Trabajos parlamentarios", op, cit., 1933 or.

42. Presente on uste dut, ezen hizkuntz ezagutzaren presuntzioa datorrela funtsean gaztelera heziketa-planetan sartua izatetik, irakasbide bezala eta/edo asignatura bezala (bere ofizialtasunaren ondorioz), eta ez hainbat hura jakiteko obligazioaren ondorioz; zeren eta Santiago VARELA DIEZek esaten duenez, "obligazioei buruzko arau konstituzionalak sortzen dutena, portaera pribatuaren igurikapena baino areago botere publikoaren iharduteko igurikapena da... helburuz Konstituzioak aldarrikatutako obligazio orok nahitaez inplikatzeko duena arauen desarrolloa da"; eta bere buruari galdetzen dio autore berak "galdatau al daiteke gaztelera jakiteko obligaziorik, horri dagozkion zehapenak lege-bidez ezarri gabe?" ("La idea de deber constitucional", REDC 4 zk., 1982, 83-84 or.).

Nik neuk uste dut, ezen gaztelera jakiteko obligazioa desarrolloa dezakeela legegile estatalak, horren espezifikotasunak, hizkuntzen ofizialtasunetik sortzen diren efektuei buruzkoak, ezartzeko moduan; esate baterako, eta hau aipatzea beste asmorik gabe, horren edukinean ezar daiteke espainiarren ezagutza minimo bat behar dela espainiar nazionalizatzeko, eta edadea ere zehaztu daiteke noiztik aurrera ondorioak sortzen dituen obligazio horrek, ez bait dirudi arazoizkoa horrelako obligaziorik ezartzea, haurtzaroan beren ama-hizkuntza ofizialkidean heziak diren umeentzat,... Beraz desarrollo horri mugak ezarriko lizkotekeenak izango lirateke, alde batetik, zilegi ez izatea Espainiako beste hizkuntzen ofizialtasunaren efektuak gutxitzea eta, bestetik, zilegi ez izatea, hizkuntza erabiltzeko obligazioan barrura sartzearren, hizkuntza jakiteko obligazioaren mugak gainditzea.

43. Ikus honetarako AKE 34/1987 maiatzaren 25ekoa, 3. o.j., zeinak deklaritzen bait du gainera "ciertamente, el deber de los españoles de conocer el castellano hace suponer que ese conocimiento existe en la realidad, pero tal presunción puede quedar desvirtuada cuando el detenido o preso alega verosimilmente su ignorancia o conocimiento insuficiente o esta circunstancia se pone de manifiesto en el transcurso de las actuaciones policiales", eta gaineratzen da 4. o.j.ean ezen "el derecho a intérprete en cuanto nace única y exclusivamente del desconocimiento del castellano y de la imposibilidad subsiguiente de relacionarse en forma comprensible con la administración policial, es aplicable con independencia del lugar en que se producen las diligencias, es decir, para el caso aquí examinado fuera o dentro de la Comunidad Autónoma Vasca". Baina azkeneko kasu honetan ez zait iruditzen indiferente denik kasua "dentro o fuera de la Comunidad Vasca" suertatzea; zeren eta barruan gertatzen baldin bada, interprete-eskubidea ez da sortzen deklaraziogileak gaztelera ez jakitetik, eta bai Administrazio iharduleak hizkuntza ofizialkidea ez jakitetik (oro har euskara jakiteko obligazioa bait dauka), zeren partikularrari garrantzitu beharra dagoen aukeraturako hizkuntza ofiziala erabiltzeko eskubidea (puntu honetan nota 32an aztertutako problematika errepikatzen da berritro). Zentzu honetan E. COBREROS MENDEZONAK egokiro esaten du, ezen "Azken muturreraino eramanez

gero gaztelera jakiteko obligazioa, oso ondorio kaltegarriak eduki ditzake beste hizkuntza ofizialentzat, hauek gaztelerearekin batera ofizialak diren lekuetan, eta honelako sintomarik ere detektatu da jadanik. "Todos conocen el castellano" delakoa oker ulertzeak ekar dezake, botere publikoa biziaren bikoitzaren galdapenetara ez moldatzea, inertiaren indarrak eraginik, eta ezer gertatu ez balitz bezala... nola gaztelerez egiten dutena denek ulertzen duten eta, gainera, baliozkoa eta efikaza den, ba... Azken buruko ondorioa izan daiteke —begibistan dago arriskua— beste hizkuntzen ofizialtasuna erabat maskalduta uztea". *"El régimen jurídico de la oficialidad del euskara"*, op. cit. 42-43 or.

44. *"Las libertades lingüísticas"*, INAP, Madrid 1987, 59-60 or. Baike, Suitzari buruz hitzegitean, hango kantoietako hizkuntza nazionalak aipatzen dira, eta honek, gehienbat egia izateari utzi gabe, hiru kantoie lebidunen existentzia ezkututzen du (Bern-Berne, Freiburg-Fribourg eta Wallis-Valais). Gai honetaz ikus daiteke E. WEIBEL, *"Sprachgruppen und Sprachprobleme in der Schweiz"* in *Die Schweiz*. Kohlhammer Taschenbücher, Stuttgart, Berlin, Köln, Mainz 1988, 79 or eta hurr.

45. Gaur egun, argi eta garbi dagoenez, ez dut uste esan daitekeenik, hiritar gehienek hizkuntza libreki aukeratzeko aukera daukatenik, zeren hain zuzen zati batek bakarrik (bi hizkuntza ofizialak dakitzanak bakarrik) egin bait dezake aukerarik eta, gainera, azkeneko hauen eskubideak ere nabarmenki mugaturik aurkitzen dira hizkuntza ofizialkidea erabiltzekoan, botere publikoak egitate eleanizidunera moldatu ez direlako.

46. Katalunian, OHoko irakasleekin izandako gatazkak gainditu ondoren, ikus honetarako A. MILIAN i MASSANA, *"La obligación de los profesores de EGB de conocer el catalán y el castellano para ocupar plaza definitiva en Cataluña"*, *Autonomías* 2-3 zk., 1985, 93 or eta hurr. eta 1985eko abenduaren 16ko AGE eta berebat inmertsio-programei eskerrak, destinatuak bait daude programok beren ama-hizkuntza gaztelera duten umei katalana irakastera, badirudi efikazki betetzen ari dela obligazio konstituzionala.

Galizian, 1987ko abuztuaren 31ko Ordena gora-behera, zeinaren bidez desarrolaitzen bait da Dekretu 135/1983koa irailaren 8koa, gailegoz eman behar diren gaiak zehazten dituen (bai OHOn eta bai BBBn (sic) UBI eta LHn), badirudi guztiz zabalduak dagoela ikastetxeetan manamendu horren ez-betetzea ("El País" egunkariak, 1990eko martxoaren 27koak, eman duen informazioaren arabera).

Euskal Herriko Komunitate Autonomoan askoz ere latzagoa da problema, zeren "A" ereduak (ikasturte honetan OHoko ikasle guztietatik %58k jarraitzen omen duenak) antza, ez bait du garantizatzen euskararen ezagutza, Euskal Gobernuaren Hezkuntza Sailak berak aitortu duenez, horretarako egin dituen azterketen arabera (Ikus "E.I.F.E. 2. La Enseñanza del Euskera: Influencia de los factores". Gasteiz 1989 eta, bereziki, Jim CUMMINSen hitzaurrea); eta hau egia bada, bistan dago, aldatu egin behar dela hori, obligazio konstituzionala beteko bada, honek agintzen bait du, segurtatu egin behar dela ezagutza bai euskararena eta bai gaztelaniarena. Baike, egindako azterketa horretatik ateratzen denez (14-15 or.), hiru eredu-tako (A, B eta D eredu-tako) ikasleek ageri dituzte "diferentzia minimoak beren gaztelerazko gaitasunean". (Irakaskuntz ereduaren edukinari eta erregulazioari dagokionez nere lana ikus daiteke *"La estructura normativa del euskara en la Comunidad Autónoma del País Vasco"*, RVAP, 14 zk., 1986, 177 or.).

47. Eskerrak batez ere AKE 82/1986 ekainaren 26koari, 14. o.j., non deklaritzen bait zen ezen "de acuerdo con la obligación de garantizar el uso de las lenguas oficiales por los ciudadanos y con el deber de proteger y fomentar su conocimiento y utilización, nada se opone a que los poderes públicos prescriban, en el ámbito de sus respectivas competencias, el conocimiento de ambas lenguas para acceder a determinadas plazas de funcionarios o que, en general, se considere como mérito entre otros...". Jurisprudenzia arruntaren eboluzioz E. COBREROS MENDOZANAREN lana ikus daiteke *"La jurisprudencia del Tribunal Supremo relativa al conocimiento del euskara en el acceso a la función pública"*, RVAP 22 zk., 1988; eta oraintsuko 1989ko azaroaren 20ko AGEren galdakizunari buruz (Azadi. 8311 or.) ikus berebat I. AGIRREAZKUENAGA, *"La exigencia del euskara en el acceso a la función pública: jurisprudencia y planificación normativa"*, RVAP, 25 zk., 1989.

48. Ez dezagun ahantz, ezen AKE 76/1983 abuztuaren 5ekoak, 42 o.j., ezartzen ziola "el deber de conocimiento" Komunitateko hizkuntza propioarena Administrazioari bere multzoan "como

modo de garantizar el derecho a usarla por parte de los ciudadanos de la respectiva Comunidad”.

49. Honetaz X. AIZPURUA TELLERIAren lana ikus daiteke, “*Determinación de los perfiles lingüísticos de los puestos de trabajo y criterios de evaluación lingüística en la selección de personal*”, in “*Revista de Lengua i Dret*”, 12 zk., 1989, 5 or. eta hurr. eta nere “*La exigencia del euskara en el acceso a la función pública: jurisprudencia y planificación normativa*” artikulua, op. cit. 111-114 or.

50. Estatuko Administrazioari dagokionez, artikulua interesgarri bat dauka Jesús PRIETO DE PEDROK (“*El conocimiento de las lenguas propias de las Comunidades Autónomas y extranjeras como requisito de capacidad de los funcionarios de la Administración del Estado*”, in “*Revista de Lengua i Dret*”, 12 zk., 1989, 135 or eta hurr.), non nabarmen erazten bait du, nola gorpuz eta eskala ugarietan galdatzen den atzerri-hizkuntzen ezagutza gaitasunezko ukanbehar bezala, nahiz eta erizpide homogeno eta egonkorrik egon ez gai hori arautzeko; eta horrez gain- era ez dagoela erregulazio orokorrik gai honetan; eta, beraz, proba eta lehiaketetarako konbokatoretako kasuismoaren esku utziak daudela. Aitzitik, gaztelerarekin batera ofizialkide diren hizkuntzei dagokionez, nahiz eta falta ez den espreski egindako arau-aurrikuspenik (hala nola Lege 30/1984 abuztuaren 2koaren art. 19a, Funtzio Publikoaren Erreforma egiteko Neurri- rie buruzkoa), hauek ez dira dealdietan gorpuzten edo oso motel bakarrik. Hontaz, esaten du PRIETOK, erraza dela egiaztatzea, BOE eskuan hartuz, ezen aipatu Komunitate Autonomoetan Estatuko Administrazio perifererikorako plazak hornitzeko konbokatoretik ez dutela ezer esaten gai honi dagokionez (141. or.).

51. “*Materiales para una Constitución*”, Madrid 1984, 85-88 or.

52. Bi testuak izan dira, jakina denez, Espainiak berretsiak, ikus bakoitzarentzat BOE 1977ko apirilaren 30ekoa eta BOE 1979ko urriaren 10ekoa.

53. “*Materiales para una Constitución*”, op. cit. 87 or.

54. Iruineko Lurralde-Entzutegiaren Kontentzioso-Administratiboko Salak 1988ko uztailearen 27an emandako Epaiaren arabera, bere osotasunean jasotzen bait da epai hau nere “*La exigencia...*” lanean, op. cit. 108-110 or.

55. Inkorporatua bait dago Espainiako barne-ordenamenduan (CEko art. 96.1) eta xedatzen bait du, ezen “en los Estados donde existan minorías étnicas... o lingüísticas... no se les negará el derecho que les corresponde a tener su propia vida cultural... y a emplear su propio idioma”. Honetaz J.A. GONZALEZ CASANOVAK hitz egiten du, eta arrazoiarekin, norberaren hizkuntza hitz egiteko dagoen eskubide fundamentalaz in “*Derecho a la educación y plurilingüismo*”, *Revista de Occidente*, 10-11 zk., 1982, 170-171 or. Ikus berebat hizkuntz eskubideak oinar- ritzko eskubide bezala Bruno de WITTE, “*Droits fondamentaux et protection de la diversité lin- guistique*”, in “*Langue et Droit*”, op. cit. 85 or. eta hurr.

56. Testuinguru honetan ulertzen da, adibidez, Ordena 35/1987 ekainaren 17ko art. 4a (zeinaren bidez erregulitzen bait da Komunitate Autonomoetako hizkuntza ofizialen erabilera Administrazio Militarrean), bere arau orokor eta salbuespenarekin, baina beti ere hizkuntz eskubidea salbatuz. Zehazki honela xedatzen du: “En caso de relaciones verbales entre particu- lares y Centro o dependencias de la Administración Militar con sede en una Comunidad Autónoma con lengua propia, los primeros serán atendidos, a su elección, en castellano o en la lengua de la Comunidad. Excepcionalmente y atendiendo a la dificultad de la consulta, el rep- resentante de la Administración militar podrá solicitar de quien la realice su colaboración para formularla por escrito poniendo a su disposición los medios para ello”.

57. Izan ere ez bait dago bere osotasunean berehalatik galdatzerik, kasu honetan manamen- duzkoa den moldaketa administratiboa heldu arte. A. LOPEZ BASAGURENEK eskubide linguis- tikoak *in fieri*-ko eskubide bezala egikaritzeko posibilitatea aztertzen duenean, epeen garrantzia destakatzten du, zeintzuen barruan egin behar bait da egitura administratiboen moldaketa, in “*El pluralismo lingüístico en el Estado autonómico*”, *Autonomías* 9 zk., 1988, 75 or. Bestalde uste dut, ezen, norberak aukeratutako hizkuntzan, Administrazioak erantzutea, eskubide konsti- tuzional bat dela, hizkuntza bat ofizial deklaratzetik datorrena, nahiz eta eskubide horren asepena denboran diferitua gelditu, Administrazio publikoak oraindik moldatu gabe daudelako Komunitate Autonomoetan propioak diren hizkuntzen ofizialtasunera. Aitzitik J.M. BAÑO LEONEK uste du, lege-konfigurazioko eskubide bat dela, hizkuntza ofizialei dagokien aldetik, nahiz eta

konstituzionala den gaztelerari dagokionez (*"El ejercicio del pluralismo lingüístico en la Administración Pública"*, REDA, 54 zk., 1987, 229 or. eta hurr.)

58. Supra nota 41ean seinalatzen den zentzuan.

59. AKE 82/1986 ekainaren 26koa, 9 o.j., art. 6.2: "En los expedientes o procedimientos en los que intervienga más de una persona, los poderes públicos utilizarán aquella lengua que establezcan de mutuo acuerdo las partes que concurran. En caso de no haber acuerdo se utilizará la que disponga la persona que haya promovido el expediente o procedimiento, sin perjuicio del derecho de las partes a ser informadas en la lengua que deseen".

60. *"El pluralismo lingüístico en el Estado Autonómico"*, op. cit., 69-70 or.

61. Bat dator hau, gainera, Kataluniako Hizkuntz Normalizazioko Legearen art. 8.2arekin, Balentziera usatu eta irakasteko Legearen art. 11.1arekin eta Irla Balearretako Hizkuntz Normalizazioko Legearen art. 10.1arekin (ikus honetaz horren 2. paragrafoa, izugarritzko antza bait dauka Euskararen Normalizazioko Legearen art. 6.2arekin).

62. Horregatik iruditzen zait, ez zaiola arrazoirik falta LOPEZ BASGURENI, seinalatzen duenean "onartu ezinekoa dela Auzitegi Konstituzionalak, CEko art. 3.1ean aurkitzen den gaztelera jakiteko obligaziotik abiatuz, egin duen errekonstrukzioa, zeren hau bere azken muturreko ondorioetaraino eramango balitz, hizkuntz pluralismoaren eta hiritarren hizkuntz eskubideen sistema bera desintegratuko bait litzateke". (op. cit. 70 or.)

63. Gogora bedi, Euskaren Normalizazioko Legearen art. 8 zk. 1 eta 2ak xedatzen dutela, ezen Euskal Herriko Komunitate Autonomoan egoitzaturik aurkitzen diren botere publikoen ebazpen ofizialak eta egintzak bi hizkuntzetan egingo direla, nola eta interesatu pribatuek espreski Komunitate Autonomoko hizkuntzetako bat aukeratzen ez duten.

64. AKE 82/1986 ekainaren 26koa, 10. o.j.

65. AKE 82/1986koaz geroztik, entitate lokalen antolamendu, funtzionamendu eta erregimeneko Erregelamenduak (ED 2568/1986koaren bidez onetsiak) ezarri zuen, ez bait zitekeen bestela izan, ezen batzar-deiak, eguneko ordenak, mozioak, eta... gaztelerez edo hizkuntza ofizialkidean idatziko zirela, jarraituz aplikatu beharreko legeria eta horretarako Korporazioak gai horretan hartutako erabakiak (art. 86.1); erregulazio hau akten idazketara ere hedatzekoa ere izaki (art. 110.1). Era berean, Lege 8/1987 apirilaren 15ekoak, Katalunian udaldarra eta erregimen lokalekoa denak ere ezartzen du, ezen "toda documentación derivada de las actuaciones administrativas de los Entes locales redactada en catalán tendrá validez oficial" eta "las convocatorias de las sesiones, órdenes del día, actas y resto de escritos y documentación derivados de su funcionamiento podrán redactarse en catalán, sin necesidad de ninguna clase de traducción" (art. 5.1 eta 2). Azken puntu honetarako seinala daiteke, ezen inkonstituzionalitatezko errekurtsioan 1051/1987koan, Gobernuko Presidentek Lege katalanaren kontra tarteratu zuen hartan, ez dela helegiten art. 5aren kontra. Azkenik, Lege 5/1988 ekainaren 21ekoak, Galiziako entitate lokalek gailegoa hizkuntz ofizial bezala erabiltzeari buruzkoak, xedatzen du, ezen "las convocatorias de sesiones, órdenes del día, mociones, votos particulares, propuestas de acuerdo, dictámenes... y actas... se redactarán en lengua gallega. Sin perjuicio de lo dispuesto en el apartado anterior, dichas Entidades pueden hacerlo, además, en la otra lengua oficial" (art. 1).

66. Egoki batean egiten duen bezala, esate baterako, Euskararen Normalizazioko Legearen art. 14ari buruz AKE 82/1986 ekaineko 26koaren, 14. o.j.an. Gainerantzean, aplikatzekoa dela esaten denean, uste dut, oro har, Auzitegi Konstituzionalaren pronuntziamendu guztientzat dela, zeinaren judizioa oinarritzen bait da gaztelera jakiteko obligazioaren gainean. Ikus lan honetan aipatu epaietatik aparte besteok: AKE 83/1986 ekainaren 26koa, 3. o.j.; AKE 123/1988 ekainaren 23koa, 3. o.j.; AKE 56/1990 martxoaren 29koa, 41. o.j.

67. L. SOLANEk arraltzatzen eta aztertzen du hau in *"Linguistic Principles as the Rule of Law"*, in *"Language and Law"*, op. cit. 569 or. eta hurr. Kasu konkretu baten analisia nere artikuluko batean ere ikus daiteke *"Dos autos como paradigma de la ideología judicial sobre el euskara"*, RVAP 21 zk., 143 or. eta hurr.

68. *"Constitución Española. Trabajos parlamentarios"*, op. cit. 866-867 or.

69. *"Mitología e ideología sobre la lengua vasca"*, op. cit. 200 or.

70. Carl Wilhelm von HUMBOLDT, *"Los Vascos"*, Revista Internacional de Estudios Vascos, San Sebastián, J.M. SANCHEZ CARRION, *"Un futuro para nuestro pasado..."*, op. cit. 224 or.

HIZKUNTZ OFIZIALKIDETASUNA

Borondatearen autonomia eta
euskara

ANDRES URRUTIA

Hizkuntzen erregimen juridikoa, orain arte bederen, iker-tua eta aztertua izan da, Espainiako Konstituzioaren barne, zuzenbide publikoaren ikuspegitik batipat, testu horrek hizkuntza batzuentzat aldarrikatu duen “ofizialtasun” delakoak berez zekarren esangura zehaztu nahian Zuzenbide espainiarrean hazpegi publikoa nabaria izan da, salbuespen jakin batzuekin, Konstituzioak ezarritako molde juridiko-linguistiko berriak arakatzekoan.

Eta honela izatea ere, hein handi batean, ezinbestekoa genuen, ikerlarien lehen helburua oso markaturik bait zegoen aspalditik: aurreko erregimenak ezarri zuen inposapen linguistikoaren aurrean, erregimen berriak bere barruan botere publikoentzat zer-nolako betebeharrak ekartzen zituen ahalik

eta zehatzen deskribatzea, azken finean horiexek bait dira, lehen maila batean behinik behin, hizkuntza “ofizial” berri horiek erabiltzera beharturik daudenak.

Honela, askotan, ahaztu baino, baztertu egin da zuzenbide pribatuan Konstituzioaren hedapenek sor ditzaketen ondorioen ikerkuntza. Ondorenez ere, zuzenbide-mota honen hainbat barne-printzipiok arauketa linguistiko berri honen arabera har ditzaketen moldeak aipatu ere ez dira egiten, azaletik eta gaingiroki ez bada.

Horrexegatik ere, badirudi bidezkoa eta eragingarria izan daitekeela, zuzenbide pribatuaren ikuspegi batetik abiatuta, euskarak Euskal Herriko Hegoaldean gozaten (?) duen hizkuntz arauketari buruzko gogoeta batzuk egitea. Batez ere kontutan hartzen badugu eremu pribatuan dagoen “borondatearen autonomia” printzipioa eta alderdiek berezkoa duten beren buruak arautzeko ahalmena uztartu eta estekatu beharra dagoela Konstituzioak aldarrikaturiko gaztelera jakiteko obligazioarekin. Galderak metatzen zaizkigu arrapaladan: nola interpretatu obligazio hori Estatuarekiko harremanetatik kanpo? Kontrajarria izan al daiteke gaztelera jakiteko obligazio hori beste hizkuntza ofizialak (aplikazio-esparru mugatuak dituztenak) jakiteko “obligazio-eza”rekin? Edota noraino heltzen da harreman juridiko pribatuetan euskara (edo gaztelera “besteko” hizkuntza ofizialak) erabiltzeko eskubidea, edo apalago esateko, aukera soila, aurreko “obligazio hori” aintzakotzat hartuz gero?

Hauexek guztiok eta beste galdera asko ere planteatu daitezke, Konstituzioaren 3. artikulua zuzenbide pribatuaren ikuspegi batetik aztertu nahi izanez gero.

Honela egiteak, gainera, euskararen erregimen juridikoaren sakontzea ekar dezake, zuzenbide pribatuaren eremuan diren aurreko adibideak oso zehazturik bait datoz, gizarte eleanizdun (Belgika, Kanada) zein gizarte elebakar (Frantzia) ofizialetan. Aurrenekoetan jomuga bistan badago ere, alegia, hizkuntzen arteko oreka lortzea, bigarrenekoetan hizkuntza nagusiaren babesa bilatzen da arauketa hauexekin.¹

Nolanahi ere, gure eginkizun nagusia, lehen esan bezala, hauxe izango da: zuzenbide pribatuan alderdiek beren buruak “autoarautzeko” duten ahalmena, “borondatearen autonomia” gisa ezagun dena eta Espainiako Konstituzioak bere 3.1. artikuluan ezartzen duen “gaztelera” jakiteko beharra, nola uztartzen eta estekatzen diren azaltzea. Harreman juridiko pribatuetan edo are konkretuago, kontratu munduan, obligazio honen sentidua, edukina eta eragina izango dira, besteak beste, gure aztergaia.

“GAZTELERA JAKITEKO OBLIGAZIOA” ETA “BORONDATEAREN AUTONOMIA”

Gogora eta aldera dezagun hona, laburkiro bada ere, Espainiako Arau Nagusiaren hirugarren artikuluaeren lehenengo ahapaldia:

“El castellano es la lengua española oficial del Estado. Todos los españoles tienen el deber de conocerla y el derecho a usarla.”

Konstituzioaren formula oso adierazgarria da, bere horretatik ondorio batzuk atera ahal izateko. Dena den, esamolde hau interpretatzeko, doktrinak, nahitaez, Auzitegi Konstituzionalaren Epaigintzara igortzen gaitu, AKE 82/86, AKE 83/86 eta AKE 84/86 direlako sententzietara batez ere.²

Zirriborra dezagun, gure aldetik ere, honen esanahia:

1. *“El castellano es la lengua oficial del Estado”.*

Eta beraz Estatuarentzat derrigorrezkoa.³ Baina horretaz kanpo ere Estatuak burutzen dituen harreman juridiko pribatuen hizkuntza bakarra izan behar ote du gaztelera? Ezetz dirudi. Gaztelera estatuaren hizkuntza ofiziala izateak harreman pribatuetan ere bere eraginak sortu beharko dituela argi dago. Hala ere, ondorio horiek, lehen hurbilketa-prozesu batean, parametro bikoitza lukete:

– Legegintzan, hots, arau juridiko pribatuaren sorkuntzan eta eskuduntzen banaketarako erabilitako irizpidearen eredura (Konstituzioaren 149.1.6,7 eta 8. art.) gaztelera izango litzateke legegintza zibil, merkantil eta laboralaren lanabes nagusia, dagozkion salbuespenak ere kontutan hartuta, batez ere Foru Zuzenbidea eta Komunitate Autonomoek gai hauetan eduki ditzaketan eskuduntzak.

– Estatuak harreman juridiko pribatuetan parte hartzen duen neurrian, gaztelaren “ofizialtasuna”k badu bere ekarpena, gaztelaren presentzia ziurtatzen duela Estatuaren lurralde osoan. Honek, hala ere, ez luke oztoporik izan behar gaztelaraz besteko hizkuntza ofiziala duten Komunitate Autonomoetan Estatuak batzuei besteak baliatuz bere harreman pribatuak burutzeko duen ahalmenarako.

Orain arte esandakoak ez du ezabatzen, eta azaletik ukituko da gai hori hemen, Konstituzioak ordenamendu juridiko osora hedatzeko duen potentzialitatea. Konstituzioaren harrera, batez ere zuzenbide pribatuan, gaur egun, zerbait konsakratua dugu. “Derecho civil constitucional”⁴ deitu diote batzuk. Zernahigisaz, eta Kode Zibila eta bere Atariko Tituluaren arauen zereginari buruzko eztabaidak baztertuz, azken batean “konstituzionala” den osoaren harrerak ordenamendu juridikoan eta ondorioz, zuzenbide pribatuan ere, 3. artikulua testuaren edukinaren erakarpenerako oso eta bete suposatzen du.⁵

Areago, badirudi ere, Arau Nagusiaren 9. artikulua printzipio bera aldarrikatzen duela jarraiko hauxe baretzerakoan:

“9.1. Los ciudadanos y los poderes públicos están sujetos a la Constitución y al resto del ordenamiento jurídico”.

2. *“Todos los españoles tienen el deber de conocerla y el derecho a usarla”.*

– *“Todos los españoles”.*

Esprezamolde honek dudamudak sor ditzake bere edukinari buruz, testuak zehazten ez dituelako nortzuk diren “español” hauek. Badirudi ikuspegi orokor batetik honek baretzeko litzuzkeela nazionalitate espainola duten pertsona fisiko zein ju-

ridikoak, biak bait dira harreman juridikoen subjektugai. Bazterreko arazoa litzateke, ostera, pretzeptu honen indarra beren erresidentzia Espainian duten atzerritarrentzat. Honetan Konstituzioaren 13. artikulua eta, era berean, Kode Zibilaren 27. artikulua bidea emango lukete atzerritar hauexei 3. artikulua honen ondorioak aplikatzeko, artikulua hau kontratazio pribatuan aplikagarria den heinean bederen. Kode Zibilaren eskubideen aldarrikapenak berez ekarriko luke, ondorio gisa, obligazio hau, obligazio honek ekar ditzakeen esangurekin zehaztua.⁶

– *“Tienen el deber de conocerla”*.

Hona hemen arazo honen gakoa. Obligazio hau dela eta, amaigabeko autuak zabaldu dira doktrinan.⁷ Baina eztabaida doktrinalen gaindi, Auzitegi Konstituzionalak honen kontzeptua garatu du, txanponaren beste aldea erakutsiz, alegia, “obligazio” honetatik ateratzen den presuntzioa, espainol gutziek gaztelera jakiten dutelakoa.

Gauzak honela eta dedukzio presuntibo hau kritikatu izan bada ere,⁸ ezinbestekoa dugu gure egitekoan presuntzio horren nondik norakoa ikertzea, bere jokoa harreman juridiko pribatuetan argitu nahi izanez gero.

Honetan ere, eta iritziak iritzi, presuntzio hau “iuris tantum” dela ezin aitzi.⁹ “Iuris tantum” eta beraz, kontrako frogak onartzen dituen, bere haustura lortzeko. Haustura hori, dena den, “probatio diabolica” bihurtzen da, gaztelararen ezagutzarik eza galdatzen duenarentzat, bistakoa izanik, beste aldetik ere, pertsona (fisikoa zein juridikoa) honen hizkuntz ezaguera mailak oso desberdinak izan daitezkeela.

Honek ez du inola ere esan nahi, edo behintzat irudi hori ez genuke eman nahi, Espainiako Konstituzionaren “efektibitate” (honela, kaxotxen artean) harreman juridiko pribatuetan hizkuntz presuntzio “iuris tantum” batean agortzen denik, gaztelararen alde. Aitzitik, badirudi bestelako loturak ere ekartzen dituela honek, batez ere doktrinak azaldu dituen “balore konstituzional” direlakoan aldetik.¹⁰

Obligazio honek, bestalde ere, gainerako zehaztapenak eskatzen ditu. Izan ere, gaztelaraz aldarrikatzen den obligazio

hori ez da aldarrikatzen, era berean, gazteleraz aparteko beste hizkuntza ofizialez. Eta egia esan, arazo hau jadanik planteatuta dago Galego Hizkuntzaren Normalkuntza Legean, bertan ezarri bait zen “galegoa” jakiteko obligazioa. Auzitegi Konstituzionalak horren gainean ebatzia eman eta zer esanik ez, kontrakoa izan zen.¹¹

– “*Y el derecho a usarla*”.

Ez dio espresamolde honek gauza larregirik gehitzen esandakoari eta parekotasunak bilatu nahi izanez gero, “beste” hizkuntza ofizialentzat dagozkien Komunitate Autonomoetan arauturiko eskubideekin bat dator, etorri ere, hauxe. Dena den eta “ofiziala” den aldetik, *desideratum* bat besterik ez litzateke izango honako hau gaztelerarentzat. Harreman juridiko pribatuetan erabiltzeko eskubidea gaztelerarentzat ez ezik beste edozein hizkuntzarentzat ere hortxe dago, lege xedapenek markaturik salbuespenekin, geroxeago ikusiko dugunez.

“BORONDATEAREN AUTONOMIA” ETA HIZKUNTZA

Zuzenbide pribatuan, arestian idatzi denez, pertsonen bere pribatutasuna “autoarautzeko” ahalmena dute, “borondatearen autonomia” delakoaren bidez. Ez du honek arau juridikoen iturburua izateko mailarik haina baina bai ordea, alderdien arteko eragin behargile duen zerbait gauzatzeko. Kode Zibilean, bestalde ere, ezin hobeto esanda dago:

“Art. 1258.- Los contratos se perfeccionan por el mero consentimiento, y desde entonces obligan, no sólo al cumplimiento de lo expresamente pactado, sino también a todas las consecuencias que, según su naturaleza, sean conformes a la buena fe, al uso y a la ley.”

Kontratua ez da, hortaz, legea baina bai, ostera, haren indarra eduki dezake bi kontratugilerentzat.

Hauxe berau, bere azken muturreraino eramana, liberalismoaren ezaugarria bihurtu zen joan zen mendean, zuzenbide

pribatuaren kodegintza-p rozesua gori-gori zegoenean, “borondatearen autonomia” zuzenbide pribatuaren oinarritzat¹² har-
tzeraino. Harez geroko bilakaerak erakarri du printzipio honen
mugaketa eta berrorientazioa, bere efikazia sozialaren ingu-
ruan. Honela XX. gizaldiak ezagutu duen hainbat prozesu kon-
stituziogilek murriztu dute printzipio hau bere absolututa-
suna estatu-interbentzio teknikarekin gutxituz.¹³

Ez da berria, horratio, printzipio honen esparruaren har-
resiak finkatzea. Espainiako Kode Zibilak berak ezarri zuen, du-
ela ehun urte, bere 1.255. artikuluan, honako hau:

“Art. 1255.- Los contratantes pueden establecer los pactos,
cláusulas y condiciones que tengan por convenientes, siempre
que no sean contrarios a las leyes, a la moral, ni al orden
público.”

Hala ere, hau ikusita eta Kode Zibilaren irakurketa egin
eta gero, galdera segituan datorkigu mihigainera: Espainiako
Konstituzioaren hirugarren artikulua ezarritako “obligazio”
horrek alderdiek beren harreman juridiko pribatuak antolatze-
ko orduan muga bereziren bat suposatzen ote du?

Ez dirudi Konstituzioaren hirugarren artikulua pertsona
pribatuek duten “autoeratzeko” ahalmenaren oztopotzat har-
daitekeenik. Kode Zibilaren 1255. artikulua ahalmen horre n
mugak hiru oinarritan kokatzen du: legea, morala eta ordena
publikoa. Horietariko bat ere ez dirudi aplikagarria izan dakio-
keenik gaztelera jakiteko obligazioari. Legeak eta morala edo or-
den publikoaren kontzeptuek ez dute inposatzen gaztelere n
erabilera harreman juridiko pribatuetan. Horrela bada, eta
aurrekoa esan eta gero, horren ondorioa begi bistakoa dugu,
hau da, harreman juridiko pribatuetan borondatearen au-
tonomia ez dela agertzen, Espainiako Konstituzioaren hiru-
garren artikuluari dagokionez bederen, mugatuta edo oz-
topatuta. Ondorio hau, dena den, matizatu beharra dago,
irakurleak segituan igarriko duenez.

Eta jakina denez, borondatearen autonomia hiru alorretan
adierazten da zuzenbide pribatuan: ondarean, eskubide sub-
jektiboan eta negozio juridikoan.¹⁴ Hemen negozio juridikoaz ar-

ituko gara nagusiki, erakunde juridiko honek bidea emango digulako, bere eraketan sortzen den borondateen jokoaren bitartez, Auzitegi Konstituzionalak Konstituzioaren 3.1. artikulua interpretatzerakoan jarri duen espainolek orok gaztelera dakiten presuntzio hori zehazteko.

Borondatearen autonomia, zuzenbide espainiarrean eta negozio juridikoari dagokionez, forma-askatasunaren bitartez adierazten da (Kode Zibilaren 11. art. eta Merkatal Kodearen 51. art.). Forma-askatasun hau eta hizkuntz askatasuna heretik loturik daude harreman juridiko pribatuan.¹⁵

Eta egia bada hizkuntz askatasun hori etenda gelditzen dela negoziarako eskaturiko forma dokumentu publikoa denean, ez da dudazkoa ere, zuzenbide espainiarrean formaren eskakizuna, “ad solemnitatem” baino “ad probationem” dela.¹⁶ Honek ekartzen du, ezbairik gabe, gaztelera ez den hizkuntza batez buruturiko harreman juridiko pribatuaren balio osoa. Kode Zibilak eta Merkatal Kodeak ez zuten hizkuntz irizpide finkorik ezarri, era esanbidezko batean behinik behin, funtsean gaztelerearen nagusitasuna egon arren.

Beraz, forma-askatasun eta hizkuntz askatasunaren marko honetan inposatzen da Espainiako Konstituzioaren 3.1. artikuluari Auzitegi Konstituzionalak ematen dion interpretazioaren eraginari buruzko gogoeta egitea. Eta ahalegin horretan erabilgarria izan dakiguke “hizkuntz arriskua”ren kontzeptua.¹⁷ “Arriskua”ren doktrina zerbait ezaguna da zuzenbide espainiarrean, batez ere, salerosketa erakundeetan, saldutakoaren arriskua noiz igarotzen den saltzailearengandik eroslearengana zehazteko. Hizkuntz arriskuaren eraikuntza antzekoa izan daiteke, germaniar zuzenbidean finkatu bait da, hain zuzen ere, alderdien arteko kontratuen hizkuntz ikuspegiak zer-nolako jokia eman dezakeen garatzeko. Bere kedapena, batez ere, lan-zuzenbidetik etorri zaigu, bi alderdien arteko desoreka linguistikoak (etorkinen aleman-hizkuntzaren eza-guerarik eza) lan-kontratua sinatzerakoan ekar ditzakeen ondorio eta erantzukizunak alderdi bakoitzari leporatzeko ordurako erabili bait du kontzeptu hau Jurisprudentzia Germaniarak.

Era berean, kontratua sortzen duen borondateen jokoak hiru urrats desberdinetan garatzen da: formazio edo eraketa-unea, perfekzio edo burutze-unea eta kontratuaren betetzea. Hiruotako gorabeherak zaizkigu interesgarri oraingo honetan, aurrerik azalduetako kontzeptuak berauetan nola mugitzen diren deskribatzeko.

KONTRATUAREN FORMAZIO EDO ERAKETA ETA BURUTZE-UNEAK

Dakigunez, formazio edo eraketa honek inplikatzen du, nahitaez, bi alderdien adostasuna, era askotan taxutua. Beharrezkoa da, alabaina, ikuspegi linguistiko batetik gaiari heltzeko, harreman juridiko singular edo berezien eta harreman juridiko masiboen arteko desberdintasuna nabarmentzea. Biotan ondorio desberdinak sortzen bait ditu Konstituzioaren 3.1. artikulua eta azken honi Auzitegi Konstituzionalak ematen dion interpretazioak.

Harreman juridiko pribatu eta singularretan, hizkuntz-askatasuna dela eta, oferta-egileak Espainia osoan egin dezake bere oferta edozein hizkuntzaz eta noski, “hizkuntza ofizialez”¹⁸ ere, era honetan hizkuntz arriskua ez duela bere gain hartzen, hori igarotzen bait da onartzaile posiblearengana, azken honek edukiko lukeela oferta honen edukina ezagutzeko betebeharra, horretarako beharrezkoak diren itzulpenak eginez, oferta horretan interesaturik balego behinik behin.

Haatik, bestelako jokoak gauzatuko litzateke erantzunaren aldetik. Honen ihardespena erdaraz eginez gero, oferta-egilea behartuta egongo litzateke, erantzuna gazteleraz etorritz geroz, datorren hizkuntzan onartzera, eskaintza-egilea espainola baldin bada, honi bete-betean aplikatzen bait zaio erdaradakien presuntzioa.

Presuntzio apurtuezina ez da horratio honako hau. Lehen azaldukoaren arabera, posiblea da berau apurtzea gazteleraren ezaguerarik eza frogatuz gero. Dena den, “probatio diabolica” bihur daiteke hau hizkuntz ezagueraren maila oso des-

berdina izan daitekeelako, presuntzio horren kontrako froga erabat gaitza eginez.

Eman diezaiogun buelta argumentu honi. Iruntzitara ibiliz gero, euskaldunak, erdaraz formulaturiko oferta euskaraz jasoteko itzulpen gastuak ordaintzeaz gainera, bere erantzuna erdaraz botatzera beharturik legoke, besteak (eskaintza-egileak) euskara jakiteko obligazioa ez duelako.¹⁹

Beraz desoreka nabaria dago, hizkuntzaren aldetik, eta kontu honetan larregi sakontzeke, ondorio hauexen mataza korapila bait daiteke, zuzenbide zibil zein merkatal arloan ofertaren eta onarpenaren arteko jokabidean. Areagotu ere egin daiteke autu hau, bitartean ordezkapenaren jokoak kokatzen badugu. Ordezkarri euskaldunak erdaldun ordezkatuaren izenean kontratua euskaraz burutzen badu, zer gertatzen da? Badirudi ordezkapenaren jokoan ordezkatuak ordezkatzailaren jokabide linguistikoak bete egin beharko lituzkeela.

Gauza jakina da, bestalde ere, euskararen erabilera alderdi bakoitzak erabiltzeko gogoan edo areago, gizarte honek eskaintzen dituen aukerabideetan oinarritzen dela. Eta izan ere, urrunak ditugu oraindik orain mundu hauek euskararentzako. Banaka batzuk izango dira euskaraz burutzen diren kontratu pribatuak. Honek ez du, hala ere, ukatzen harreman singular hauetan euskarak duen edo eduki dezakeen lekua, beti ere honetan merkatuak jokatzen duen zeregina ahaztu gabe. Euskararen moduko hizkuntza minoritarioen erabilera txikiak erabat eta zeharo mugatzen du mintzaira honen garapen ekonomikoa eta ondorenez, bere erabilera kontratazio pribatuan²⁰

Oso bestelakoa litzateke, ildo beretik joanda ere, merkatuan masiboki gertatzen diren harreman pribatuetako hizkuntz ikuspegia.

Zaila da benetan kontsumoaren munduari nolabait heletzea, eta are zailagoa, noski, ikuspegi juridiko-linguistiko batetik. Baina nabarmenki erakusten dena zera da: kontratu hauetan alderdi batek besteari bere baldintzak inposatzen dizkiola, beste alderdiari lehendabizikoak inposaturikoa onartu besterik ez zaiola gelditzen. Hortik dator “atxekimenduzko kontratuen” deitura eta hortik dator, etorri ere, kontsumoa

fenomeno masiboa dugun aldetik, Estatuak fenomeno honetan parte hartu beharra, alderdien arteko desoreka hori nolabait konpentsatu nahian.

Konstituzioaren aginduz (51. art.) eta Auzitegi Konstituzionalak ezarritako jurisprudentziaren arabera kontsumitzailearen babesa zuzenbide pribatuaren barnekoa ez ezik, zuzenbide publikoarena ere bada, arlo honetan ematen diren arau inperatiboak betez.²¹

Baina babes hori nola konkretatzen den zehazterakoan, hizkuntza dela eta, “Ley general del consumo” delakoaren laugarren kapituluan esaten zaigunak bere eremutik erreglamentuen mundura igortzen gaituela esan behar (13.2. art.). Hauexen barnean amaigabeko zerrenda osa daiteke, produktuz produktu, gazteleraren erabilera, adiera desberdinekin babesten dutela hauexek, eskuarki beste hizkuntza ofizialak ere onartu arren.²²

Honek guztionek, alabaina, lehenengo puntura ekartzen gaitu berriro ere. Izan ere, honelako harremanetan, hots, merkatuan alderdi batek besteari bere baldintzak (“baldintza o rokorrak”) inposatzen dizkionetan, gerta al daiteke ere alderdi inposatzaile honen hizkuntza ere inposatzea?

Honetan Europako sistema nagusiak²³ bat datoz, bere baldintzak inposatzen dituen alderdiak besteari baldintza horiek eta beren edukina era ulergarri batez (eta beraz hizkuntza ulergarri batez) adierazi eta ulertarazi behar dizkiola onartzen dutenean.

Are gehiago, autoreak, nahiz eta Espainiako zuzenbidea hizkuntzari buruzko aipamen zuzenik ez egon, berehalakoan konturatzen dira ahalegin honek lotura barnekoa duela hizkuntzarekin. Honela, eta baldintza inposatzailea euskara erabiltzen badu erdararen disposapenerako beharra argi dago, kontsumitzaile espainol horrek produktu edo baldintzen edukina gazteleraz jasotzeko eskubidea edukiko bait du Espainiako lurralde osoan. Merkatuak eta gazteleraren hiztun-kopuruak egingo dute enparaua.

Era ez berean, baldintza inposatzailearen erdal erabilelaren aurrean, kontsumitzaile euskalduna larrugorritan dugu. Batetik

gazteleraz jaurtikitako mezua (baldintza orokorrena) Auzitegi Konstituzionalaren arabera guztiz baliagarri gertatzen zaiolako espainol nazionalitateduna den hartzaile potentzial horri, gaztelera mezuagueraren suposatzen bait zaio, kontrako frogak gaitza bitartean ez badago. Bere produktuak edo zerbitzuak eskaintzen dituenak euskara aintzakotzat hartzen ez badu, euskaraz kontsumitu edo kontratatu nahi duen euskaldun horrek ezerez-tatuak ikusiko ditu bere hizkuntz eskubideak.

Honen aurka, ordea, lehen azalduriko zuzenbide konparatuzko irtenbideak daude, beti ere, lehen esan legez, kontsumitzailearen hizkuntza helburutzat hartzen dutenak. Kontsumitzaile euskaldunaren kontura litzateke beraz, bere gaztelera ~~erako~~ *jakituria*-eza, neurri berean ere kontratu posible horren “arriku linguistikoa” (adibidez, klausulak ondo ez ulertzearen ondorio okerrak) bereganatzen duela.

Dena den, eztabaidagarria izango litzateke hemen, gaztelera ezaguera honek nola estekatu eta lotu Kode Zibilararen 1288. artikuluekin, non era esanbidezko batez haxe esaten zaigun:

“La interpretación de las cláusulas oscuras de un contrato no deberá favorecer a la parte que hubiese ocasionado su oscuridad”.

Hemen ere zer gertatuko da? Ez ote da interpretatuko euskararen erabilera “iluntasun” horren sortzaile gisa eta ez ordea, gaztelera erabilera “iluntasun” berberaren kausa modura? Geroak esango du.

Baina hauetaz aparte ere, hurrengo puntura igaro orduko, bi egoera berezi aintzakotzat hartzeari beharrezkoa deritzagu.

– Lehena zera litzateke, kontratazio mailan eta berrondatearen adierazpena izan daitekeen neurrian, ixilak duen indarra. Orain arte adierazpen esanbidezkoarekin jokatu badugu, sasoi dugu, oso bestelakoa bada ere, ixilari buruz iharduteko, beraren bidez burutu bait daiteke ere harreman juridikoa. Honela planteatu daitekeen autua zera da: hizkuntza batez egindako eskaintza baten aurrean, ixila, zuzenbidearentzat jokaera eragingarria den kasuetan, badirudi alderdiak proposaturiko hizkuntzaren onarpena suposatzen duela, beti ere kasuan ka-

suko ingurumari konketuak direla medio, salbuespenak ere gerta bait daitezke.²⁴

– Bigarrena, ordea, zuzenbide publikoaren eta pribatuaren arterko kokagune mistoan idoroko genuke. Iharduteko abiapuntua hauxe da: zer gertatzen da administrazio publikoak burutzen dituen kontratu pribatuetan? Konstituzioaren 3.1. artikulua “Estado”²⁵ esaten du eta beti ere gaztelaren erabilera hobesten du. Egia esan, argi dago eta Auzitegi Konstituzionalak horrela onartu du jadanik, Administrazio Publikoaren erakunde guztiek kontratu hauek erdaraz besteko hizkuntzetan buru ditzaketela,²⁶ hizkuntza horiek ofizialak diren lurraldeetan behintzat. Arazoa honetan legoke: lurralde e remu horietatik kanpo partikular batek egindako euskarazko eskaintzari Administrazio Publiko horrek euskaraz ihardetsi ez ezik, kontratua ere euskaraz burutu dezakeen ala ez, zenbait kasutako dokumentu publikoaren ukanbeharretan sakontzeke. Erantzuna baiezkoa izan daitekeela dirudi, praktikan zaila gertatu arren.

Baina kontua ere buelta daiteke honetara: Administrazio Publikoak erdaraz egindako oferta baten aurrean ia euskaldun hiritarrak euskaraz ihardesteko eskubidea duen, euskara ofiziala den lurraldetatik kanpo. Administrazio Publikoak euskara jakiteko obligazioa ote du euskara ofiziala den lurraldetatik kanpo? Badirudi ezetz, kasu honetan bete-betean jokatzen bait du hizkuntz ofizialkidetasunaren arau lurraldetarrak.

Baina orain arteko azterketan kontratuaren formazioari buruz ihardun badugu, garaia da kontratuaren bigarren fasera, hots, perfekzio-unera igarotzeko.

Espainiako Kode Zibilaren 1258. artikulua testuak honela dio:

“Los contratos se perfeccionan por el mero consentimiento y desde entonces obligan, no sólo al cumplimiento de lo expresamente pactado, sino también a todas las consecuencias que, según su naturaleza sean conformes a la buena fe, al uso y a la ley.”

Behin alderdien borondateen adostasuna sortu eta gero, kontratuari bere forma eman behar zaio.

Badira zuzenbide konparatua forma mota alderdien arteko itunpean jartzen duten zuzenbide zibilak. Espainiako sisteman, borondateen adostasuna lortuz geroz, esan legez, formaren moldea dator, eta moldaketa honetan formak idatzia izan behar du, zenbait kasutan izan ezik (1279. art.). Era berean Kode Zibilaren 1280. artikulua ezartzen du dokumentu publikoaren beharra.

Hala ere dokumentu publikoaren eskakizuna beti ulertua izan da, lehen esan bezala, Auzitegi Gorenaren Jurisprudentziaren aldetik, “ad probationem” eta ez, aldiz, “ad solemnitatem”. Negozio juridikoa baliozkoa eta ondorio guztien sortzailea izango da bi alderdien adostasuna lortuz gero, batzuetan dokumentu publikoa edo beste eskakizunen bat galdatu arren.²⁷

Idatzizko forma pribatua beraz, aurreko kontuak aplikagarriak badira, dokumentu pribatutik publikora igarotzerakoan hizkuntz ofizialkidetasun eremu lurraldeetan gaude.

Bi kasuetan, dena den, alderdiek aukera desberdinak dituzte formalizatzerakoan:

- Gazteleraz burutzea.
- Euskaraz burutzea (dokumentu publikoa beharrezkoa bada, euskara ofiziala den lurraldeetan soilik).
- Bi hizkuntzetan burutzea.

Lehendabiziko biotan planteatzen diren kontuak interpretazioarenak dira. Gazteleraz formalizaturikoak interpretazio-arazo arruntak edukiko ditu gehienetan, euskaraz burututakoak ziur asko Epaitegiaren aldetik erdarazko itzulpena eskatuko duela.

Autua oso desberdina bihurtzen zaigu aurreneko hirugarren kasua aztertzerakoan. Euskarari buruzko arauik ezean, katalanari buruz egindako irizpideak hortxe daude, berauetan interpretazio-kontuetako zenbait kasutan katalanaren lehenetsuna ezartzen delarik.²⁸

Egia esan, hemen bere kokagune edo kabialekua edukiko lukete Nazioarteko Zuzenbide Pribatutik ekarritako hainbat

teknikek, nazioarteko kontratueta hizkuntzari buruz erabiltzen diren gakoak bertan ere, neurri batean behintzat, aplikagarri izan daitezkeelako.²⁹ Alderdiak bi hizkuntzen arteko parekotasuna edo baten lehentasuna ezartzeko aukera itun dezakete, beti ere, Espainiako froga sisteman, Epailearen esku librean gelditzen dela azken hitza.³⁰

KONTRATUAREN BETETZEA

Buruketa gertatu eta gero, bada oraindik ere, kontratuari gerta dakioken beste zer bat, hau da, kontratuaren betetzean, prestazioak denbora batez jarraian emateko beharra. Horrelakoetan gerta daiteke hasieran hitzarmendutako hizkuntza, prestazioak gauzatu ahala, aldatzeko aukera edo gogoia sortzea, alderdi baten aldetik. Hemen ere sinatutako akordia bete beharko litzateke eta “kontratuaren hizkuntza” finkatu eta gero, ez dugu uste berau alda daitekeenik, alderdi baten borondate hutsaren eragin bakarraz bederen.

Zernahi gisaz, badago beste kasu bat arazo hauetan: zer gertatzen da hizkuntz aukeraketa egin ez denetan? Adibide gisa, zer gertatuko litzateke oferta-egileari oferta onartzen diona erabateko onarpena egiten badio, hizkuntza eta guzti? Hemen badirudi onarpenak baldintzatuko lukeela kontratuaren hizkuntz ikuspegia, kasuan kasuko elementuak kontutan hartu beharrekoak liratekeela.

Aurretiazko ezaugarriok, nahitaez, zuzenbide pribatuzko harremanetan Konstituzioaren 3.1. artikulua sor ditzakeen desorekak deskribatzeko baliagarriak iruditzen zaizkigu. Alabaina argi dago desoreka hori dela eta galdera berri bat datorkigula: berdintasun printzipioaren kontrakoa ote da hau? Aztergaiari planteamentua hementxetik letorke: euskara erabiltzea, borondatearen autonomiaren babespean, gaztelerez jakiteko obligazio horren kontra joan daiteke zenbait kasutan. Euskaldun guztiek erdara ez dakitelako frogatu beharra hartzen dute beren gain, honela harreman pribatuetako hizkuntz arriskuak ere berenganatzen dituztelarik. Erdaldun hutsek,

ordea, bat ere ez, gaztelera ez diren beste hizkuntza ofizialen erabilerarekiko.

Espainiako Konstituzioaren 14. artikulua, arrazoi ezagunak direla medio, hizkuntzarengatiko diskriminazioa ez zuen kontutan hartu.³¹ Halare, Auzitegi Konstituzionalaren arabera, Konstituzioaren 3.1. artikulua ez du suposatzen inolako diskriminaziorik, gaztelera omen delako “Estatu” espainolaren hizkuntza amankomuna eta estatus berezia duena.³²

Beraz, badirudi harreman publikoetatik harreman pribatuetara salto egiterakoan (saltorik baldin badago) Konstituzioaren 3.1. artikulua ez lukeela suposatuko inolako diskriminaziorik, presuntzio desorekatzaile hori diskriminatzailea ez delako Auzitegi Konstituzionalaren ustez.

Zer esan, ordea, borondatearen autonomiaren menpean itundutako bi alderdien arteko euskararen erabilera hutsaz, gaztelaren erabileraren bitartez, alderdi batek hausten edo hautsi nahi duen kasuetan? Kontratu haustura bat al dago? Eta horrela balitz ere, kontratu-haustura honek bere babesa edukiko luke Konstituzioaren 3.1. artikuluan?

Argi dago, egon ere, Konstituzioaren 3.1. artikulua honek gaztelari “plus” bat areagotzen diola³³ eta hizkuntzaren erabileraren aldetik, borondatearen autonomia suposatzen duen askatasuna nolabait mugatzen duela. Batetik eta kontratu idatzi zein ahozkoetan Espainiako lurralde osoan oferta eta onarpena euskaraz egiteko eskubide teorikoari gaztelaren erabilera babesten duen presuntzioa ezartzen dio eta bestetik presuntzio horren kontrako frogaren zama eta “hizkuntz arriskua” gaztelera erabiltzen ez duen alderdiaren kontura gelditzen da.

“MEDITACIONEAC GEI EZ PREMIATSUENEN GAINEAN”

Izenburu ezin aproposagoa aurkitu zuen Iparraldeko Martin Duhalde idazleak XIX. mendeko hasieran bere liburua izendatzeko eta berorrek atxakia ederra ematen digu guri ere, tit-

ulu ia berberaz,³⁴ gure azken gogoetak papereratzeko. Hauexek lirateke:

- Espainiako Konstituzioak bere Hirugarren artikuluan ezartzen duen “gaztelera jakiteko obligazioa” harreman juridiko pribatuetara ere hedatzen da (ordenamentu juridikoaren batasunaren barne) eta beraz, harreman pribatuetan ere badirudi espainiar guztiei suposatzen zaiela gaztelaren eza-guera.

- Ezaguera hori Auzitegi Konstituzionalak presuntzio baten bidez gauzatzen du. Eta “iuris tantum” izanik presuntzio hori, kontrako froga onartzen duen presuntzioa dugu, aurkako froga hori interesatuari gaitz eta zail samarra gerta dakioketarik. Ondorenez, gaztelera jasotzen duen mezua, kontratuaren formazioan baliagarri izan daitekeena, kontrako frogarik ezean, bere horretan hartu beharko du euskaldun hiritarrak, oferta zein onarpen horren “arriku linguistikoa”ren ekarpen guztiak (onak eta txarrak) nozitzuz.

- Desberdin beharra dago harreman juridiko pribatuetan kontratazio singularra edo masiboa, biotan elementu diferentek jokatzeko bait dute. Bigarrenetan, gainera, merkatu mekanismoetan Estatuak ere parte hartzen du, alderdien arteko desoreka apurtu nahian. Hala eta guztiz ere, Espainiako sisteman gaztelaren aldeko legeria berezia egon ez arren, gaztelera jakiten delako presuntzio horrek, gure ustez, beste desoreka berri bat suposatzen du.

- Badirudi ere gaztelera jakiteko obligazioak ez duela berdintasunaren printzipioa apurtzen, Auzitegi Konstituzionalak emandako ebazpenen arabera. Argi dago, halare, obligazio horrek harreman pribatuetan ere gaztelaren eta beste hizkuntza ofizialen arteko asimetria gehitzen duela, erraz antze-man daitekeenez.

1. Zuzenbide konparatzuko irtenbideak ikus daitezke, besteak beste in BRAZEAU, Jacques: "Typologie sur l'emploi des langues dans l'enterprise privée" in "Linguistic Minorities and interventions. Towards a Typology", C. I. R. B., Les Presses de l'Université Laval, Québec, 1978, 259 or. eta hur. Era berean Belgikan, CARBONNEAU, Thomas E.: "Linguistic Legislation and Transnational Commercial Activity: France & Belgium" in *The American Journal Of Law*, 29 Lib., 1981, 393 or. eta hur. Frantziar, berriz, DELA-ORTE, Vincent: "La loi relative a l'emploi de la langue française" in *Revue Critique de droit international privé*, Paris, 1976, 17 or. eta hur. Lege-testu honetan hauxe esaten da: "Art. 1er.- Dans la designation, l'offre, la présentation, la publicité écrite ou parlée, (...) d'un bien ou d'un service, (...) l'emploi de la langue française est obligatoire".

Abidide gehiago ere aurki daitezke in Joseph G. TURKIDATZITAKO bi lanotan: "Introduction au droit linguistique" in "Langue et Droit", "Institut international de droit linguistique compare", Wilson & Lafleur Ltee., Montréal, 1989, 61 or. eta hur. eta autore beraren emaitza berriago dena, "Le droit linguistique et les droits linguistiques", Les Cahiers de Droit, 31 Lib., 2 zk., 1990eko ekaina, 641-650 or.

2. Hiru Epaiketa hauek (Auzitegi Konstituzionalaren Epaiketak: 82, 83 eta 84/1986 ekainaren 26koak) taxutu dute sakonean eta dudarik gabe, Auzitegi Konstituzionalak Konstituzioak ezarritako molde linguistikoari buruzko sortu duen doktrina. Moldaketa honen aldarreak, neurri handi batean, Epaiketa hauen edukinetik atera ditu doktrinak. Bestela ere ezin izan, berauetan planteatu bait ziren gazteleraz besteko hiruzkuntza nagusien ofizialtasuna osatzen zuten legeei buruzko errekutsoak (gerokoan etorriko bait litza-teke Balear Irletan katalanaren legeari buruzkoa. AKE 123/1988 ekainaren 23koa).

3. AKE 82/1986 ekainaren 26koa, 2. o.j.: "Segundo.- Hemos visto que, según el número 1 del artículo 3 de la Constitución, el castellano es la lengua española oficial del Estado, y entendiéndose obviamente aquí por 'estado' el conjunto de los poderes públicos españoles, con inclusión de los autónomos y locales, resulta que el castellano es lengua oficial de todos los poderes públicos y en todo el territorio español".

Honela jarraitzen du AKE 82/1986, ekainaren 26koa: "Aunque la Constitución no define, sino que da por supuesto lo que sea una lengua oficial, la regulación que hace de la materia permite afirmar que es oficial una lengua, independientemente de su realidad y peso como fenómeno social, cuando es reconocida por los poderes públicos como medio de comunicación normal entre ellos y su relación con los sujetos privados, con plena validez y efectos jurídicos... Ello implica que el castellano es medio de comunicación normal de los poderes públicos y ante ellos en el conjunto del Estado español" (2. o.j.).

4. Ikus ARCE, Joaquín-VALDES, Flores : *El Derecho Civil Constitucional*, Editorial Civitas S. A., Madrid, 1986.

5. Ikus esaterako CASTRO, Federico de: "El Derecho Civil y la Constitución" in *Revista de Derecho Privado*, XXII. Urtea, 257 zk., Madrid, 1935, 3 or. eta

hur. edo egunotakoen artean HERNANDEZ GIL, Francisco: "Código Civil y Constitución" in *Tapia*, X. Urtea, 54 zk., Madrid, 1990, 47 or. eta hur.

6. Atzerritarrei buruzko estatusaren aldetik ikus daiteke BORRAJO INIESTA, Ignacio: "El status constitucional de los extranjeros" in *Estudios sobre la Constitución española - Homenaje al profesor García de Enterría*, II. Lib., Editorial Civitas S. A., Madrid, 1991, 697 or. eta hur.

7. Ikus esaterako COBREROS MENDAZONA, Edorta: *El régimen jurídico de la oficialidad del euskara*, IVAP, Oñati, 1989, 34 or. eta hur. edota AGIRREAZKUENAGA, Iñaki: "Reflexiones jurídicas sobre la oficialidad y el deber de conocimiento de las lenguas" in *Estudios sobre la Constitución española - Homenaje al Profesor Gracia de Enterría*, II. Lib., Editorial Civitas S. A., Madrid, 1991, 651 or. eta hur. Bestalde ere jakingarri gerta daiteke, beste ikuspegi batetik: *Jornadas de Estudio sobre el Título Preliminar de la Constitución*, II. Lib., Secretaría General Técnica de Publicaciones, Ministerio de Justicia, Madrid, 1988, eta bertan batzen diren, Konstituzioaren arauketa linguistikoa dela eta, zenbait azterketa.

8. Esaterako, COBREROS berak, hauxe idazten duenean: "Dicho de otra manera, si con la presunción de conocimiento del castellano se pretendía evitar que nadie pudiera escudarse en su desconocimiento para sustraerse así del cumplimiento de alguna obligación, tal efecto ya estaba conseguido con la cualidad de lengua oficial...", *El régimen jurídico de la oficialidad del euskera*-n, 42 or.

Honen kontra BARRERE UNZUETA, María Angeles: "Sobre la Oficialidad Lingüística" in *Jornadas sobre el régimen jurídico del euskera*, IVAP, Oñati, 1990, 28 or. eta hur.

9. LOPEZ BASAGUREN, Alberto: "El pluralismo lingüístico en el estado autonómico" in "Autonomías", *Revista Catalana de Derecho Público*, 9 zk., Barcelona, 1988: "... como ha señalado el TC en su Sentencia 74/1987 de 25 de Mayo, fundamento jurídico 3º, la presunción de conocimiento del castellano, cuando está en juego un derecho del ciudadano, es una simple presunción 'Iuris tantum'...".

Ildo honetatik aipaturiko Epaiak, lehen esandako oinarri juridikoan, hauxe dio: "Ciertamente, el deber de los españoles de conocer el castellano, antes aludido, hace suponer que este conocimiento existe en la realidad, pero tal presunción puede quedar desvirtuada cuando el detenido o preso alega verosimilmente su ignorancia o conocimiento insuficiente o esta circunstancia se pone de manifiesto en el transcurso de las actuaciones policiales".

10. VARELA DIAZ, Santiago: "La idea de deber constitucional", REDC, 2. Urtea, 4 zk., Urtarrila-Apirila, 1982, 69 or. eta hur. Honela dio Konstituzioak ezarritako obligazioei buruz (gaztelera jakitekoa ere barne): "Estárimos, sobre todo, ante el reconocimiento de un ámbito de intervención al poder público para procurar el cumplimiento de 'valores' o 'funciones', como son la defensa del Estado, el trabajo, la conservación del medio ambiente o la educación".

Resultará, en definitiva, que las normas constitucionales relativas a deberes se dirigen primariamente a establecer una vinculación de la conducta de los poderes públicos, y no de la conducta de los particulares.”

11. AKE 84/1986 ekainaren 26koa, 2. o.j.: “El artículo 3.1 de la Constitución establece un deber general de conocimiento del castellano como lengua oficial del Estado; deber que resulta concordante con otras disposiciones constitucionales que reconocen la existencia de un idioma común a todos los españoles, y cuyo reconocimiento puede presumirse en cualquier caso, independientemente de factores de residencia o de vecindad. No ocurre, sin embargo, lo mismo con las otras lenguas españolas cooficiales en los ámbitos de las respectivas Comunidades Autónomas, pues el citado artículo no establece para ellas ese deber, *sin que ello pueda considerarse discriminatorio* (azpimarratua geurea), al no darse respecto de las lenguas cooficiales los supuestos antes señalados que dan su fundamento a la obligatoriedad del conocimiento del castellano”.

12. DIEZ-PICAZO, Luis y GULLON, Antonio: *Sistema de Derecho Civil*, 1 Lib., Tecnos, Madrid, 1989^r, 389 or. eta hur.

13. IRTI, Natalino: *L'Età della decodificazione*, Terza edizione, Giuffrè, Milano, 1989.

14. Ikus 12. oharra.

15. Ikus daiteke, honi buruz, URRUTIA, Andres: “La lengua vasca y el Proyecto de ‘Fuero Civil’ de Bizkaia y Araba” komunikazio gisa aurkeztua in “Jornadas Internacionales sobre Instituciones Civiles Vascas”, Universidad de Deusto, Bilbo, 1991, laster agertzekotan dagoena.

Beste ikuspegitik ere (oinarrizko eskubideen aldetik) oso baliotsua da gure zereginetarako MILIAN I MASSANA, Antoni-k idatzitakoa: “Sin embargo, esta libertad de lengua como contenido lingüístico de la libertad de expresión sólo es predicable en el marco de las relaciones de naturaleza privada” in “Derechos lingüísticos y derechos fundamentales en España”, *Revista Vasca de Administración Pública* delakoan laster agertzekoa.

16. URRUTIA, Andres Ibidem.

17. “Arrisku linguistikoa”ri buruz ikus daitezke berrikitan agerturiko monografía hau: MEMMO, Daniela: *Dichiarazione contrattuale e comincazione linguistica*, Cedam, Padova, 1990; baita ere JAYME, Erik: *O risco da diversidade linguística e o direito internacional privado*, LIV. Lib., “Boletim da Faculdade de Direito da Universidade de Coimbra”ren separata, Coimbra, 1978.

18. MEMMO, Daniela, Ibidem. 84 or. eta hur., non onartzen duen autore honek ezein hizkuntzak balio duela oferta hori egiteko zuzenbide pribatuan.

19. Gogoratu besterik ez dago AKE 84/1986 ekainaren 26koa, 2. o.j. Honek, lehen esan legez, (ikus 11. oharra) gazteleraz besteko hizkuntza ofizialak jakiteko obligazioa inkonstituzionaltzat jotzen du.

20. Adierazgarriak izan daitezke esaterako, *Economie eta langue*, Conseil de la langue Française, Quebec, 1985, liburuan agertzen diren lanak: “Le choix de la langue de consommation”, “L'équilibre sur les marches linguistiques mi-

noritaries” edo “La théorie des environnements linguistiques”. Gure artean horrelakorik ikus daiteke katalanaren munduan “La llengua en el mon del comerç-L'actitud dels catalans davant l'us comercial del català”. Generalitat de Catalunya, Departament de Cultura, Barcelona, 1988. Hizkuntza eta enpresari buruz kontsulta daiteke, PUIG SALELLAS, Josep M.: “La empresa y las lenguas oficiales del Estado” in “La empresa en la Constitución española”, Aranzadi, Iruñea, 1989, 353 or. eta hur.

21. BERCOVITZ, Alberto y BERCOVITZ, Rodrigo: *Estudios jurídicos sobre Protección de los Consumidores*, Tecnos, Madrid, 1987, 80 or. eta hur.

22. Zerrenda posible bat ikus daiteke in PEREZ GRANDA, Pedro Antonio : *La información en la contratación privada*, Ministerio de Sanidad y Consumo, Secretaría General del Consumo, Instituto Nacional del Consumo, Madrid, 1990, 106 or. eta hur.

23. BERCOVITZ ibidem 193 or. sentidu honetan ere, “Propuesta de Directiva del Consejo sobre cláusulas abusivas en los contratos celebrados con consumidores”, “Comisión de las Comunidades Económicas Europeas”, Bruselas, 3 de Septiembre de 1990.

24. DIEZ PICAZO, Luis y GULLON, Antonio : *Sistema de Derecho Civil*, 1 Lib., Tecnos, Madrid, 1975, 507 or. eta hur.

25. Ikus 3. oharra.

26. AKE 82/1986 ekainaren 26 koa, 2. o.j.

27. Erregistro publiko batean inskribatzea, esaterako Hipoteka-kasuan.

28. Ikus “Decreto del Consejo Ejecutivo de la Generalidad Cataluña” 125/1984, apirilaren 17koa.

29. DE VRIES: “Choice of language in international contracts” in “International Contracts: Choice of law and language” W. L. M. Reese, New York, 1962.

30. 26. oharrean aipaturiko Dekretua Auzitegi Konstituzionalaren erabakigai gertatu zen eta ondorioz emandako ebatzian (AKE 74/1989 apirilaren 24koa) honela esaten da: “En todo caso se trata de reglas basadas en la prioridad de la autonomía de la voluntad y circunscritas al ámbito relacional de los otorgantes, a los que proporciona una vía de solución que tiende a favorecer inter partes el acuerdo: pero en nada determinan tales reglas la autenticidad e incontrovertibilidad de la interpretación que con arreglo al texto por ellas seleccionado se efectúe, ya que queda expedita la formalización de una eventual discrepancia en sede jurisdiccional” (4. o.j.)

31. TOLIVAR ALAS, Leopoldo : *Las libertades lingüísticas*, IMAP, Alcalá de Henares, Madrid, 1987, 39 or. eta hur.

32. Ikus lehen aipaturikoa 11. oharrean. Are gehiago, Epai horretan ere, honela darraigu Auzitegi Konstituzionalak: “En cuanto a la argumentación en defensa del precepto impugnado (el deber de conocer el gallego) fundada en la igualdad de las dos lenguas oficiales en el territorio de Galicia, pasa por alto que el principio constitucional y estatutario se predica de los ciudadanos y no es discriminatorio respecto de éstos, como vimos antes, la existencia de

un deber de conocimiento del castellano y la inexistencia del mismo deber respecto del gallego" (2. o.j.).

Bestaldetik ere, AKE 82/1986 ekainaren 26koak honela diosku: "Ello quiere decir que sólo del castellano se establece constitucionalmente un deber individualizado de conocimiento, y con él, la presunción de que todos los españoles lo conocen" (3. o.j.).

33. LOPEZ BASAGUREN, Alberto . Ikus 9. oharra.

34. Ezezkoaren arrazoiak bere oinarriak baditu: izan ere, DUHALDE, Martín-en *Meditacioneac* gai korapilatsu eta betierekoak zituzten eta geureak, ordea, askoz arinagoak dira, alor honetan euskararen garapenerako eman diren pausoak ikusiz geroz. Ez dira, alabaina, hauxek goizetik gauera kontontzeko kontuak, baina ezta ere, ukitu gabe edukitzekoak, halako batean eta ustekabeen, euskararekiko hain begirunezkoak ez diren eskuetan erori daitezkeelako.

G AIAK

JOXE AZURMENDI

FILOSOFIA PERTSONALISTAREN MAISU BAT:
KARLOS SANTAMARIA

JOSE IGNACIO ARMENTIA

PRENTSA KOLOREDUNAREN ETORKIZUNA

AGURTZANE JUANENA

HIZKUNTZ SEXISMOA ETA EUSKARA

FILOSOFIA PERTSONALISTAREN MAISU BAT: KARLOS SANTAMARIA

JOXE AZURMENDI

Santamariak, E. Mounier oroitzuz (*El Ciervo*, 75eko maiatza), “haren ume izpiritual antzekoak izan ginen, eta hark aldarrikatzen zuen itxaropen kristauaren umeak halaber”, aitortu zuen behin. “Orain Mounier pasea dago modatik”, jarraitzen zuen. Baina aplikazio hau emanez: Mounier-en lan intelektualak iraun ez badu, izan da, ez zegoelako iraupenerako pentsatua. Ez, heldu gabekoa omen zelako, autorea gazterik hil zenez gero, batzuek arrazoitu duten eran, edo antzeko beste ezergatik. Ekintzaldiko eta borrokaldiko pentsamendua zen. Egun-eguneko gorabeheretan murgildu zen, berbertako gertaerari heldu zion beti, momentuari buruz definitu da haren pentsamendua, ibiliaren gainean, jarrerago bezala sistema bezala baino. “Bizitzen diren denborak izugarri kilikoloak direnean eta higikorrak, in-

guruan dena amiltzen hasi zaizula sentitzen denean, ez da une egokia obra suntsiezin bat eraikitzen hasteko". Ez da inor hasten etxea jasotzen, lurrikara ari duen bitartean.

Mounier "un servidor del acontecimiento inmediato" hori izan zen. Horregatik haren obra bizi-bizia izan zen eta bizitu egin zuen bere momentua, argitu, indartu, bidea urratu. Ekintza izan zen haren hitza. Borroka izan zen haren pentsamendua.

Horrela definitu digu Santamariak E. Mounier (L'événement sera notre maître intérieur", berak esaten zuen hark). Eta polita da, nolabait bere burua bait da horrela Santamariak definitu duena: bilakaera historikoari gogoetarekin lagun egitea, Santamariaren lana urte askotan izan da. Ikerketa bat behar du lan horrek. Zor zaio. Hemen ezingo dugu, ordea, puntu nagusitxo batzuk seinlatu baino, zutabeak edo. Eta ideiak pixka bat situatu.

KRISI BATETIK BESTE BATERA

Menderdi nahasia izan da XX.aren lehen partekoa Europan. Gerra zibilaren ondoren, basakeria totalitaria mundu osoaz jabetzera zihoala zirudienean ("aquella España que nos pesaba como una losa sobre la espalda y de la que parecía definitivamente desterrada la libertad de ser persona"), Mounier-en irakurketan, *Manifestua pertsonalismoaren zerbitzuan* bezalako testuetan, izpiritua zut edukitzeko indarra zurgatzen zuen Santamariak. Zesaro-papismo lohi hartan, dio berak, kristaua izan zitekeela, erakusten zigun Mounier-ek, lotsagorritu behar izan gabe eta konplize izan gabe, "sin dejarse planchar el alma por el aparato eclesio-político".

Krisialdian, balioak hankaz gora joaten hasten direnean eta gertakarien indarkeria erasoan datorrenean, fede bat behar izaten dela, esango luke Santamariak, filosofia bat izat-

en da behar, zurrunbiloak eramana ez izateko. Filosofia berdin fede hori Santamariak pertsonalismoan aurkitu du.

Zientziatik zetorren etorri, haatik, Santamaria, formazioz nahiz ofizioz. Zientzia modernoak eta zientziaren filosofia modernoak, konbentzionalistak, ez dute sinesten munduan, munduaren gauzazkotasunean (“errealitatean”): fisikak, ezagutzen duenari, ez deritzo gauzazko mundua, baina xede batzuen arabera taxuturiko fakto experimental multzoa. Matematiko batentzat zenbakiak ez du deus errealik absolutuki adierazten, sinbolo eroso bat besterik ez da erraz operatzeko, berdin da zerena. Objektibitatea egin egiten da, zientzian ustez. Errealitatea sortu egiten da, moldatu, eraiki. Te orriak egiten du. Ez dago emana alde aurretik, gizonak meneginez atzemateko. (Moderniaren hastapenetan oraindik hala nahi bait zuen Bacon-ek). Unamunorekin eta Ortegarekin (beharbada, barnago, Raisa eta Jacques Maritain-en Damasko bidearen oihartzun bat dago guztian), Santamaria oraingo “desesperantza-ren kulturaz” mintzo da. Bere buruan fedea galdu duen gizaki modernoaz, “ezagutza-mota orotan konfidantza apurtuz”. “L’homme moderne ou, du moins, un certain type d’homme moderne, n’a pas seulement perdu la foi religieuse. Il a aussi perdu la foi en la raison”.

Bere buruaz apalago bilakaturiko arrazoimen hori, arrazoimenaren apaltasun hori alegia, ongi dago zientzian. Zer egin, ordea, ekaitzak alde guztietatik zirimolan bizitza erantsiz gero, balio tradizionalak, ordenu soziala, ohizko kultura, Auschwitz-en dena kiskalduz eta erraustuz gero? Zer balio du ezagutzak eta, beraz, ezagutza moralak? Denak berdin “eraikidurak” ote dira baten eta bestearen moralatasunak; hor konpon bertan bizi behar duenak, nolako etxea nahiago duen berak hautatu? Dena subjektiboa ote da?

“Si un physicien peut eta doit accepter cette limitation par rapport à la science, à l’égard de sa propre existence il ne le peut, sans tomber dans la misère morale”.

Pertsonalismoa fede bat da, esango du Santamariak. Eta ez da irrazionalista (Lukács-i keinu-zeharka): “pertsonarengan fedea, arrazoimenean da fedea”.

Hain zuzen zientifiko bezala heldu da Santamaria pertsonalismora: zientziaren esparruan zientziakoa egiteko, bizitzan ordea bizitzakoa.

“Le néo-positivisme est justifié parce qu’il délimite l’objet scientifique et élimine les pseudo-problèmes; mais il n’apporte aucune solution qui permette de vivre raisonnablement les aspects négatifs de l’existence” (L’homme à la recherche de Dieu, Leclercquen omenaldi sortan).

Santamaria ezin geratu izan da filosofia analitikoan eta konbentzionalismo zientifikoan. Ez da, baina, horien hutsaltasunak izpirituetan kanpo libre utzita gerra inguruan bazter guztiak burrunban inbaditu zituen existentzialismora ere lerratu.

Mounier-en goritasunaz kontrastean, Maritain-en argi zorrotza. Sistematikoa. Askotan Santamaria jauna Maritain-en bitartez bezala mintzatu zaigu: hura iruzkinduz agertu digu bere pentsamendua, agian horregatixe terminologia eta planteamendu eskolastiko samarretan inoiz edo behin, Mounier-en literatura txinpartarian baino errazago beti ere. Gurbil, neurtu. Idazten ere matematiko bat.

(Besteak beste, Joan Mari Irigoienek *Jakin*-en omenalditxo egunean adierazi zidanez, Santamaria estilo bat ere izan da gure artean, beste hainbatekin alderatzen bada “intelektual”etarik: elegantzia xumetasunean).

Didaktiko beti.

Baina Maritain iruzkintzea, are publikoki defendatzea, lan polemikoa zen tenore hartan, ez zen hermeneutika akademikoa, axal-axaleko formetan baino. Santamariak berak honela adierazten zuen (*Jacques Maritain y la polémica del Bien Común*, Madrid, 1955):

“Por razones que no es éste el momento de analizar, pero que, según creo, tienen poco que ver con la filosofía, el simple hecho de mencionar a este pensador francés, como no sea para vituperarle, parece producir en algunos sectores de opinión un malestar y hasta una irritación poco explicables o tal vez, si se quiere, demasiado explicables”.

Maritain-ek Francoren gerrari eta Eliza espainolaren jokabideari gaitzeritzi egin zion, katoliko euskaldunen alde agertuz (errepublikazaleen alde alegia). Haren tomismoari, beraz, Salamankako domikutarren tomismo espainol eta jatorra altxatu zitzaion kontra: giro honetan, Maritain-ekin eskuan agertzeak, ulertzen da bai frankismoarentzat eta bai katolizismo espainolarentzat zer adierazi behar zuen.

Berrogeigarrenetan faxismoa eta hari loturiko Eliza versus erresistentzia; hirurogeigarrenetan aldagoika area guztietan (Kontzilioa, ETA, ikastolak, 68ko maiatza, etab.); larrogeigarrenetan (postfrankismoa, demokrazia saioak) berriro egokiera bat asmatu behar bizitzari: krisi batetik bestera atsedengabe ibili da Santamariaren pentsamendua, denboraren bilakaera larriari erantsita. Gertaerari atxekita pentsatu: baina pertsonalismoa bera da, barneenean, krisifilosofia bat, pertsona ere oraingo denboran pentsatzen da eta. Alta bada, krisi denborak dira oraingoak, pertsona krisian dago, krisian bilatzen da zer den pertsona.

KRISI-FILOSOFIA BAT

Ez litzateke egokia, eta ez da, pertsonalismoaren definizio (ez dagoen) batekin hasi nahi izatea, hura tesi-multzo batzuetan banatuz jarraitzeko gero, sistemaren kapitulu espelikaziozkoetan. Aitortza batekin hasterik ez dagoen moduan, gero praktikara joateko. “Ne partons pas d’un personnalisme en soi” (Mounier). Praxian erakusten da fedea: pertsonalismoaren definiziora eginean-eginean heldu behar da.

De fakto Euskal Herrian ibili dena, Santamaria ere inspiratu duena, 30. eta 40. urteko pertsonalismo frantsesa izan da, *Esprit*-en ingurukoa. Emmanuel Mounier (1905-1950) eta Jacques Maritain (1882-1973) filosofoak izan dira bi Maisu gailenak. Zentzu zabalago batean, *Iturriak*-eko Bergson ere pertsonalistatzat jotzen da batzuetan (E. Salaberry oso zalea genuen Bergson-ena, "gure mendeko San Agustin paregabea"), Frantzia bizitako Berdiaeff errusiarra, eta abar.

Mounier, 1925-1935 alde horretan, gaindiezinezko miseria ekonomikoan eta lardaskeria politikoan "crise totale de civilisation" bat diagnostikatuz azken finean, irtenbide baten bila abiatu da bere indar guztiekin. Ernazimentu berri baten bila. ("Refaire la Renaissance", *Esprit*-en lehen zenbakian, 1932ko urria). 1935ean Bruselan irakasle dago. Faxismoaren eta komunismoaren itsasgora da, konfrontazio sozial ikaragarriena Europa osoan: Etiopiako gerra, Espainiakoa, Fronte Popularra Frantzia, Hitler Alemanian. 1934ean *De la propriété capitaliste à la propriété humaine* publikatzen du. 36an, mundu osoan eskuz-esku zabalduko den *Manifeste au service du personnalisme*. Ondoko historia ez dugu jarraituko. Okupazioaren ondoren *Esprit* aldizkaria da Frantzia berrian agertzen lehena, arrakasta itzelez. Baina Mounier-entzat pozak ez du asko iraungo: 1950eko martxoan haren bihotz gaztea gelditu egin da tanpez. Santamaria hain zuzen Maritain-en filosofia politikoaz ikastaro bat ari zen ematen egun haietantxe Donostiako "Circulo de San Ignacio"-n.

Maritain-ena bestelako historia da. Filosofia positibistatik eta zientzia esperimentaletatik pasea, krisi filosofiko eta pertsonal sakon baten ondoren, 25 urte zuela katolizismora konbertitua eta bataiatua Raisa emaztearekin batera. Gero txoago San Tomasen filosofiari lotu zaio. "Filosofia modernoetako doktrina guztietan hainbeste grinaz bidaiatua nintzen honek, eta desengainuak edo ezbaiak galantak baizik uztatu ez nuenak, arrazoimenaren argizte bat bezala somatu nuen orduan: nire bokazio filosofikoa bihurtua nuen bete-betean". Hurrengo urteetan karrera zoriontsu bat eramango dute

maritaindarrek pribatuki zein profesionalki. 1926an, Erromak Action Française mugimendu politikoa kondenatzean, Maritain gizartearen trantzeaz gogoetan biltzen da bere baitan, kristautasunaren menpegabeziak politikatik eta historiatik, zibilizazioaren ustelaz, nola barnetik biziberritzeaz balio berriekin, kristandade berri baten asmatzeaz. Komunismoen eta faxismoen goititzearekin, 34tik aurrera batipat (Raisa Maritain errusiar jatorriko judusa da) giza eskubideen arazoa larri-larritzen da, Estatuaren ahalmen eta mugena, pertsonaren arazoak oso-osoan. 1936an *Humanisme intégral* argitaratzen du arrakasta izugarritz mundu guztian.

Dena da krisia garai-garaiotan. Maritain-en hitzetan “humanismoaren tragedia” da. Baina leku honetan axolago zai-guna, krisiaren kontzientzia larria bera baino (kontzientzia hori beste askok ere izan du: nietzscheanoek, marxistek, etab.), pentsatzen den irtenbide pertsonalista da, pertsonaren berreskurapenezkoa bai liberalismo indibidualistatik, bai kolektibismoetatik (kapitalismoaren aurka, komunismoaren aurka). Hirugarren bide bat, baina ez zen-trukoa.

Pertsonalismoztat pertsonari balio absolutua aitortzea ulertzen badugu, haren jatorri historikoa kristautasunean datza; filosofikoa, nolabait ere, Kant izan liteke (pertsonea beti helburu da, inoiz ez bitarteko). Gero, ordea, “se puede ser personalista de muchos modos”, bereizten du Santamariak, “que nada tienen que ver unos con los otros: Nietzsche y Proudhon también lo fueron a su manera”.

Bakoitza bere modukoa, pentsabide guztiok dira oraingo zibilizazioaren alternatiba-bilaketa gizaki edo pertsona tipo berri batengan zentratu dutenak. Nola berrezarri pertsona sistemaren oinarrian; eta nola berregin, sistemak puskapuskatuta daukan pertsona.

ESTATU MODERNOA: ARTEKARI MORALEN PREMIA

POLITIKAREN GAINETIK

Pertsonalismo frantsesa asko interesatu da sozialki eta politikoki, Ebanjelioaren politika baten bila. Berdin izango da Euskal Herrian.

Politika, irakurtzen diogu Santamariari, erantzukizuneko edozeinentzat, obligazio bat bilakatu zaigu Estatu modernoan. Politikak dena inbaditu du, nahi badugu eta ez. Estatua gaur egun kulturaz, ekonomiaz eta lan arazoez adina hezkuntzaz arduratzen da, famili plangintzaz eta mendigoizaletasunaz beraz... Lehen tarteko erakunde autonomoen gain egoten ziren egitekoak, Estatu modernoak bere eskuetan hartu ditu, bizitza sozial guztiaz jabetuz. “¿Se imagina uno quizá a los secretarios de Estado de Carlos I dictando los planes de estudio de la Universidad de Salamanca?” (*La iglesia hace política*, Madrid, 1974).

Honek gutxienez bi arazoren aurrean jartzen gaitu, zuzenki tresna (alderdi, erakunde) politikoen eztabaidan sartzeko orain:

1. “Para compensar la deshumanización y la tecnificación de la política invasora, se hace preciso atribuir un lugar importante a las fuerzas morales de una sociedad” (Ib.).

Artekarari moralon lan behinena kritika izango da.

Inportantziarik handiena eman beharko genioke oraintxe bertan ere puntu honi. Euskal gizartea gaixo dago: erakunde politikoak, boterearenak, autoritate moralak bezala paratu zaizkigu, errege eta sazerdote batera Arloterriko teokrazia berri batean, Demokrazia bait deritzote horri. Independentziarik inori aitortu nahi ez izatea, kritikarako autoritaterik da ez nahi izatea inori onartu, hots, sistematik (eskema politiko ezarrietatik) at espaziorik egon litekeela ukatzea. Burujope totalitariak, despotiko ilustratuak hain zuzen.

2. Bigarren arazoa da, Estatu horrek osoki beretzat nahi gaituela, eta erabaki beharra dagoela “cuáles son los aspectos formales de la naturaleza humana, en virtud de los

cuales, el hombre es parte del Estado y debe servir, como parte, al Estado, y cuáles son aquellos otros aspectos formales en virtud de los cuales el hombre es un todo subsistente y debe ser servido por el Estado” (*J. Maritain y la polémica del Bien Común*).

Gurea bezalako gizarte batean, Eliza instantzia moral bortitzena da, guztiz garrantzizkoa izango da haren jokabidea, bai pertsonarentzat espazio libre batzuk salbatzeko Estatuaren hurrupatik, bai Estatuari buruz buru jomuga moralak ordezkatzeko pertsonaren izenean. Santamariaren “la Iglesia hace política”, zentzu honetan, “debe hacer política” ulertu behar da hobeto, apolitizismoaren aitzakiaz burua hondarpean ezkutatu gabe.

Santamariak Eliza munduan eta denboran inkarnatu bat nahi luke. Teinkak eta murruskadak egoteak ez du kezkatzen, “la tensión entre lo temporal y lo espiritual es, desde el principio del cristianismo, una de las constantes de la historia del mundo civilizado”. Problemarik ez egotea da, sana ez dirudiena. (Santamariak frankismoan idazten du, baina kontuok agian berdintsu balio beharko lukete). Ezta ere, ez dauka Elizak betiko “bere” esparruetan geratzerik (“el culto, la escuela, la familia, la moral pública, la organización eclesial”): “la iglesia no puede ser indiferente a los derechos de los obreros, a la organización económica de la sociedad, a las culturas y lenguas populares, a los procedimientos de gobierno, a las libertades cívicas, a la vida de las comunidades intermedias y a otras muchísimas cuestiones”, edo: “problemas como el de la contaminación y el equilibrio ecológico (1974), la salud mundial, las fuentes energéticas, la violencia, la guerra, la criminalidad internacional.”

Santamariak —leunkiro— badu Elizaren kritikarik ere. Baina orain, haren izpirituan aurreragokoa dena, instantzia moral autonomoen garrantzia behar genuen azpimarratu.

1950: POLITIKAREN BIRDEFINIZIORANTZ

1950ean Santamariak “La filosofía política de J. Maritain” gaiaz ikastaro bat eman zuen Donostian: orduan behar ohi zuenez, beste baten iruzkinean sartu zuen Santamariak bere pentsamendua.

Jakite politikoa jakite praktikoa da, hots, morala. Politikaren kontzeptu hau “fisizismo politikoa”ri kontrajartzen zaio: politikan teknika soila ikusi nahi lukeen grinari. Politika, teknika gisa, arau enpirikoez burutzen da eta balorazio utilitari hutsetan orientatzen da. Fisizismo politikoarentzat ez legoke beste filosofia politikorik hori baino. Boterearen eta arrakastaren zerbitzuan legoke jakintza politikoa. Aitzitik, pertsonaren eta gizartearen zerbitzuko suposatzen bada, filosofia politikoa (eta berdin: ekonomikoa, etab.) moralaren atal bilakatzen da: ez bere aplikazioetan moralaren menpe legokeena soilik, fisika ere badagoen legez, “sino que su trama misma es de carácter ético-moral”.

Honen ondorio hurrenekoak, inmediatekoak, ezustekoak a t-era litezke norbaitzuentzat: zientzia teorikoetan printzipioak direnak, praktikoen helburuak dira. Hortaz, filosofia politikoak ezin lezake alden giza bizitzaren azken jomugaren arazoa; beraz, teologia.

Horrekin politika ez dugu teologia bihurtu: bere autonomia gordeko du, baina izango da “une science d’un objet profane et temporel, qui juge et connaît cet objet dans la lumière des principes révélés”, Maritain-en esanean. Politika metafisikarekin lotzen dela, aitor liteke orobat: “La Metafísica es una condición necesaria de la moral” (C. Santamaria).

Azkontasunen maila horretatik historikora jaitsiz, politikaren birdefinizio beharra esperientziak berak ezartzen digu: “humanismo antropozentrikoaren tragediak”.

Zer da gizona: zein da haren jomuga, eta zer ikusi behar du historiak haren jomuga horrekin? Erdi Aroak (noizbait Santamariak ironiaz baloratu du: “Je ne sais pas si l’homme

du moyen âge était aussi croyant qu'on le prétend. Il était, en tout cas, fort crédule”), nolabait esan, gizona ahaztu zuen Jainkoarengatik. Ernazimentuak alderantzizkoa egin zizun orduan.

“El mal del humanismo no era el ser humanismo sino el ser antropocéntrico, el haberse olvidado de Dios. Este antropocentrismo degenera en tragedia cuando el darwinismo —la descendencia del mono sin discontinuidad metafísica— y el freudismo —que reduce al hombre al mundo subterráneo del instinto y del deseo, a la adición del libido sexual y del instinto de la muerte— acaban por arrastrar al hombre por el barro. El hombre abdica entonces su dignidad y queda abierto el camino para el absolutismo totalitario o marxista y para todas las miserias actuales”.

Hortxe gauzkazu orain: nora gabe, tragediaren puntuan. Hor hasten da gure lana.

OPTIMISMOA PREDIKATZEN

Intelektual Katoliko Frantsesen Aste-etan emandako hitzaldi pare bat aipatu nahi nuke hemen. Aurrenekoa 1951ko maiatzean emana, “Droits de l’homme et défense de la personne” izenburuarekin. Gerraondo gorrian Santamariak itxaropena predikatzen du.

Ez du engainatzen bere burua: hitz egin, erruz hitz egiten da pertsonaz, pertsonaren duintasunaz, eskubideez. Positiboa da: erakusten du, kontzientzia txar bat edo ikara bat bezala sentitzen duela gizarteak, ikusi diren botere-gehiegikeria eta bortxazko horroreen aurrean. Positiboa da NBEk aitortu izatea giza eskubideak: besterik ez bada, balio du protesta garrasi baten zentzuan bederen. Bestetik, estremoski urrun gaude pertsonaren egiazko gizarte batetik; hots, herrien bizitza printzipio pertsonalisten arabera antolatua edukizetik. Giza eskubideen aitortzaren esanahia bera, gar-

bi ez beste edozer gauza dago, gizaki modernoaren beste autoafirmazio berri bat baizik izango ote den, Jainkoaren ukazioz.

Historia zentrubikoitza da (“l’histoire est ambivalente”), gauzak ez dira izaten onak ala gaitztoak, baina ongaitztoak erdizka. Fedezko ikusgunetik, pesimismoa birao litzateke: tragediarik negargarrienaren erdian ere ezin ahantz genezake, Berak duela historia gidatzen. Beraz, pertsonari buruzko oraingo interes handituan kristauak, pertsonaren alde lan egin dezan edozeinek, aro berri baten egunsentia eskaintzen zaiola, itxaron lezake.

Hemen, baina, tipikoa da, pertsonaren aldezleari Estatuaren mehatxua gogoratzen zaio bapatean; itxaropenaren predikaria, zuhurtasunarena bilakatzen da: giza eskubideak aitortzerakoan, espaz eta zikoizkeriaz badabilta ibili Estatuak beren artean formulazioa milimetroka neurtzen eta kalkulatzeko, Santamaria beldur da, “pertsonaren kontzeptu oso juridiko eta are oso diplomatiko, baina oso gutxi gizatiar” horrek, praxian giza eskubideen ezagutza eta hedakundea urri eta murri baino ezin bultzatuko duela. Estatu interesen menpe geratuko dira. Bigarren, giza eskubideen aitzakiarekin, Estatuak esfera pertsonal pribatua inbaditzeko arriskua ikusten du:

“On n’aime pas à voir les Etats remplir le rôle de maîtres de pères de famille ou de docteurs de l’Eglise. On n’aime pas à voir les Etats pénétrer dans le terrain de notre intimité personnelle, même à titre de défenseurs ou d’alliés de la personne”.

Bigarren konferentzia, gaia “Eliza eta Zibilizazioak” zuen 1955eko Astean, “je viens des Espagnes”, hasten da (pluralean): “Là, comme on le sait, on se pique d’orthodoxie”. Santamariak planteatzen duen arazoa berriz ere itxaropenarena da: “Elizak sinesten al du zinez eta benaz munduaren etorkizunean?”. Lehenagoko larriak ahaztu eta gerrako triskantzatik berrizkatu ahala, Europa kontserbatismo gozoan loakartzen ari da berrero, teknologia berrienen at-

seginetan. Santamariak mundu berri baten sortzera deitzen du: “Jainkoak ez du zibilizazioak monotonia amorragarri batean errepikatzea nahi. Aitzitik, gizatasunaren dohain berriak agerira daitezela nahi du, epifania gisako historia batean”.

Badago tesi edo hipotesi bat, aurreritzi bat: izpiritua ezin litekeela joritu aisian, erreinu teknologikoan. Jende honentzat zibilizazio teknologikoa Babelgo dorre berri bat da. (Santamariak ere ezagutzen du aurrerapen teknologikoa materialismo eta utilitarismo barreiatzaile bezala, cfr. “Técnicos al servicio de una concepción moral de la vida humana”, 1958). Bestalde, aitortu beharra dago gerraosteko gizarte horri bere ahalegin “izpiritualak”, lehenago sekula baino bizkorragoak, justizia eta berdintasun gehiago gizartean lortzeko, gosea munduan erremediatzeko, analfabetismoa, miseria, gerra gainditzeko. “Nire herkide batzuek”, halere, eta adinekook ez ditugu ahaztu inkisizio horiek, “attribuent ce grand mouvement historique à je ne sais quelles mystérieuses forces secrètes, comme la maçonnerie ou le judaïsme international. Ils annoncent pour bientôt les pires catastrophes, des châtiements divins, en somme la destruction totale par Dieu de cette nouvelle tour de Babel qui est la civilisation technique”. (Espainia hori Euskal Herrian gaur oraindik ez da nonbait kastatu).

Santamariak osteratzen du, gizonagan sinesten duenak, zibilizazioan sinestu behar duela, haren emanazioa bait da eta haren obra. Gizonagan sinestea Jainkoaren haren-ganako grazian baldin bada sinestea, izan ere, haren arrazoi-menean ere bai bait da sinestea: haren efikazian, bere lanarekin, bekatuaren ondorio makurretatik askatuz joateko bere burua. Santamariak historiaren bi filosofiok kontrastatzen ditu, orduan biak oso modan: “Contrairement au pessimisme et à la morne monotonie qui se dégage de la conception de Spengler, dans la vision du Père Teilhard on trouve un optimisme rationnel, secrètement inspiré par une foi religieuse très vivante”. Fedeak argitutako errealismo politikoaren definizioarekin bategiten dugu ideian: fedeak

a rgitutako historiaren filosofia orain. Dena dela, historiatik atzera gizonagana itzuli behar dugu, Santamariari nik inoiz irakurri diodan baitespenik biribilenetakoa dauka hemen eta:

“Gizonari uko egitea baino heresia larriagoa da apika, uko eginez gero gizonari, hura inola Jainkoagana bihurtu ahal izateko imajina litekeen edozien posibilitatez ere gabetzen da eta. Gizaki bat, absolutuki eskeptikoa bera arrazoimenari buruz eta ezagutza naturalari buruz, horrelakorik baldin badago, gauza ote litzateke fede supernaturala jasotzeko? Jakin ez dakit, baina ezetz uste dut”.

ERREALISMO ETIKOA

Izatekotan, politikak errealista izan behar du. “Errealismoa” kontzeptu engainagarri bilakatua dago ordea.

Politikoari, arazo publikoen kargu egiten denari (edo interese publikoen aurrerapiderako bere delegazioa eskaintzen duenari, demokrazian), bere efikaziaren eta berebeziaren zurruntasuna eskatzea, ez da bere banitatearen edo hantustearen agiria eskatzea, baina funtsean bere moraltasunarena, ondo ulertzen bada.

Moraltasun politikoaren osagarrietako bat da efikazia. Indargintza edo biolentziaren kasu estremonoan, modu estremontsuan ageri da efikaziaren baldintza moral mugatzailea:

“El éxito debe estar asegurado por anticipado con grandes probabilidades. La guerra que se pierde es siempre una guerra injusta, porque ha sometido al pueblo a grandes sufrimientos sin sacar ningún beneficio de ello. La eficacia es, pues, condición necesaria para cualquier clase de legitimidad de una acción armada” (Herria 2000 Eliza 28, 1980, 13).

(Irakaspen moral katoliko nahikoa tradizionala izana da hori: gaur honez gero ez dakit doktrina horrek berak zenbat-eraino emango duen onargarria —arriskuan gaude, fusila baino metraileta moralagoa deklaratzeko—, baina hemen axola zitzaiguna, edozein kasutan, Santamariaren azpimar-raketa zen errealismo-exigentzian).

Errealismoari datuen faltagatik falta dakiok: politika ez da egiten ideiekin bakarrik (“esentziakin”), esistentziako eta kontingentziako baldintzen hastapen hertsiz baizik. Utopismoa (“esentzialismo politikoa”) praktikaezina da. Pseudorrealismoak dira: a) begibide falta: zirti-zarta kolpeka diharduen politika, eboluzioaren edo garapidearen printzipioak saihestuz. b) Positibismo eskuindarra (pesimista): gizona berez gaiztoa dela eta, goitik eta behetik eta albotik hain lotu-lotu egiten duena gizakia egitamu sozialetan, babesteko aitzakiarekin askotan, gizarte hertsagarri bat eratzen bait du. Pseudorealismo honen joera buruenean totalitarismoa da. c) Idealismo ezkertiarra (optimista): totalitarismora jotzen duena orobat. Gizakia berezko naturaz ona dela aurremanez, zorigaiztoko bihurtzen omen duen guztia historian erroten iraitzeko, klase borrokaz, iraultzaz eta proletalgoaren diktaturaz nolana hitz baliatzeko prest.

Ikuspegi guztion aurka Santamaria J. Maritain-i atxeki zaio (cfr. *La Filosofía política de Jacques Maritain*, San Sebastián 1950).

Hasteko, hasi, politika artez batek “ezin du utzi kontutan hartzea oinarrizko fakto bezala gaizkiaren presentzia historian”. Historia egina dagoen matazatik ezin dira bakandu gaizkiaren hariak eta moztu. Esan nahi du, historia, gaiztoa izan gabe, mesianismoetara ere azpiratu gabe, anibalentea dela barren-barrendik: Jainkoaren erreinurantz aitzinatu ahala, historian garia ugaritzen den legez, oloa ere ugaritzen dela. Eta problema da, printzipioen argitara moraltasun mailako ongia eta gaizkia ezagun genitzakeen arren, gertaeren luzarorako *balioaren* bereizketa berdinek ez dugula inoiz. Ezagunki, Jainkoak lerro okerretan zuzen idazten omen daki eta kalamitate izugarrienetatik bedeinkaziozko

ondorioak jarraierazten. Filosofia konplexu bat dago guzti honen atzean. (Deabrua bera, teodizea honetan, Jainkoaren tresna da, ondo bere penaz). Santamariak hitzotan laburbildu digu filosofia horren muina:

“La teoría de la ambivalencia de la Historia y su aplicación al orden político es demasiado sutil para que no esté llena de peligros. Pertenece a la doctrina tomista la idea de que el sujeto de todo mal es siempre un bien, sea a título de sustancia o de persona, sea a título de acción. En este caso el mal que afecta la acción la desvía de su fin, pero no puede suprimir por completo el bien, que es su soporte. Asimismo, que Dios es la causa permisiva del mal, puesto que puede evitarlo. Y finalmente que el Bien divino es el único fin que Dios puede proponerse, o dicho de otro modo (...), que sólo Dios puede mover a Dios”.

Gogoetan lorpen praktiko bat, guretzat, jakinduria modu erlatibista, edo askatzaile, hauxe izan liteke: historian ezer ez dagoela osobeterik, bakoitzak bere koskitutxo portzelana guztiek edukitzen dutela berandu baino lehen umeak dabil-tzan etxean. Orduan geure xedeak ere ez ditugu absolutizatuko, beste inoren proiekturik ere ez dugu betegintzat joko, errealitatearen bat ez ukiezin sakratutzat, mundua zabalik geratuko zaie bultzada desberdinei eta geroari.

“Un sistema, una estructura política sólo podrá ser considerada como buena en relación con un clima, con un ambiente y una situación histórica y aun eso no de un modo estático, sino dinámico, como una línea de movimiento paralela a la del tiempo y la Historia”.

Tonto desinteresatuek eta listo interesatuek bakarrik hartzen dute erlatibismo hori denak berdin balio izatea bezala. Burutsuak, zuhurtasunezko bere lanaren abiapuntu modura ulertuko dizu.

Baina zuhurtasuna, birtute aristoteliko mazalena, zentzua ustelduta daukagu hori ere: eskuarki errezeloaz, mesfidaz, prekauzioaz berdintzen da. Tipo susmotxar eta maltzur-

rari parekatzen da zuhurra (ebanjelioak berak sugea aipatzen du zuhurraren eredu: puntu polita nietzscheano baten dibertsiorako), onenean ere zuhurtasunaz efikazia adieraziko da. Elizaren zuhurtasunaz eta mintzatzean, aldiz, ez da uruti ibiltzen ohi oportunismo satsuena signifikatzen (igeri egin eta erropa ondo gorde). Diogun errealismo etikoan, zuhurtasuna birtutea izateko, ez teknika soila (jokoen teoria matematikoaren antzera), pertsegitzen den helburuak ontasun moral gisa (ere) egon beharra du definituta. Helburuak, alegia, ez du izan behar erdiespen tekniko kalkulatu (bakarrik), baizik ideal etikoa (“Prudencia política y eficacia”: *La Iglesia hace política*).

Ideal “erlatibo” honi Santamariak, Maritain-ekin, “ideal historiko konkretua” deritzo. Hori, Maritain-en beraren hitzetan, mito positibo bat da (“une essence idéale réalisable”), hots, “une *image prospective* signifiant le type particulier, le type spécifique de civilisation auquel tend un certain âge historique”. Alegia, ez da programa politikoa, filosofia baizik, eta “berehalakoxearen filosofia politikorik ez da kabitzen: berehalakoa egina dago nolabait”. Alderantziz, politikan errealismo etiko batez jokatu nahi dezanak, ideal historiko konkretu hori eduki beharko du erreferentzia legez programa egiterakoan, gera ez dadin pragmatismo hutsean edo, Santamariak biluzki formulatu duen eran, “una majestuosa hipocresía” moderno eta demokratikoan.

Inondik ere umore oneko aldi batean idatzia “Política de lo imposible” saiotoxoa bixia da. Politika posiblearen artea omen delako esaceraren asmatzailea zein izan ote zen, galdezka, “mentalitate kontserbazaleko norbait izan zela, pentsatzen dut”, ironizatzen du. “Gizakumeren bat, ez fede eta ez esperantzaduna. Eta, hori baino gehiago, gizakume irudimen gabekoa”. Francoren garaiko “posibilistak” jorratzen badiu ere, agian testuak ez du guztiz galdu oraindik oraintasuna:

«Durante cuarenta años, ¿qué hemos oído sino esto? —
“Hacemos lo posible. Por ahora no se puede hacer otra cosa... sin perder el cargo. Si no estuviera yo, podría venir

otro que diese marcha atrás. Los ‘demócratas’ no podemos abandonar los puestos”. Y así se justificaban las eternas presencias, desde las direcciones generales hasta las alcaldías pedáneas...»

Errealismo etikoa ez da konfunditu behar politikaren interpretazio posibilista horrekin: honen egiazko teoria etikoa probetxategismoa da. “A ella se han agarrado siempre los inútiles, los tímidos, los enchufistas y los tipos sin imaginación”.

ZIBILIZAZIO TEKNOLOGIKOAREN UHALDIA

Santamaria, politikaz beti txit kezkatua, programa edo Alderdi politikoez baino, hartako instantzia moralez arduratu da gehiago, politikan mediatoki bakarrik eragina dutenetaz (hezkuntza, kultur tresnak, informazioa, etab.), Elizaz guztiz gain. Beti zuzen asmatzen ez badu ere bere lana, instantzia moral gorena historian Eliza da Santamariarentzat.

Bi iruzkin aipa ditzagun orain, bi testu eliztar ofizialenak: aurrena, Joanes XXIII.aren “Mater eta Magistra” entziklikarena, Belgiako *Service Social dans le monde* aldizkarian argitara emana oraindik (1962, urtarrila); bigarrena, “Situación del hombre en el mundo”, 1968koa, BACek bildutako lankidetzetan publikatua Madrilen, kapitulu bat “Gaudium eta Spes” Konstituzio Pastoral Kontziliarraren azalpenean (bada beste testu bat, funtsean berdina edukinean, Deustuko Unibertsitateak publikatua “La Iglesia y el mundo moderno” tituluaz). Bien artean denborak asko aldatu dira; iruzkilearen tonua ere diferentea da batean eta bestean. (Santamariak urteak lehenago aldarrikaturiko itxaropena, optimismoa, Kontzilioaren onespenez izan da saritua bitartean). Baina bietan arazoa bera da: nola jokatu, hedatzen ari den zibilizazio teknologiko berrian, pertsonari bere nagusitasuna eta garapena ziurtatzeko?

Behin baino gehiagotan errepikatua du Santamariak, egungo krisiaren arrazoi nagusia —ez klase-borrokan, materialismoan, ez dakit zertan— zibilizazio teknikoaren barrendiko eraginean datzala. Mundua birregiten ari da hori. Mundu berri bat ari da eraikitzen: pentsamenduan, kultur-an; finean munduaren berrantolaera politiko, ekonomiko, sozial eta demografikoan ere.

“De modo análogo a las irrupciones de capas geológicas profundas sobre la superficie de la tierra, verdaderas revoluciones telúricas, los descubrimientos técnicos, al alterar desde abajo las bases materiales de la existencia humana, pueden llegar a conmover las capas más altas, la organización social, el pensamiento filosófico y las mismas creencias religiosas. Y esto es lo que está ocurriendo ahora; ése es el hecho característico de la crisis actual de nuestra civilización”.

Krisiarena ez da kontzeptu negatiboa (krisialdiko pentsamendutzat dugu goian pertsonalismoa bera definitu). “Jansenistak” deritze teknikaren beldurti kontserbakoiei Santamariak (Etienne Salaberry-rekin kointziditzen du, cfr. *Ene Sinestea*, 1978, 81, 99, 186). Ikuspideen iraulketa bat egon da: Antzinateak eta Erdi Aroak ikusi dute gizona mundu egindako batean eta bukatuan ainguratuta; mundu predeterminatu batean predestinatua. Aldiz gaur ikusten da gizona, mundu hori bera egiten, eratzen, aldatzen. Gizona historian, ez egon dago, baina historia egin egiten ari da. Bere munduaren kreatora da.

Horrek ez du itzulirik. Ez du ezerk eta inork eramango gizadia bere gogoz uko egitera progreso modernoari; atzera goru eta kriseluetara bihurtzera, energia atomikoa baztertzerara, zerebru elektronikoak arbuiatzerara. Historiaren kontrakorronteko joera guzti horiek, iraganetako Arkadiaren batera bueltatu nahita, grabitate legeari alderantziz ibilerazi nahi izatea bezalakoxeak dira. Gandhiren gestuak, ausartu da ohartzera, balio handiko gestu sinbolikoak dira, munduak oso aintzat hartu beharrezko irakaspenez beteak: ez

legoke jende ertainarentzat hedatzerik halere. Gizadia kondenatua dago martxan jarraitzera: prozesu hori gidatze asmatzea izango da kontua (besteak beste, ik. "Técnicos al servicio de una moral de la vida humana", Publicaciones de la ESTE, 1958).

MASA GIZARTE MODERNOAN

Zibilizazio teknikoak gizona ere berria egin nahi du, "teknikaren antzera eta irudia" birsortuz. Adierarik materialeneraino, manipulazio genetiko eta; baina zentzu soziologikoan bereberki: "las colectividades humanas pueden ser tratadas, hasta cierto punto, como sistemas físicos o mecánicos. Se han inventado, por ejemplo, métodos de acción psicológica que permiten manejar masas humanas como si fuesen simples masas moleculares. Hay una dinámica psicológica como hay una dinámica de los fluidos". Deabrukeria teknologiko modernuok (Hitler eta Txina komunista aipatu ohi dira), botereak "sistemas prácticamente irresistibles de propaganda y de coacción política" dauzka.

Gizartekeran, teknologia modernoak masa-gizartea dakar. Artisautza ertarotarrak barruti domestikoak edo munizipalak bezala, espazio txikitxoak, teknologia modernoak bere kaizuko zabaldegi hedatsuak sortzen ditu bere desarrolloaren inguru: eremu ekonomikoak, urbanoak, humanoak, linguistikoak, kulturalak, garraio-medioetakoak, ideien zabalkunderakoak. Soziasuna giza bizitzako arlo guztiak inbaditzen ari da. Lehen bat-bederak jasotzen zizun etxea bera bizitzeko, begiratzen zizun bere osasuna eta familiakoena, hezitzen zituen umeak eta lanbideren bat irakasten zien, deliberatzen zizun jai eta jolas nola egin, urte guztian familiarterako ingurutxotik irten gabe hori dena. Orain gizarteak eraikitzen ditu etxebizitzak, arduratzen da osasunaz, eskolatzen ditu umeak, arautzen du noiz lan eta noiz jai egin, nola jai eta jolas egin industria batean sarreerazten zaitu. "Gizarte" espektral hori, guztiok omen garena

eta inor ez garena hura sentitzen, zehatz-mehatz inork ez dakusana zer edo zein den, non dagoen edo non ez ote dagoen zelatan, anonimatoan ezkutatzen den subjektua, ez da Estatu soil. Industria da (gizakume baino enpresetako langile eta enplegatu zenbakumeak), merkatu guztia, hezkuntza, goizeroko egunkaria, autobus linea. Pribatuen-erainoko geure bizitza. Geu, geure buruari arrotz, etsai.

Halere sinpleegia litzateke zibilizazio hori gaitzetsi eta kito geratu nahi izatea. Santamaria fenomeno historikuan anbiguotasunaz mintzo da berriro (“ambivalencia propia de todo lo que es instrumental”, “carácter contradictorio y ambivalente del progreso técnico”). Izan ere, zibilizazio teknikoak ez da dudarik independentzia ere badakarkigula (gregarismoaz batera). Bizitza pertsonalerako erraztasunak eta aukera berriak (konformismo nagiaz batera). “En realidad se enfoca mal el problema cuando se considera que lo social y lo individual son como dos polos opuestos o contradictorios y que los progresos de lo social se realizan siempre a costa de lo individual”. Arazoa borrokan dago irtenbidea urratzeko gizonari mundu pertsonalago batera. “Momentu honetan (1962) mundua bi mehatxu estremoren artean dabil harrapatuta: neoliberalismo ekonomikoa batetik, funtsean botere ekonomikoaren eskusibak atzapar pribilegiatu gutxi batzuetan segi dezan ahalegiten bait du, formula teknikoekin mozturirik. Kolektibismoa totalitaria bestetik, gizonen arteko berdintasuna eta ondasunen banaketa lortzearren, Estatu erraldoitsuki hipertrofiatu bati aitortzen dizkiola bizitza sozialeko barruti guztiak. Gizona salbatzea, gizadia salbatzea arrisku batetik zein bestetik, ez da lan arina”.

Astuntzen duena, gizonak bere buruaren kontzientzia nolabait galdua izatea da batipat. Fatalismo batek sarean harrapatuta egotea. Kulturaren krisiarekin daukagun pertsonaren beraren krisia alegia, “pertsonaren baitan kokatzen diren desorekak”. Ortega y Gasset-en lehentxeagoko heriotza omenez gogoratuz, 1955ean Santamariak honela formula-

tzen zuen egitekoa krisi honetan: “L’homme a besoin que l’homme lui soit révélé, que l’homme lui soit annoncé”.

“BANAKOA GIZARTEARENTZAT, GIZARTEA PERTSONARENTZAT, PERTSONA JAINKOARENTZAT”

Iraultza pertsonalista: iraultzailetzat eduki bait dute pertsonalistek beren proiektua. Mounier-en ideia, historiaren zentrua pertsona bihurtzeko, asmo erradikalki iraultzailea izan da, irakurtzen diogu Santamariari berari. Mundu zahar amiltzera doanaren alternatiba pertsonalistak, indibidualismo liberalaren bezain kolektibismo totalitari edo estatistaren aurka, “kristandade berria” nahi luke eraiki, orain hasi eta Historiako Aro Berria. Pertsonan egongo dena ardaztuta.

Historiko-kulturalki pertsonaren kontzeptua espazio kristautetako propioa da, ez da greko-latino klasikoa. Hori esan beharrak bere arrazoiak du: mundu klasikoan, izan ere, gizakia, kosmoan zein polian, hango zati soil gisa dago kokatuta. Sentidua osotasunak dauka eta hark (hiriko legeak, patuak) eman diezaioke zatiari sentidurik, esleitzen dion rola arabera, berezkorik bestela ez du, autonomiarik ere ez duen eran (kosmo fisikoan ez eta gizarte politikoan ez gehiago). Kristautasunean, aldiz, gizakia han-hemen erdizka dago existentzian, mundu honekilako bai eta baita ere zeruarekilako, ez baten eta ez bestearenganako menpezia osotoro, baina biei lotuta eta biekiko une berean autonomo, hots, libre. Estatutu ontiko guttiz partikular, ireki honek ezagu erazten du “pertsona”.

Pertsonalistek beren filosofian bereizketa bati eman diote garrantzi handia esandako horren arabera: alegia, gizakian bakoitzasuna (indibiduo) eta nortasuna (pertsona) aparte ezagutzeari bi kontzeptu desberdin bezala. Santamariak diferentzia hori zenbait aldiz azaldu izan du (ik., *La filosofía política de J. Maritain*, 1950, V. Ikasgaia; *J. Maritain y la polémica del Bien Común*, 1955, 69-76). Halere behar bada

iluntasun edo ezaskitasun inpresio bat geratzen da beti, pertsonalismoak propioki pertsona zer den ez daukanez gero definizio estriktorik (pertsona ez da zientifikoki, h.d., behaketaz eta enpirikoki defini litekeen objektu bukatu "itxi"rik, bere buruaren egilea baino). Santamariak, Maritain-ekin, materia (indibiduatzaille) eta forma ren terminologia eskolastikoan esplikatzen du, euskal irakurlerian ezagunegiak ezin suposa genitzakeen aurretiazkoengatik, ez bait dugu orain hertsikiegi jarriatu ahal izango. Zertxobait saiatuko gara, halere, ulertzen funtsezko ideia.

"Indibiduo"k bakuna esan nahi du, sinplea, numerikoki bakoitza espezie batean. Mila dortoketarik bat indibiduo bat da numerikoki (dortoka *hauxe*, zazpigarrena kontaketa batean) eta handik gora ezer ez da espeziea baino (*dortoka* bat). Zizeronek *atomo* hitz grekoa itzultzeko erabili zuen termino hau hain zuzen (zatigabekoa). Alegia, dortoka multzo batean, ezpeziean, dortoka indibiduala besteetatik haren materiazko masak bereizten du, ez noski bere dortokatasunak (forma): hori berdina du guztiekin. Dortoka bakoitza materia-multzo berezi bat da, hortaz, espezieko besteetatik ebakia edo berezia (*dividuus*), bera ordea ez azpizati edo subespezie gehiagotan ebakia dortoka bezainbatean (*in-dividuus*), baizik eta dortokaren propioak diren zatietan zatigarria hain zuzen (bizkar-oskola, magal-oskola, organoak, etab.). Espezieko indibiduo guztiak berdinak eta bat dira, numerikoki izan ezik: puntarik punta, espezieak determinatuak dira, zer izan, zer aritu. Hein honetan, gizakiak ere bai bait du hori, giza-banakoak gizarteari zor zaizkio.

Gizartean galduta (atomizaturik: liberalismoa) edo gizarteak irentsita geratzetik (inurriak izatetik: kolektibismoa) gizonak salbatzen dituen, beren pertsonatasuna da. Gizakiak bi forma bezala lituzke: bat espeziean ezartzen duena (gizatasunean), bestea pertsonatasunean bereizten duena (nitasunean, hau ez bait da berezitasun numeriko soila espezieetako besteen aldean). Liberalismoak eta kolektibismoak berdina daukatena da, indibiduo bezala bakarrik ezagutzen dutela gizakia gizartean.

Pertsonarena kontzeptu positiboa da. Hau da, pertsona ez da negatiboki, “ez-ebakia”, “kanpotik determinatua”, ezau-garritzen: ez bada bere buruaren determinatzailea bera bere baitatik da, bere izatez eta ekintzaz, hots, izaera ihardulea da, bere da ihardunaren iturburua, munduari erantzulea eta ingurumenaren eratzalea horregatixe, libertate kreatzeilea, erreinu moraleko kreatura. Gizabanako gisa baditu bere determinazio fisikoak, materialak; determinazio moralik ez du, bera da moralki bere buruaren determinatzailea, hots, pertsona da, ez banako soilak espezie-barruan determinatua. Kosmo materiala, teknologikoa, politikoa, honen zerbitzariak dira, ez nagusiak. Ez haren determinatzaileak, daude izateko, baina hark libertatez determinatuak. Gizabanakoa gizarteari bezala, gizartea pertsonari zerbitzeko dago (mundu naturala, mundu moralari).

Ohartxo bat iragaitzean. Ez dihardugu Santamariaren pentsamenduaren ikerketa definitiborik egiten, pixka bat kokatzen bakarrik bere situazioan, baina hemen hitz pare bat tokatzen da pertsonak definiziorik propioki ez edukitze horretaz. Orain apika errazago ulertuko da: zergatik pertsonalistek ez dute onartu nahi izan pertsonaren definizio klasiko horietako bat (abere arrazoidunarena edo)? Definizioak bazeuden: Boetio, San Tomas, etab. Baina definizioak, definizioz, orokortasun espezifikoa (“inpersonala”) adierazten duelakoxe nahitaez, h.d., gizakiaren kasuan, indibiduoaren alderdira garamatzalako beti nolabait, definizioan bil daitekeenak, ez originaltasun eta libertate kreatzaile pertsonalera. Horregatixe, ba, pertsonalistak, “irrazionalismo” modernoan oso kontrarioak izan arren, ez dira gizakiaren arrazoiduntasunean ere aparte hisiatuko: ezau-garri espezifikoa, ez pertsonala, delako hori; edo, behintzat oso erraz uler daitekeelako zentzu inpersonalista batean (persona = arrazoimena = giza unibertsaltasuna).

Banakoak ezpeziaren legeen pean badihardu, pertsonak lege moralen pean dihardu eta lege horien ezarlea bera da bere kontzientziaz (*auto/nomoa* da pertsona, esanahi kantianoan), ez arbitrarioki noski, bere nortasun libre intimoe-

nari jarraiki baizik. Era horretan, indibidua munduan edozein dortoka edo inurri bezain bukatua eta determinatua den bitartean (bere espeziearen barruan), pertsonak bere burua absoluturantz “transzenditu”, gainditu egiten duela esan ohi dugu. “Pour nous, chrétiens, la personne est transcendence, dépassement, nouveauté perpétuelle”, dio Santamariak.

“Elle est un mystère ou plutôt une source inépuisable de mystères, la présence dans le temps de quelque chose qui le dépasse infiniment. D’ailleurs, la personne est un monde, mais un monde incomplet, un monde sans équilibre et sans repos possible. Une réalité qui ne se suffit pas à elle-même, qui doit vivre toujours dans l’inquiétude et l’attente de Dieu”.

Transzendentsia, transzenditu: terminuokin ez da misteriozko ezer lainotsu adierazten, ahalmen pertsonal oso sinple bat baino, oinarritzkoa halere pertsona zerk bereizten duen kosmoan ulertzeko, h.d., izaki naturalaren muga subjektibo determinatzaileak/deterministak gainditzea norbere obra propioz. Egia berri bat ezagutzea eta hari pertsonalki (ez intelektualki soil, ez mekanikoki) atxekitzea, norbere burua transzenditzea da; printzipio moral bati obeditzea konfliktu batean, interes egoistak besterik nahiago lukeenean, transzenditzea da gure naturarekiko menpetasuna; maitatzea da transzenditze klasikoena: askatasunaren eraikuntzaz naturtasuna gainditzea bait da transzenditzea, mugarik ez duen, estekadurarik ez duen espazio ab/solutuan; hots, azkengabeki Jainkoaganantz aitzinatzen den pertsonaren eta gizadiaren desarroiloan. Horregatik, pertsona, Jainkoarentzat. Hau da, Jainkoagana eta Jainkoaren argitan ibili. Humanismo antropozentrikoaren tragedian baldin bagabiltza aspaldiko urteotan, Aro Berri pertsonalista bat ebanjelioak bakarrik inspira lezake, Santamariarentzat han bait dauka agur non ikasi batera, bai zer den pertsona eta bai zer den Jainkoaren historia.

PRENTSA KOLOREDUNAREN ETORKIZUNA

JOSE IGNACIO ARMENTIA

Artikulu hau, Udako Euskal Unibertsitatearen azken saioan aurkeztutako ikasgai baten laburpena da. Gero eta gehiago hitzegiten da prentsa koloredunari buruz eta sarritan arinkeria nabariz. Hau zela eta, fenomeno honek ikasketa sakonagoa merezi zuela uste izan nuen. Hurrengo lerroetan, beraz, prentsa koloredunari buruzko teoriak aztertzen dira ondorioren batera iritsi nahian.

Azken urte hauetan kazetaritza-munduan eztabaida interesgarri baten aurrean aurkitzen gara: egunkarietan kolorea erabili behar ote den ala ez alegia. Teoriko eta kazetari batzuen ustez, kolorea inposatu egingo da nahitanahiez, mende honen hasieran argazkien erabilpena inposatu zen legez. Beste batzuen iritziz, haatik, arazoa ez da hain erraza eta honako galdera botatzen dute: koloreak, benetan, zerbait berri ekartzen al du

prentsa-mundura apaingarri batez gain? Nik neuk, egia badiot, ez daukat batere garbi sortu den eztabaida hau. Une hone-tan, prentsa koloredunaren arloan, zer egiten ari den aztertzen badugu, gure nahasketa handiagotu egiten da. Alde batetik *US Today* edo *L'Equipe*-ren lehengo orri zoragarriak aurki dit-zakegu; baina bestetik ez da ahaztu behar, Ertamerikan, Afrikan edo Espainian bertan egiten diren egunkaririk txar-renetariko batzuk kolorez argitaratzen direla. Artikulu honetan prentsa koloredunari buruz plazaratu den zenbait teoria azter-tuko dugu.

KOLOREAREN DEFENDATZAILEAK

Fernando Lallana irakasle madrildarrak “El color en la prentsa diaria” doktorego-tesiaren ondorioetan zera esaten zuen:

“El uso del color se generalizará en la prensa, como ya lo está en cine, tv., libros y revistas. Faltaba únicamente reducir los tiempos y obtener calidad en papeles prensa de bajo coste, y estos pasos intermedios ya están dados. Como hemos demostrado el color como lenguaje, como medio y vehículo de imágenes de sentimientos, de emociones y de datos aptos para la captación de lectores terminará por imponerse, ya que su fuerza de seducción sólo será superable por la propia realidad que transmite, de la que está mucho más cerca. Porque la vida es en color y el negro quedará relegado a los textos y a las hemerotecas como una etapa histórica ya superada, fruto que fue de un sueño gris, parcial y limitado”.¹

Ikusten denez, Lallanaren ustez, etorkizun hurbil batez kolorea prentsen orrietara hedatuko da.

Mario García iparramerikarra bat dator Lallanarekin prentsa koloredunaren etorkizuna baloratzean. Bere *Diseño de diarios a color* liburuaren hasieran zera adierazten bait du:

“El color está alcanzando rápidamente la categoría de la tipografía, como una parte integral en la composición visual del

diario. Se convierte en el paisaje sobre el cual se mueve la tipografía”.²

Seguru asko, aipatutako bi irakasleek, beren teoriak erakustean *US Today* motako egunkari koloredunen eredia dute beren buruetan. *US Today* 1982an jaio zen eta 5 urtetan informazio orokorreko egunkarien artean lehenengo lekuan jarri zen salmenta-kopuruan. *US Today* lau ataletan edo kuadernotxotan argitaratzen da, lauretan kolorea sartuz. Izu-garrizko ospea lortu du bere *eguraldi-orrialdeak*. Bertan, tenperaturak adierazteko nabardura edo tono diferentetako koloreak erabiltzen dira. Une honetan *US Today*-k ia 5 milioi ale saltzen ditu egunero. Europan, *Bild Zeitung* alemaniarra bakarrik iristen da kopuru honetara. *US Today*-ren arrakasta ikusiz gero, bere eredia kopiatu da beste leku askotan. Horrela, 1986an *Today* tabloidea agertu zen Ingalaterran. Formatoa izan ezik, *US Today*-ren beste elementu guztiak imitatzen dira (kolorea, informazioaren tratamendua, titular handiak, grafiko ugari, etab.).

Sociedad Interamericana de Prensa delakoak 1985ean prentsaren etorkizunari buruzko informe interesgarri bat publikatu zuen. Ondorioetan, datorren mendeko irakurleak zer eskatuko duen aztertzen zen. Beste gauzen artean hau irakur daiteke:

“El futuro lector del siglo XXI aspira a encontrar en su periódico imágenes para conjugar las palabras. Más imágenes a color reproducidas con sentido de excelencia para captar el ojo del lector moldeado por la televisión; el ojo que ocasionalmente lee periódicos o no los lee”.³

US Today-ren diseinugilea den Richard Curtis iaz Iruñean izan zen, OPUSen Unibertsitatean Prentsari buruzko ihardunaldietan parte hartzeko. Bere hitzaldian Richard Curtis-ek zera azpimarratu zuen: kolorea apurka-apurka egunkari guztietara iristen ari dela.

INFORMAZIOA ALA APAINDURA

Kolorearekin kritikoagoa, edo moderatuagoa behintzat, Louis Guéry irakasle frantziarra dugu. Berak bere buruari galdetzen dio ea benetan koloreak zerbait berririk ekartzen ote dion prentsari:

“Mais la question reste posée: la couleur dans la presse a-t-elle un impact? Contribue-t-elle à améliorer la diffusion d’une publication?”⁴

Guéry-ren ustez ez da erraza kolorearen eragina neurtzea. Berak dioenez, salmentak ez dira beti neurririk proposenak, beste faktore batzuk ere sartzen direlako (idazketaren kalitatea, banaketaren antolaketa, etab.). Dena den, kolorea publikizitatea erakartzeko oso egokia dela uste du, edozein iragar-ki-mota argitara daitekeelako. Guéry-ren iritziz, kolorea berez ez da ona ezta txarra ere. Egunkari askotan bere erabilpena negatibotzat jo daiteke. Kolore ugari nahasten direnean, koloreak galdu egiten du bere indarra. Gauza bera gertatzen da orri batean kolorezko argazki asko sartzen direnean.

Missouri-ko Unibertsitatean irakaslea den Daryl R. Moen-ek dioenez, 1983an Estatu Batuetako egunkarien % 53ak kolorea erabiltzen zuen⁵ eta gero eta gehiago dira kolorea erabiltzen duten egunkariak irakurleek horrela exigitzen dietelako:

“One of the reasons for the increasing use of color is that readers (subscribers and nonsubscribers alike) are telling newspapers that they like color”.⁶

Floridako Poynter Institut-ean egindako ikerketa batzuen arabera, jende heldua da batipat egunkari koloredunak gogokoago dituenak. Halaber, kultura zabaleko irakurleak ez omen dira beste irakurleak bezain kolorezaleak. Ikerketek diotenez irakurleek koloretako orrialdeak modernoagotzat eta errazagotzat jotzen dituzte.

Vic Giles⁷ eta F.W. Hodgson-ek beren *Creative Newspaper design*⁸ liburuan, kolorea arreta handiz erabili behar dela diote. Euren iritziz, kolorea erabiltzerakoan zer egunkari eta informazio-mota den oso kontutan eduki beharko da:

“When to and when not to use colour depends on the type of newspaper and even on the part of a newspaper. While features offer more scope for the mood and atmosphere of a good colour picture and news seems to demand black and white, certain vivid news subjects can produce a shock effect in colour”.⁹

Giles eta Hodgson, zenbait ikerketen ondoren, honako ondorioa heltzen dira: argazki koloredun batek benetan eraginkorra izateko elementu zuri eta beltzez inguraturik egon behar du, koloredun marrek eta tramek indarra kentzen bait diote argazkiari. Koloretako titularrak ez dira oso efektiboak izaten eskuarki. Dena den, gauza bat argi eta garbi geratzen da aipatutako liburuan: kolorearen erabilpena egunkarietan oraindik esperimentalak da; akats ugari ikusten den arren, ondo erabiliz gero, oso elementu baliagarria izan daiteke diseinugileentzat.

ONDORIOAK

Gai honekin amaitzeko eta hainbeste iritzi ezagutu ondoren, nirea plazaratuko dut. Ene ustez, kolorea berez gutxitan justifikatzen da egunkarietan. Bakarrik informazioa benetan osatzen duenean. Honenbestez, gogoko zaizkit Bartzelonako *La Vanguardia*-n mantentzen diren erizpideak. Bertan, lehenengo orrialdean koloretako argazkiak erabiltzen dira informazioaren osagarri gerta daitezkeenean. Adibide bat: arestian Van Gogh-en koadro famatu bat saldu zen eta *La Vanguardia*-k koadro horren argazki koloreduna atera zuen lehenengo orrialdean. Bere azalpena zera zen: ez da posible Van Gogh-en artelan bat ulertzea kolorez ikusten ez bada. Zoritxarrez egunkari askok beste ikuspegi bat dute kolorearen erabilpenari buruz: “kolorea,

zenbat eta ugariago hobe” litzateke beraien kontsigna. Baina koloreaz abusatuz gero, argazkiak izan dezakeen indar guttia galdu egiten da eta irakurlearen begia zorabiatzen. Erre altitatea kolorez dela dio zenbait teorikok, eta honenbestez, egunkariak ere koloredunak izan behar dutela. Zinema-munduan ere antzeko eztabaida bat sortu zen 70eko hamarkadan. *Idealista* deitutako joerako partaideek —eta haien artean André Bazin frantziarra ordezkari nabaria zen— irudiaren garapena teknikaren aurrerapenetan zeharo oinarrituta zegoela zioten; eta garapen honek errerealismorik handiena lortu behar zuela aldarrikatzen zuten. Margoak, argazkia eta zinema lirerateke errerealismo horren bilaketaren urrats batzuk. Haien ustez, etorkizuneko zinema hirudimentsionala izateaz gain, beste zentzumenetara ere zuzenduta egongo litzateke; hots, zinema usaingarri nahiz ukigarria litzateke. Baina ikusten ari garenez gaur egungo joerak ez doaz inolaz ere ildo horretatik.

Nik uste dut komunikabide bakoitzak bere adierazpidea duela. Egunkariak, berehalakotasunean bederen, gai ez badira ikusentzunezko komunikabideekin konpetitzeko, nola konpeti lezake telebistarekin errealtatearen imitazioan. Hori ez da egunkarien burruka. Egunkariak azken urteen joan-etorrian espezializatorantz jo dute, informazio erreflexibo eta osoagoa emanaz. Beraz, informazio hori benetan osatzeko kolorea beharrezkoa bada, erabil bedi; baina kolorea apaingarri hutsa bihurtzen bada, bere erabilpenak ez du zentzu handiegirik izango.

ERANSKINA¹⁰

Hobeto irakurtzen diren koloreak

1. Beltza horiaz inguraturik; 2. Horia beltzaz inguraturik; 3. Berdea zuriaz inguraturik; 4. Gorria zuriaz inguraturik; 5. Beltza zuriaz inguraturik; 6. Zuria urdinaz inguraturik 7. Urdina horiaz inguraturik; 8. Urdina zuriaz inguraturik; 9. Zuria beltzaz inguraturik.

Irakurgarritasun ertaineko koloreak

1. Berdea horiaz inguraturik; 2. Beltza laranja inguraturik; 3. Gorria horiaz inguraturik; 4. Laranja beltzaz inguraturik; 5. Horia urdinaz inguraturik; 6. Zuria berdez inguraturik; 7. Beltza gorriaz inguraturik; 8. Urdina laranja inguraturik; 9. Horia berdez inguraturik; 10. Urdina gorriaz inguraturik; 11. Horia gorriaz inguraturik; 12. Zuria gorriaz inguraturik.

Irakurgarritasun txarreko koloreak

1. Berdea gorriaz inguraturik; 2. Gorria berdez inguraturik; 3. Gorria laranja inguraturik; 4. Horia laranja inguraturik; 5. Laranja urdinaz inguraturik; 6. Laranja zuriaz inguraturik; 7. Beltza berdez inguraturik; 8. Zuria laranja inguraturik; 9. Gorria beltzaz inguraturik.

1. LALLANA, Fernando: *El color en la prensa diaria*. Universidad Complutense, Madrid, 1988, 486 or.
2. GARCIA, Mario R.: *Diseño de diarios a color*. IFRA, Darmstadt, 1989, 9 or.
3. SOCIEDAD INTERAMERICANA DE PRENSA (S.I.P.) "¿Qué espera el lector de un periódico?" in: *El Boletín del Centro Técnico de la SIP*, 229 zk., urria 1985, 4 or.
4. GUÉRY, Louis: *Manuel de secrétariat de rédaction. De la copie à la maquette de mise en page*. CFPJ, Paris, 1986, 195 or.
5. MOEN, Daryl R.: *Newspaper Layout and Design*. Iowa State University Press, Ames, Iowa 1989, 223 or.
6. *Ibidem*.
7. Vic GILES-ek Dublingo *Irish Press* eta Newcastle-go *Sunday Sun* berdiseinatu ditu.
8. GILES, Vic eta HODGSON, F.W. *Creative Newspaper design*. Heinemann Professional Publishing, Oxford 1990.
9. *Ibidem*. 241 or.
10. LALLANA, Fernando: *La nueva identidad de la Prensa*. Fundesco, Madrid, 1987, 252 or.

HIZKUNTZ SEXISMOA ETA EUSKARA

AGURTZANE JUANENA

EMAKUNDEk 1990eko otsailaren 19an antolatutako *Hizkuntza eta kultura* mintegian, datozen urteotarako ekintza positibozko neurriak eztabaidatu eta onartu ziren. Horien artean hizkuntzaren sexismoa aipatzen zen, komunikazio bat gaztelaniaz eta beste bat, laburragoa, euskaraz, irakurri zirelarik. Bigarren honetan lehenengoaren baieztapen oker bati erantzuten zitzaion, alegia, euskarak, genero gramatikalik ez duenez, ez duela sortzen sexismo-arazorik. (Hizkuntz sexismoari buruzko ikerketak 70eko hamarkadan hasi ziren sistematikoki garatzen, eta Ipar Europako hizkuntzak eta saxoniarrak ikertu dira batipat, hizkuntza erromanikoetan lan gutxiago egin delarik. Ikerketetan hizkuntza konkretu bat aztertzen denez, ez dago oraingoz azterketa konparatibo sakonik, alabaina, badirudi elementu sexista asko amankomunak direla

hizkuntza gehienetan. Gramatikari dagozkionak hartzen dira lexikoari dagozkionak baino larriagoztat eta berauek eragin dute *hizkuntz injinerutza* deituriko ahalegina).

Komunikazioaren egileak, Begoña Muruagak, ingelesetik —gaztelania medio— itzuli beharrak ekarri duen fenomeno berria komentatzen zuen: “idazkarisa”, “idazlesa”, “aktorea” bezalako hitzak hasi dira sortzen are kezkaigarriago diren *leg-egizon* gisakoen ondoan. Hizkuntz sexismoaz ihardun dutenek generogramatikaren arriskua azpimarratu dute batipat: horrelako hitzak erabiliz gero, eta diskriminazioa saihestu nahi baldin bada, biak errepikatzea eskatzen da: aktore-aktoriesak, alkate-alkatesak, eta abar.

Gauza da euskarak ez duela berez horrelako bereizketarik eskatzen, zenbait kasu konkretutan ezik. Eta larriago dena, kasu konkretu horietan, erdararen eraginez orain ere, galtzen hasi da euskal hiztunak errekonozitu ohi duen parekidetasuna: seme-alabak, osaba-izebak eta antzeko hitz elkartuak *elkartasuna* hasi dira galtzen. Proposamena, beraz, *idazkarisa* bezalako terminoak ez ugaltzea zen alde batetik, eta, bestetik, normalizatuta daudela segurtatzen den kasuetan, maskulinoa eta femeninoa erabiltzea. *Gizon* delakoari buruz, zentzu generikoa duenetan eta beste hizkuntzetako arau-proposamenei jarraikiz, *gizaki* edo baliokideren bat erabiltzea.

Azkenik, hitanoaren erabilpen desegokia salatzen zuen B. Muruagak. Izan ere, Instituzioak berak hasiak bait dira mezu propagandistikoak hikaz igortzen, aintzakotzat hartu gabe “musika gustatzen zaik”, “aukera ezak hire kirola” eta antzerakoeekin mutilei zuzentzen zaizkiela eta ez neskei. Bi aukera daude honelako kasuetan egilearen ustez, hau da, hitanoa baztertzea edo maskulinoa eta femeninoa erabiltzea: *zaik/zain, ezak/ezan...*

Nik, lerro hauetatik, proposamen horiekiko adostasuna adierazteaz gain, komentario batzuk gaineratuko ditut hizkuntz sexismoaz eta euskal lexikoaren zenbait aspektuz. Lehenengorako A. García Meseguer-en obra¹ hartuko dut oinarritzat. Bigarreneko gaur egungo hiztegiez baliatuko naiz, guztien itur-

burua den Azkueren hiztegia ahaztu gabe. Ondorioa aurreratuz, garbi dago euskarari dagokionez ere badugula zer esanik.

HIZKUNTZA, KOMUNIKAZIO-TRESNA BAINO GEHIAGO

Hizkuntz funtzioak aztertu dituztenen esanetan, dudarik ez dago, hizkuntzak, komunikazio-tresna izateaz gain, beste zeregin garrantzitsuak ere betetzen dituela, hala nola, garaiko eta aurreko kulturen adierazpide izatea, errealitatea taxutzea, eta abar. Hizkuntza bakoitza munduaren oinarritzko kontzeptzio batean eraikita dago, kultur moldeak belaunaldi batetik bestera transmititzen dituelarik. Labur esanda, hizkuntzaren beharra daukagu pentsatu ahal izateko, eta, honez gainera, hizkuntzak berak gure pentsamoldea baldintzatzen du.

Gaur egun onartzen denez, eta A. García Meseguer aipatuz:

“Erabiltzen dugun mintzairaren egiturak nolabaiteko eragina du guban, eraginaren kuantifikazio eta argitzapena linguista eta psikologoek lan-arazoa delarik.”²

Hizkuntzak gure errealitate-ikuskerara markatzen du, beste arloetan bezala, sexismoan ere. Marka hau mekanismo bikoi-tzez zertzen da:

- Hizkuntzaren lexikoaren bidez: hitz batzuen existentzia eta berauen esanahia eta beste batzuen existentziarik eza, hau da, zenbait kontzepturen hutsune lexikoaz; arlo semantiko baten aberastasun edo txirotasunaz; hitzen balio elkarkorraz, eta abar.

- Hizkuntzaren egituraren bidez: gure pentsamoldea erreferentzi eskema konkretuetan ematen da, ezinbestez.

GIZONEI ETA EMAKUMEEI DAGOZKIEN ARKETIPOAK

Sexismoari dagokionez, bada, kulturak, maskulinoaren eta femeninoaren eredu edo arketipoak transmititu dizkigu. Kultura bakoitzean, emakumezkoari buruzko ideia, ohitura eta sineskera-sorta bat dago eta bestelako bat gizonezkoari buruzkoa. Sorta hauek hizkuntzan isladatzen dira, konkretu agoki lexikoan, hiztegi-kontsulta arin batek laster frogatzen duen bezala.

A. García Meseguer-ek *Diccionario de la Real Academia Española*-n oinarrituz, gaztelaniaren araketa egin du. Ongi azaltzen duenez, hiztegia emakumeekiko diskriminazioa suposatzen duten hitzez josita dago. Euskararen arloan ez dugu, nik dakidanez bederen, antzeko ikerketarik. Hala ere, euskal lexikografiaren eremuan ezinbesteko erreferentzia den R.M. Azkueren hiztegia hartuz gero, Retanarekin batera osatuena gaurdaino, zenbait gauza aipagarri aurkituko dugu.

Hasteko, “eme”k “hembra” esan nahi du, eta baita ere “suave, blando, manso”. Kasualitatetzat hartu nahi bada ere, berben balio elkarkorra gogora liteke. Bestalde, “andra” eta “ema/e”tik konotazio sexual nabarmeneko hitzak eratortzen dira:

«*andraketa*: 1º (B, G), fornicación, fornication. - 2º (B-el), juego de niñas, simulando de señoras: “jeu de petites filles ‘a la dame’»

«*andraketari* (B, G), *andrakoi* (Har.), rufián: “ruffian, souteneur, homme infâme qui vit du trafic des prostituées”»

«*andramin*: 1º (Bc), mal venéreo, mal vénérien. - 2º (B-oñ), pasión inmoderada a mujeres, passion inmodérée pour les femmes.”»

«*andratari*: (B), buscando la fornicación, qui recherche la fornication.”»

«*andre*: 1º (AN, BN, G, L), señora, dame. - 2º (Sc), concubina, femme entretenue. (...)»

«*emagaldu*: ramera, prostituée (Duv) (...)»

«*emakoitasun*: fornicación, fornication. (...)»

«*emalegeak*: menstruas, menstrues. (S.P.)»

“Andrè”ren kasuan, “concupina” da bigarren itzulpena, eta “emakume”rena, honako hau lehen adibidea: “emakume-lazo (L-ain, R): mujer desvergonzada, floja: gourgandine, femme folâtre, dévergondée”. *Retana* hiztegian, “ema” hitz-erroa, “eme”ren aldagaia zenbait hitz eratorrietan, honelaxe aurkezten da:

«*ema* mujer. Según Duvoisin no se usa más que en el mal sentido. Ema tzar bat (...)»

Arrazoa ez bide da, haatik, beste hizkuntzetan legez, pro s-titutak izendatzeko hitz-eskasia. R.M. Azkueren hiztegian bertan “neskatilla”k “muchacha de mala conducta, jeune fille de mauvaise conduite” esan nahi du bere bigarren adieran; beste tokietan “neska” delarik hitz itsusia, eta “neskatilla”, ordea, hobetsia.

Guzti honekin azpimarratu nahi dut femeninoaren arlo semantikoan adiera sexualeko esaera ugari aurkitzen dela, eta baita ere, zenbait kasutan, konotazio negatiboak. Maskulinoarenean, aldiz, ez da honela gertatzen. Egia da “emakoi”ren ondoan “gizakoi” existitzen dela eta zenbait hitz gutxiespenez kargatuta dagoela; baina, gainerantzean, “giza”tik guztiz balio semantiko ezberdin eta esanguratsua duen hitz-sorta hau dator:

«*giza*: (c), radical significando “hombre”, radical signifiant “homme”. Giza edo emaiduri, imagen de hombre o de mujer, image d’homme ou de femme (Duv. Deut. IV-16)»

«*gizabide*: 1º (AN, B, Gc), conducta, modo de comportarse: conduite, façon de se comporter. Gizabidean ibili, portarse bien, se bien comporter. - 2º (B, G), humanitarismo, humanitarisme. - 3º (G) caballerosidad: noblesse, générosité digne d’un chevalier (...)»

«*gizagente* 1º (BN-s, R), humanidad, humanité. - 2º (R), hombridad, calidad de hombre: virilité, qualité d’homme.»

«*gizalar* 1º (B-g-ts), peonada, trabajo que puede hacer un hombre: journal, travail d’un ouvrier pendant un jour (...). - 2º (Gc, R), trabajo rudo, propio de hombres: travail dur, propre aux hommes.»

«*gizaldi*: 1º (Bc, Gc, L, Duv. Gen. XVI-9), generación, génération (...)»

«*gizalege*: (AN, Bc, G), conducta, conduite (...)»

«*gizarte* 1º (AN, Bc, BN-baig, G), sociedad, lit.: entre hombres: société, lit.: entre hommes. - 2º (G-and), urbanidad, comportamiento: urbanité, savoir vivre (...)»

«*gizatarzun*: (BN, R, S), *gizatasun* (AN, B, BN, G, L): 1º humanidad, humanité (...)»

«*gizatiar*: humano, amigo de los hombres, filántropo: humain, ami des hommes, philanthrope. (Duv.ms)»

Beste hainbeste gertatzen da “gizon”ekin: *gizongende*, *gizongisa*, *gizonki*, *gizonlege*, *gizontasun*, *gizontsu*, *gizonzale*.. Seinala daiteke, bestalde, “gizon” hitzaren ondoan “emakume”rean agertzen ez diren adjektiboak ageri direla: *gizon asea*, *atsegiña*, *gertua*, *gaztea*, *gizongiarrea*, *gibela*, *iresia*, *sua*...

“Gizalege” eta “emalege”ren arteko konparazioa aski esanguratsua izaki, ondoko iruzkina eransten da:

“Esta palabra indica conducta buena o mala; pero de ordinario se entiende que es buena. Ce mot indique une conduite bonne ou mauvaise; mais d’ordinaire on entend la bonne. Gizalegean erraiten diat (BN), te digo cono hombre, je te le dis en homme.”

Eta “gizon”en kasuan: “gizon: 1º (c,...) hombre, homme. (De giza+on?) (...)”. Aldera bedi “neska”, “neskatila”, “andre” edo “ema”ri buruzko zalantzekin.

“Andraketa”k ere ematen du zer pentsaturik. Aurreneko adiera gizonentzat bakarrik egina izanik, bere baliokidea badu itxuraz, edukina ordea ez. “Gizaketa” ez da Azkuerenean ageri, baina bai *Retana*-n, “política” esan nahi du. “Gizonketa”, Azkueren hiztegian, “multitud de hombres, multitude d’hommes. (Duv.ms.)”.

Eztabaida daiteke, noski, noraino den guzti hau herri-hizkeraren islada zuzena eta noraino hiztegiileen aportazioa. Iturri literarioak ere erabili direnez, ahozko eta idatzizko hizkerak bereiz zitezkeen, beste aldetik. Nik, hemendik, hiztegien miaketa baino ez dut egiten.

BEGIRADA BAT EGUNGO HIZTEGIEI

Psikolinguistikaren interesgunetako bat fenomeno automatiko edo inkontzienteen ikerketa da eta, honekin batera, adierazia edo esanahiarena. Azkenari dagokionez, hizkuntz testuinguru bat dago, hitz bakoitzaren esangura doitzen duena eta, honez gainera, faktore kultural eta sozialetatik eratorritako hizkuntzaz kanpoko beste testuinguru bat. Testuinguru bien produktua, ideia-elkarketak, funtsezko papera jokatzen du hitzen ulerpenean, haren efektuak luzaz mantentzen direlarik. Emakumezkoaren kasuan, gaztelaniaz, erlazio sistematikoak ezartzen dira sexuarekin, etxeko lanetarako prestutasunarekin, haurrekin... Euskaraz ere gaurko hiztegiei begiratzea iradokorra da:

«*eme*: 1. animalien artean kumeak egin ahal dituen 'txakurremak lau kume egin dizkigu.' Urrixa 2. zerbait leuna, ezta 'haize leuna'» [*ematasun*, *emakumetasun* hitzak falta dira]

«*gizontasun* 1. sexu maskulinoaren ezaugarria 2. jatorriasunez jokatzen duenaren izaera.»

Euskararako hiztegia

«*ematasun*: leuntasun [ant.] zakartasun, laztasun.»

«*gizontasun* 1. artasun, maskulinitasun 2. prestutasun, zintzotasun, leialtasun, gizatasun.» [antonimoa falta da]

Sinonimoen hiztegia, antonimoduna

«*eme*: hembra 2. suave, blando, manso; -eme: animal hembra, vide otseme, txakurreme, lehoieme...»

«*ematasun*: dulzura, suavidad 2.femineidad.»

«*gizontasun*: hombría.»

«*gizongisa*: honradamente, como hombre.»

«*gizonki*: virilmente, dignamente, como hombre.»

Hiztegia bi mila

Lehenengo gogoeta, “emakumetasun” ez dela hiztegietan aurkitzen. (Ibon Sarasolaren *Hauta-lanerako Euskal Hiztegian* ezik). UZEIko filosofi hiztegian “ematasun” azaltzen da “gizontasun”en ordezko bezala, baina ez dut uste onargarria denik. “Ema” ez dagokio giza espezieari, soilik. “Gizon”, ordea, bai. Gaztelaniaz, gogor kritikatu da “varón”, “hembra” hitzak parekatzeko joera.

Bigarrena, “gizontasun” hiztegi guztietan balio positiboan adierazle izanik, “ematasun”ekin, berriz, ez gara leuntasun eta eztitasunetik ateratzen. Ikus “keriak” ere:

«*emakeria*: biginkeria.» [antonimoa falta da]
 «*gizonkeria*: arkeria, potrokeria [ant.] gizontasun”

Hiztegia bi mila

«*andrakeria* manera afectada, delicadeza excesiva, melindre.»

Diccionario General y Técnico

Alderatuz gero, tratu desberdina nabari da definizioetan. *Sinonimoen Hiztegia*-n, “emakeriaren” antonimoa ez agertzeaz gainera, “gizonkeria” ez da esplikatzen, ez da edukiz betetzen. *Hiztegia bi mila*-n, simetria egon daiteke bigarren adieran (nahiz berdin erredaktatu ez), baina lehenengoaren parekoa falta da. *Diccionario General y Técnico*-n, azkenik, “andrakeria”ren ordezkoa ez da ageri.

A. García Meseguer-ek azaldu du nola gizonezkoaren propietatez hartu diren kualitate eta jarrera asko (“caballerosidad”, “hombria de bien”; “gizontasun”, euskaraz) ezin zaizkion emakumezkoari aplikatu. Beste hitz batzuk, formaz berdinak izan arren, esanahi desberdina hartzen dute maskulinoari eta femeninoari lotzen zaizkienean. “Itxurazko bikoitzak” deritze autoreak. R.A. Azkueren hiztegian, komentatu dugun “andraketa” eta “gizonketa”z gain, ondoko adibidea aurkitzen da:

«*emagin*: (AN-b-oy, B-ond, BNc, G-gab. Lc, R, Sc), *emagintsa* (BN-am), partera, sage-femme (...)»

«*gizagin*: (Bc), mujer que cuida bien al marido, femme qui soigne bien son mari. ‘Gizagiña esaten jake emakuma maratz, burutsu, etse-andra, senarra edo gizona ondo artuten dabenai’ (...).»

Egungo hiztegieta itzuliz:

«*gizakoi*: filántropo; coqueta, aficionada a hombres.»

«*emabakar*: monógamo»

«*gizabakar*: individual, individuo.»

Diccionario General y Técnico breve

Badirudi gizatasunaren ordezkari nagusiak gizonak — gizonetzkoak, ez gizon-emakumeak— direla. Auzoko hizkuntzetan bezala. Eta hemen dago beste arazo bat: “gizonak” terminoaren barruan gizadi osoa sartzea zilegi al da?

GIZON, EMAKUME, GIZAKI... GIZON-EMAKUMEAK

Aurrekoari erantzunez, aski zabaldu da azken urteotan “hombres” eta hitz honen baliokideei buruzko kritika. Genero gramatikalarekin gertatzen den moduan, maskulinoaren anbigualtziak —espezifiko eta generikoa, gizonetzkoa eta pertsona adierazten duenak— emakumezkoaren ezkutapen eta bazterkeria dakar berarekin.

Konturatu ere egin gabe, ohituraz, parte osotasunarekin identifikatzen da, gizonetzkoa pertsonarekin. Femeninoa edo emakumezkoa, aldiz, maskulinoa ez dena bilakatzen da gaztelera-hiztunentzat, parekoa ez den zerbait, arauaren salbuespena. Gaztelaniaz, “hombre” delakoak balio bikoitza du:

“*hombre*: (del lat. homo, -inis) m. Ser animado racional. Bajo esta acepción se comprende todo el género humano. 2. Varón, criatura racional del sexo masculino. 3. El que ha llegado a la edad viril o adulta (...).”

Diccionario de la Real Academia Española

Partea osotasunarekin identifikatzearen gehiegikeriaz aparte, balio bikoiztasunak “jauzi semantikoak” permititzen ditu: generikotik espezifikora eta espezifikotik generikora igarotzen da inork abisatu gabe. Anbibalentzia honek, batzuetan, sexismoaren ezkutapena dakar. Ohitu egin gara, esaterako, “sufragio universal” entzuten errealitatean populazioaren erdia esku-bide horretaz gabeturik zegoen kasuetan ere. “Un hombre, un voto” esaerak, esanahi desberdina du, zirkunstantzien arabera. Egunero, A. García Meseguer-ek komentatzen duenez, etengabeki ematen da nahastea:

“Cuando el hombre inventó la rueda, Hombres sólo, El hombre de la calle, Trajes de hombre, Paz a los hombres de buena voluntad, Lavabo de hombres, Los hombres son iguales ante la ley, Colonia para hombres...”³

Emakumearen ikuspuntutik hartuta, “hombre” delakoa, kasu batzuetan nere antonimoa da eta bestetan, neu ere hartzen nauen kontzeptua. Ez da eroso sentitzeko modukoa. Dena den, subjektibotasunak aparte, lehen aipatu arrazoiengatik, berez daraman abusuagatik eta egoera sexisten ezkutapenerako ematen duen erraztasunagatik, ez da onargarria. Feminismoak behintzat ez du onartzen. Eta feminista deklaratzeko ez den beste zenbaitek ere ez. José Ferrater Mora, filosofi munduan jakitun errekonozitua denak, honela dio:

“Siguiendo una discutible tradición, seguiré, en este capítulo, empleando ‘hombre’ para designar al ser humano o, mejor dicho, a los seres humanos, hembras y varones. En muchos otros textos míos, he empleado consistentemente los vocablos ‘ser humano’ y ‘seres humanos’ y estaría dispuesto a usar los términos propuestos por Jesús Mosterín, ‘humán’ y ‘humanes’, respectivamente, a poco que otros autores siguieran por este camino.”⁴

Ikus, azkenik, zer esaten duen aspektu honi buruz *Instituto de la mujer* erakunde espainiarrak argitaratutako *Propuestas para evitar el sexismo en el lenguaje* liburuskan:

“A.1. Tradicionalmente se han utilizado las palabras ‘hombre’ y ‘hombres’ con un sentido universal, ocultando o desdibujando la presencia, las aportaciones y el protagonismo de las mujeres. Se propone la sustitución de ‘hombre’ y ‘hombres’ en estos casos por ‘persona’ o ‘personas’, ‘ser humano’ o ‘seres humanos’, ‘humanidad’, ‘hombres y mujeres’ o ‘mujeres y hombres’, sin dar preferencia en el orden al masculino o femenino.”⁵

Euskarara pasatuz, antzeko zerbait gertatzen zaigu. “Gizon” eta “gizaki” erabiltzen diren arren, ez da beti zehaztasunez egiten. Itzulpenen eraginez seguruenik, mimetismoz, sinonimotzat hartu dira “hombre” eta “gizon”. Baina identifikazio hau, gure kasuan, larriagoa da. Alde batetik, “gizon” delakoak ez du hiztegietan “hombre” hitzak duen balioa:

«*gizon* 1. sexu maskulinoa duen izaki arrazoiduna, gizaki arra
2. ikus ‘senar’»

Euskararako hiztegia

«*gizon*: 1. gizonezko, gizakume, gizaseme 2. senar [ant.] 1. emakume, emakumezko»

Sinonimoen hiztegia, antonimoduna

«*gizon*: 1. hombre varón; vide *gizaki* 2. marido»

Hiztegia bi mila

Balio bikoitza duena —hiztegi batzuetan, guztietan ez, “andrakume” bait litzateke antonimoa— “gizakume” da:

«*gizakume*: *gizaki* arra, *gizonezkoa*»

Euskararako hiztegia

«*gizakume*: 1. *gizon*, *gizonezko*, *gizaseme* 2. *gizaki*, *pertsona*, *jendaki*, *lagun* [ant.] 1. *emakume*, *emakumezko*»

Sinonimoen hiztegia

«*gizakume*: 1. hombre, varón 2. persona 3. niño varón»

Hiztegia bi mila

Beste aldetik, herri-euskarak badu hitz jatorra, ondo erro-tua, eta bereizkeria saihesten duena: “gizon-emakumeak” edo “andra-gizonak”. Antzeko hitz elkartuekin bezala, gauza da dagoen dagoenean mantentzea. Azken finean, testuinguruak erabakiko du kasu bakoitzean zein den hitzik egokiena: gizaki, gizon-emakumeak... Nolanahi ere, benetan penagarria litza-teke sexista ez den hizkera, gurea dena gainera, axolagabek-eriaz bertan behera uztea.

EUSKARA, SEXISMO GUTXIENEOA?

Hizkuntz sexismoaren funtsik behinena genero gramatikalen eta pertsonen sexuaren identifikazioa da, García Meseguer-en ustez. Ezaugarri hau kontutan izanik hizkuntzak alderatuz gero, ondorio ezberdinak aurkitzen dira. Zenbait kasutan — euskara, horien artean— ez da genero gramatikalik existitzen. Egilearentzat, euskara eta suomiera, arrazoi honen eta besteen-gatik, sexismo gutxiko hizkuntzak dira.

Generogramatikalarena alde batera utzirik, euskarak badu aditz-formetan, *hika* tratamenduan, sexu-marka bat, pertso-nena bereizten duena. García Meseguer-en iritziz, egoera zuzenetan erabiltzen denez, mintzakidearen sexua ezagutzen dela pentsatu behar da eta ez duela horregatik emakumeen ezkutapenik ekarriko. Kuriosoa da, ordea, arabieraz hitzegit-ean, aspektu hauxe tratatzen duenean, bestelako erreflexioa egiten duela; alegia, *hi* generikoa pertsonalizatu gabe erabili behar dela zenbaitetan, eta suposatzea dela, hiztunen pentsamoldean nolabaiteko eragina izango duela aditzaren sexualizazioak. Sarreran aipatu dut B. Muruagak egiten duen kritika propaganda instituzionala dela eta (“aukera ezak hire k i rola”), eta kantutegi abertzalean ere bada exenplurik (“kanta zak euskalduna, kanta zak hire herria”, “Euskalherria diagu zai”...).

Munduko hizkuntzarik mintzatuenen ikerketa konparatiboa proposatzen du García Meseguer-ek, ondoko faktoreak har-turik sexu-zamaren kuantifikatzailetzat:

- Genero gramatikalaren eta sexuen arteko erlazioa.
- Maskulinoaren erabilpena genero komunaren balioaz.
- Aditzaren eta izenordeen sexualizazioa.
- Erro maskulinotik hitz komunak

Azaleko konparaziotik ondorioztatzen denez, gaztelania da sexistena, eta suomiera eta euskara denetan sexismo gutxienekoak. Autore honen aburuz, gizarte-sexismoaren eta hizkuntz sexismoaren artean bada loturarik, aipatu hizkuntzak mintzo diren herrien jatorri matriarkala [?] izan daitekeelarik sexismo-ezaren arrazoa.

Euskara eta euskal gizartearen historian sartu gabe, gehiegizko deritzot García Meseguer-en optimismoari. Sexu-zamaren kuantifikatzaileak hartuta —emaitza onak sexu-markarik ez egotetik datoz— honakoa ikusten da:

- Genero gramatikalaren eta sexuen arteko erlazioa: esan bezala, euskarak ez du berez genero gramatikalik. Bizidunen sexu-ezberdintasuna hitz ezberdin eta morfemen bidez adierazten da. Alabaina, salbuespenik bada ere, maileguzko hitzetan agertzen zaigu. Horietako hitz batzuk ondo errotuta daude (maisua-maistra, alkate-alkatesa); beste batzuk, ordea, sortu berriak dira (idazkari-idazkarisa, idazle-idazlesa...). Azken hauetaz ohartzen zuen B. Muruagak: *hobe ez ugaltea*.

- Maskulinoaren erabilpena genero komunaren balioaz: gizon, gizakume, gizaseme... gizaki, pertsona, gizon-emakumeak hitzen orde.

- Aditzaren eta izenordeen sexualizazioa: izenordeetan, ez; hitanoan, bai.

- Erro maskulinotiko hitz komunak: “giza”tik datozen guztiak: gizaki, gizatasun, gizateria... eta beste zenbait: anaitasun, anaiarte, semetza...

Zirkulu hertsia dirudi: kultura sexistatik mintzaira sexista dator, eta mintzaira sexistak kulturaren sexismoa irauteraziko du. Nola eten? Uste izatekoa da gizarte-aldaketaren ondorio bezala etorriko dela hizkeraren aldaketa ere, gauza da nola

lagundu garapenari. Honi begira egin dira orain arteko ahaleginak.

Emakumeenganako mesprezu eta ahazturaren kausak hizkuntz automatismoak direnez gero, ondorio nagusi bat azpimarra daiteke: ahozko nahiz idatzizko hizkerari kasu egin beharra. Aurrekoa ikusita, euskaraz ere badugu zeri kontu egin. Daukaguna zaintzen, alde batetik (andra-gizonak, seme-alabak... mantendu; kontuz hitanoarekin!) eta itzulpenak arretaz egiten, bestetik ("langileza" eta antzekorik ez dugu behar).

Egia da genero gramatikalaren faltak gauzak errazten dizkigula sintaxian. Egia, baita ere, euskal semantikan sexismo-arrastorik baldin badago, arlo semantikoari dagozkion aldaketak direla samurrenak. Ez gaitezen, hala ere, optimistegiak izan orain bertatik. Sentsibilitatea gure artean ere beharrezkoa bait da hizkuntz sexismoarekin amaitzeko.

1. GARCIA MESEGUER, A.: *Lenguaje y discriminación sexual*. Montesinos. Barcelona, 1984²
2. GARCIA MESEGUER, A.: Op. cit., 70 or.
3. GARCIA MESEGUER, A.: Op. cit., 156-157 or.
4. FERRATER MORA, José: *El ser y la muerte*. Alianza. Madrid, 1988, 92 or.
5. *Propuestas para evitar el sexismo en el lenguaje*. Instituto de la Mujer. Madrid, 1989, 3 or.

GUNEN GURPILEAN

MARIANO FERRER

IRAKASKUNTZAREN BERRIKUNTZA ZAILA
ARARTEKOAREN KEXA
TUÑON DE LARA
SETIENEN GUTUNA CORCUERARI
GARAIPENAREN DESFILEA
AMEDOREN EPAIKETA: APERITIBOA
LANGABEZIA ETA ZINEA
PSE-K OINAZTARRAK NAHIAGO
GOTZAINEK EZ DUTE KATOLIKOENGAN SINESTEN
ROCA BERE ETXEAREN MESEDETAN
"POR IMPERATIVO LEGAL"
PSOE-REN GARDENTASUNA
BERLIN
AMEDOREN EPAIKETA: LEHEN PLATERA
ERRUSIAR BAT NEW YORK-EN
BESTE BELDUR BAT
AITAREN ERAGINA
MIKROFONOAK EGUN BATEZ
NOR ISILERAZTEKO?
ERREFERENTZI PUNTUAK
ZERBAITEK USTEL-USAINA FRANTZIAN
SANTU BATEK BAINO ARRAZOI GEHIAGO
ZALANTZAK ARGITUZ
LEHIAKORTASUNAREN DISKURTSUA
KOINTZIDENTZIAK
EUSKADIKO EZKERRA
ARGITU GABEKO MISTERIOA
INDURAIN HORIZ JANTZI DA
BARKA, IRAKASLE JAUNA
HIZKUNTZA BI
UA-REN AUTORRETRATUA
GARAIPEN LARRIA
GIZON BERA, TXAPEL DESBERDINAK
ERREGA EUSKADIN
ORTUONDO NUMBER ONE

MARIANO FERRER

IRAKASKUNTZAREN BERRIKUNTZA ZAILA

Ekaineko azterketek ikasleen jakintza-maila neurtzeko ez ezik, hezkuntz sistema bera ere neurtzeko balio dute. Inor ez dago pozik duen hezkuntz sistemarekin. Frantzian, Jospin ministrariak lizeoen berrikuntzarako duen egitamuaren berri eman du. *L'Express* aldizkariak honela laburbiltzen ditu proposamenok:

1. Lehentasuna lan intelektualari (arrazoiketa eta adierazpide-gaitasunari) eman behar zaio ezagutzapenen metatzearen kaltetan bada ere.
2. Etorkizunari begira irakaskuntza sekundarioak bete behar lukeen orientabide-funtzioa indartu.

3. Ikasketa zientifikoen aurrean giza zientziena zuzpertz, eta batxilergoaren aurrean lanbide-heziketa.

Zenbat eta zenbat ministrarik egin ote dituen proposamen berberak, eta zenbatek egingo ote dituen oraindik!

Ekainak 3

ARARTEKOAREN KEXA

Juan San Martin, EAEko Arartekoa, euskal hiriburuetan zehar ibili da hitzaldiak ematen zuzentzen duen instituzioa ezagutzera emateko.

Donostiakoan, bi urteotan izan dituen oztopoak adieraztean, Administrazioak berak planteatzen dituenak azpimarratu ditu: "Beste edozein hiritartzat hartzen naute".

Harriturik nago esaldi honek izan duen oihartzun-ezaz. Bere baitan dinamita daramala iruditzen zait.

Ekainak 5

TUÑON DE LARA

Manuel Tuñon de Lara-k bere azken klasea eman du Euskal Herriko Unibertsitatean.

Ez dakit ongi nola, baina, zutik aurkitu naiz bapatean nere liburutegiaren ondoan, nostalgia handiz *El Movimiento Obrero en la Historia de España* gainbegirutzen.

Hau omenaldi sinboliko bezala ulertzen bada, ongi ulertuta dago.

Ekainak 6

SETIEN-EN GUTUNA CORCUERA-RI

Vic-eko ETaren atentatuaren eta egintza burutu zuen komandoaren desartikulazioaren inguruan Setiennen gogoetek sortu duten iskanbilaren ondoren, atsekabeturik uzten nau ezin ezagutzeak zein izan den Setien-en erantzuna Corcuera ministrariak idatzi zion gutunari.

Egia esan, ez dut irakurri Corcuera-k idatzitako gutuna, baina hura imajinatzea erraza da.

Eta imajinatzen hasiz gero, Setien ikusten dut, gorputza tente, luma (hegaztiarena bailitzan) paperaren gainean erraz erabiltzen. Corcuera, berriz, mahai gainean baldras, okerturik, mihiari horzka eginez, hizki trakets eta lodiak idazten.

Agian, Corcuera-k Setien-i leporatu zion “arinkeria”ren eragin inkontzienteagatik ikusten ditut gisa horretan.

Ekainak 7

GARAIPENAREN DESFILEA

• *Time* aldizkari amerikarrean irakurri dut Golkotik bihurtutako soldadu asko lotsaturik sentitzen dela, hain laburra eta desorekatua suertatu den gerra baten ondoren egiten ari zaien harreraz.

Argi dago inoiz gertatu den gerrarik desorekatuena izan dela. Amerikar estatistikek honako emaitzok eskaintzen dituzte:

Amerikar hilak	389
Amerikar zaurituak	357
Aliatu hilak	77
Aliatu zaurituak	830

Aldizkariak, ondoren, honako galdera egiten zuen: “Baina, zenbat irakiar hil da?” Eta erantzuna: “Inork ez daki eta segururik asko ez du jakin ere egingo”.

• “*Vietnam-eko irakaspenak dira. Orain ez dira hilak zenbatzen. Ez dira aipatzen. Ez dira giza biktimak. Irabazleen ahotan, ‘galera kolateralak’ dira. Armez, ordea, ‘inteligenteak’ direla esaten da*”. Aipamen hau Eduardo Galeano-rena da.

• Garaipena ospatzeko egin den amerikar desfile ikusgarriak, berriz ere, gerrari buruzko gogoetak egitera bultzatu gaitu. Interbentzioa onetsi zuten aldizkari progresistek, orain, kontsolamendu gisa, gerrarik izan ez balitz dena askoz okerragoa litzatekeela diote. Baliteke. Jacques Julliard-ek, *Le Nouvel Observateur* aldizkarian dioenez, Saddam Hussein-en aurrean ezer egin gabe gelditzeak mundu arriskutsu eta kontrolagaitz batera eramango gintuzkeela uste du. Halaz ere, zero bat ematen die garailei honako arrazoientatik:

1. Onartezina da Kuwait-eko emir-a bere herriaren buruzagi izaten jarraitzea lehengo pribilegio eta injustizia guztiak mantenduz.

2. Eskandalagarria da nola utzi dioten amerikarrek Saddam-en armadari mendekua bere herriaren aurka hartzen.

3. Higuingarria da Bush-ek ezarri nahi izan duen munduaren ordenu berriko lehen egintza adierazgarria izatea, Siriari, Golkoko gatazkan izan duen jarrera saritzeko, Libano bereganatzen uztea.

4. Etsigarria da ikustea nola Golkoko gerrak, palestindar arazoaren konponbidea bideratu ordez, israeldarren egoskeria indartu duen.

5. Beldurgarria da Golkoko gerrak munduko arma-saleroketa —bereziki Golkoko herrialdeetan— gutxitzeko balio ez izatea.

Eta honela bukatzen du: gerra bukatu zenetik hiru hilabete pasa direnean, aipatu ditudan bost arazo hauek konpondu gabe jarraitu ez ezik, konponbidea bera ere zaildu egiten dute.

Esan daiteke, beraz, ordenu berri bat ezarri orde, lehengo desordenua indartu dela.

Hau da, hau!

Ekainak 10

AMEDO-REN EPAIKETA: APERITIBOA

Radio Nacional-i Barrionuevo-k egindako deklarazio batzuk izan dira gaur hasten den Amedo-ren epaiketaren aperitiboa. Hiru esaldiotan laburbil daitezke:

– Amedo ez da justiziaz tratatua izan.

– Bere nahi nagusia (Barrionuevo-rena), Britainia Haundian Birmingham-eko seiak epaitzean izan zuten hanka sartzea ez errepikatzea da (errugabeko sei lagunek jaso zuten urte askotarako gartzela-zigorra).

– Justiziarekin lekuko bezala kooperatzeko irrikitzen dago.

Judizioa ahorra genezakeela iruditzen zait.

Ekainak 11

LANGABEZIA ETA ZINEA

Gaur gogora erazten digute, hilero bezala, langabetuen kopuru ofiziala. Maiatzaren 31n 2.254.792 ziren.

Orria pasa eta Diego Galán-i eginiko elkarrizketa batekin egiten dut topo. TVEn zinearen historia bat aurkeztuko du eta elkarrizketaren une batean gaurko eta Franco-ren garaiko zinea alderatzen ditu. Ustegabekoa: Galán-en iritziz lehen gaur baino pelikula ausartagoak egiten ziren. Adibide gisa:

“Egun, ia hiru milioi langabetu dagoenean, ez da egoera hau isladatu duen pelikularik egin”.

Sintoma bat benetan.

Ekainak 12

PSE-K OINAZTARRAK NAHIAGO

Gaur sinatu da EAJ eta PSEren arteko hitzarmena, agintea banatzeko bai diputazioetan, bai udaletxeetan. Erabaki politiko garrantzitsua da eta oso konplexua. Batek galdu egin dezake bere burua elementu guztiak banan-banan aztertzen baditu.

Erreakzioa gogorra izan da, baina laster baretuko dira urak. Gaia jorratzean, korrontearen aurka bezala igeri egiten aurkitzen naiz: komentario gehienetan EAJren jarrera da ardatza; neri, aldiz, aipagarriagoa iruditzen zait PSErena.

Sozialistek ustegabeko aukera zuten Granada etxeko lehoia hegemonia galduaren zauriak miazkatzen uzteko: jeltkideek Bizkaia mantentzen zuten, baina Nafarroan desagertu, eta Araba (UA-PSE hitzarmena) eta Gipuzkoa (EA-EE-PSE hitzarmena) galtzen zuten. EArekin hitzarmena egiteak, gainera, sozialistei Nafarroako gobernua eskuratzeko aukera eskaintzen zien. Halaz ere, nahiago izan dute EAJrekin paktatzea. Zergatik?

Badakit ez dagoela adierazpen errazik, baina neri ez zait burutik kentzen PSEk EAJk baino interes handiagoa duela Euskal Herriko partiduen panorama argi dadin. Ziur da Madrilekin elkar ulertzeko prest dagoen partidu bakarra EAJ dela. Oinaztarrek odolean daramate Gaztelako koro arrikiko hitzarmena.

Ekainak 13

GOTZAINEK EZ DUTE KATOLIKOENGAN SINESTEN

Ministrari Kontseiluak erlijioa eskoletan aukerazko gaia izatea erabaki du. Ez du izango, beraz, ez ordezkorik, ezta eragirik ikasleen espedientean.

Ongi ulertzen ditut Gotzainak, eta prest nago onartzeko arazoi dutela Erro markekin sinatutako akordioen arabera, baina beren planteamenduak auzi honetan jota uzten nau: bistan da ez dutela inolako konfidantzarik erlijioa ikasi nahi duten —besterik ezean bada ere— ikasle katolikoengan. Horregatik eskatzen dute erlijioa aukeratzen ez duten ikasleek, peaje gisa, beste gai bat aukeratzea, eta erlijioari dagokion nota, edo bere ordezkoari dagokiona, espedientean azaltzea.

Elizari inoiz ere ez zaio praktikotasunaren zentzurik falta izan eta orain ere hala erakutsi du. Gotzainek, beste edonork bezalaxe ongi dakite ikasle bati gai bat ikasteko —edozein delarik ere— ala ez ikasteko aukera eskainiz gero, beti azken hau hautatuko duela (etorkizunari begira behar-beharrezkotzat jotzen ez badu behintzat).

Baina ez dakit episkopaduaeren tinkotasuna gai honetan proportzio zuzenean ote dagoen katolikoaren fedearenganako duten fede-ezean.

Ekainak 14

ROCA BERE ETXEAREN MESEDETAN

Gotzainez mintzatzean, praktikotasunaren zentzua zutela nioen. Kataluniarrez ez dago esan beharrik ere. Roca-k ere ongi erakutsi du hauteskunderen ondorengo hitzarmenek eraginiko eskandaluak direla eta. Bere proposamena ez da bakarrik boturik gehien eskuratu duen hautagaiak alkatetzalor dezan, baizik eta nahikoa izatea %35eko gehiengo, automatikoki, zinegotzien gehiengo absolutua izateko.

Alderdi txikiekin bukatzeko atzematen den joeraren aurka, gaurkotu egin nahi nuke gerra-garrasi ezaguna: “Gehiengo absolutua etengabeko lanari esker irabazten duenarentzat”. Eta zenbat eta gutxiago izan haiek, hobe.

Ekainak 16

“POR IMPERATIVO LEGAL”

Gaur baliogabetu da Hegoafrikar Errepublikan erregistratzearen beharrezkotasuna inposatzen zuen legea. Lege honek, hegoafrikarrak beren azalaren arabera sailkatzen zituenak, behartu egiten zituen beltzak beren arraza zehaztera egintza administratibo guztietan (etxebizitza alokatzean, telefonoa kontratatzean, eskola-matrikulazioak egitean, auto bat erostean...). Diotenez, oraindik zut zirauen arraza-banaketaren azken oinarria zen, eta bere baliogabetzearekin *apartheid*-a inolako lege-oinarririk gabe gelditzen da.

Hau bezalako berriek sentimendu bikoitz bat eragiten ditate: zirrara batetik, eta eszeptizismoa bestetik. Zirrara, nahi bada eta nahi ez bada, lorpen historikoa delako bere burua gizakitzat duen edonorentzat. Eszeptizismoa, azken inkestaren arabera arraza zuriko %2a bakarrik agertzen delako Nelson Mandela-ren ANC alderdiari botua emateko prest.

Egoera honek gogorarazten dit bere garaian Martin Luther King eta Thurgood Marshall-en artean (azken hau oso aipatua izan da arestian Estatu Batuetako Epaitegi Goreneko epaile izateari utziz gero).

Oiloa eta arrautzaren dilema zaharraren antzeko zerbait zen. Martin Luther King-ek kontzientziak aldatu nahi zituen legeak aldatu ahal izateko; Thurgood Marshall-ek uste zuen legeen aldaketak eragingo zuela kontzientziena.

Dilema hori faltsua da. Bizitza ez da elementuak osotasunetik banan daitezkeen laboratorioria.

Ekainak 17

PSOE-REN GARDENTASUNA

Txiki Benegasek, korrupzio-salaketen aurrean, bere alderdiaren barne ikerketaren ondorioak irakurri ditu (Filesa kasua).

Humorista batek, alderdiaren jokabidea zuritzen zuen barne-txostena, salaketa-bineta bihurtu du: “Nere alderdiaren korrupzioa gardena da”, dio bi militantek eusten duten pankartak.

Karikaturak, benetan gogorra bere mezu zuzenean, pentsakor utzi nau, Josep M. Colomer-en sistema demokratikoaren korrupzioari buruzko artikulua bat irakurri ondoren heldu bait da nere eskuetara.

“Zorionez edo zorigaitzez, idazten du Colomer-ek, demokraziaren muina ez datza agintarien zuzentasuna bertzean, demokraziaren berdintasun-printzipioaren arabera edonork goberna bait dezake. Demokraziaren muina askoz apalagoa da: denak behartzen dituen erabaki-prozedura baten existentzia eta erabakia, edozein delarik ere, on bihurtzen duena, era hartan hartua izan delako, eta komenigarria dirudienean, aldatzea ahalbideratzen duena, eta hartu dutenak bere lekutik kentzeko aukera eskaintzen duena.

Beraz, ez dira alderdien eta politikoen uste finko eta egonkorak eta garbitasun inmakulatua, baizik eta, alderantziz, etengabeko kritika, informazio librea eta aktibitate publikoaren gardentasuna, erropa zikina aireztatuz, bere legitimitatearen benetazko baldintzak.”

Marraskiko pankartak errealtatea isladatuko balu ez ginateke gauden bezain gaizki egongo.

Ekainak 19

BERLIN

Botu-kopuruaren alde txikia izan da: 337-320, baina harriarriena ez da alde hori txikia izatea, Berlin-en aldekoa izatea baizik. Aurrekontuen logika, politiko eta funtzionarioen pragmatikotasuna eta administrazioaren ohikeria moldakoiak, Bonn mantentzea errazten zuten.

Zergatik, beraz, Berlin? Ba, berriz ere, sentimendu nazionalistak gainditu egin duelako hain aipatua izan den alemaniar arrazionaltasuna.

Berlin 74 urtez bakarrik izan zen hiriburua, II. Reich-aren aldarrikapenetik, 1871tik alegia, Hitler-en erorketa arte 1945ean. Bonn 50 urte betetzeko bidean zen, baina alemaniar guztientzat Berlin, Bismarck-ek buruturiko birbaterakuntzaren ikurra da. Egungo birbaterakuntzak ikurraren berreskuratzea eskatzen zuen.

Ez bedi inor harritu azkenean administrazioaren lekualdaketa atzeratzen edo inoiz burutzen ez bada. Berlin-en hiriburutasunak, bihotzeko gauza denez, ez du deusen beharrik bizirik irauteko. European sentimendu nazionala onartu nahi den baino askoz biziago dago.

Ekainak 20

AMEDO-REN EPAIKETA: LEHEN PLATERA

Barrionuevo, irrika bizian zegoena Justiziari laguntzeko GAL taldearekin zerikusi zuen guztia argitzeko, ez du *terroristatzat* jo nahi izan.

— *“GALek burututako atentatuak ekintza terroristatzat al dituzu?”*

— *“Egintza deliktiboak dira baina ez nintzateke erabateko kalifikazio juridiko bat ematen ausartuko.”*

— “Ez al dituzu ‘terrorismo’tzat jotzen?”

— “Egintza ‘deliktibo’tzat jotzen ditut.”

Barrionuevo-k, Epaimaiaren aurrean egia, egia osoa eta egia soilik esatea zin egin ondoren, polizia espainolaren jokabidea GAL taldea ikertzean “oso efikaza” izan zela gaineratu zuen.

Honek beste bineta bat dakarkit gogora:

Polizia batek garaipenaren seinalea adierazi nahirik, esku-ko bi behatz jasotzen ditu eta zera esaten: “Gobernuak nere arrakastarengatik kondekoratu nau. GAL taldea ikertzean izan nuen arrakasta-ezagatik”.

Ekainak 21

ERRUSIAR BAT NEW YORK-EN

Boris Eltsin-ek Estatu Batuetara egin duen bidaiak buruhauste diplomatiko bat baino gehiago sortu du. Ez da Gorbachov ahuldu nahi, baina ezta ere gaizki gelditu aginte politiko erreal bat ordezkatzeko duenarekin.

Gorbachov-en aldekoek diote bera izan zela Ekialdeko herrialdeen askapena bultzatu zuena, Alemaniaren birbaterakuntza onartu zuena, bere armadari ehundaka misilen txikizioa agindu ziona, Saddam Hussein-en aurkako nazioarteko elkartasunari eutsi ziona, perestroikarekin komunismoaren harresia hautsi zuena.

Giscard d’Estaing-ek atzo bertan zera zioen “Europe 1”ean: *“komunismoaren amaiera markatu duena ez da perestroika izan, Boris Eltsin-en hautaketa baizik. Eltsin Errusiako lehen-dakari bihurtu da 149 milioi errusiarren herri-sufragioz”*. Eltsin-en aldekoek diote bera izan zela mugimendu independentista baltaniarrak deuseztatzea bidaliak izan ziren soldadu errusiarrei tirorik ez botatzeko eskatu ziona; greban zeuden meatzariak lasaitu eta lanera bihurterazi zituena; militar

aurrekontuen jaitsiera eskatzen zuena, eta, batez ere, ahalik eta eperik laburrenean —bi urteren buruan— merkatu-ekonomiara iragatearen alde dagoena.

Ne reaburuz, Eltsin-ek berak erraztuko ditu gauzak. Ez dut uste, oraingoz, Gorbachov-en alternatiba izan nahiko duenik. Nahiago du bere bila etor daitezen transizioak berak Gorbachov irentsitakoan. González-ek horixe bera esan omen zion.

Ekainak 24

BESTE BELDUR BAT

Fernando Onega kazetariaren ustez Europak beldur dio Estadu bakoitzak bere armairuan giltzapean dituen deabru nazionalisten kanporatzeari. Europa beldur da Jugoslavian gertatzen ari dena erbestera dadin.

Estatu zaharrek arazoa esportagarria ez dela pentsatuz la-saitzen dute beren burua, baina izan ere, bada oraindik ar-giago ikusten duten beste gauza bat: esportagarria izan ez dadin, zatiketa —gertatzekotan— odol asko isuriz burutu be-harko da. Baketsua bada, kontaezinak izango bait dira imi-tatzaileak. Biolentzia handia, gerra bat, beraz, behar izango da dena dagoenean geratzeko. Agian jugoslaviarrei tokatu zaie gauzak horrela ote diren erakustea.

Denborak esango digu analisisa zuzena ote den.

Ekainak 27

AITAREN ERAGINA

George Steiner-ek kontatzen du elkarrizketa batean nola bere aitari esker murgildu zen kultura klasikoan:

“Txikia nintzenean nere aitak Iliada-ren zatiak irakurtzen zizkidan. Pasarterik hunkigarrietakoa aukeratzen zuen, alegia, Akilesean eskutik lantza indar handiz ateratzen denean... Zirt edo zarteko une hartan, isildu egiten zen eta esaten zidan (gogoan izan nik orduan bost urte baino ez nituela) ez zegoela hurrengo bertsoen itzulpenik. Nik sinetsi egiten nion eta kilikadurak garrasi egitera bultzatzen ninduen. Eta berak behin eta berriz: ez dago grekera ulertzea baino beste irtenbiderik. Hala hasi nintzen grekera klasikoa ikasten. Hurrengo bertsoek zer zioten jakin ahal izateko!”

Zaila iruditzen zait hobeto laburbiltzea zer den hezieraren artea.

Ekainak 30

MIKROFONOAK EGUN BATEZ

Gogorra benetan Burgoseko presoek, Artapalori nonbait, zuzendu dioten gutuna: “Hilerrian birbateratuko zaituztegu”. Hori bada pentsatzen dutena, normala da esatea; gizarteak ematen dien tratua eta gainean dituzten zigorrak gogoan izanik, ez gaude fintasun etikoak eskatzeko goieran.

Gehiago harritzen nau, ordea, ikusteak zein atsegingarriki jaso duten gutuna hainbeste bloke demokratikok, ordenaren zaintzaileek eta bortxakeriaren aurkako inkisidoreek.

Eta apuntatu egingo dut, ahantz ez dakidan, beren protestak zabaltzeko, presoek boligrafoak, mikrofonoak eta kamarak lortzeko aukera izan zuten eguna. Ikusiko dugu zer gertatzen den, hurrengoan, beste gauza batzuk eskatzeko kazetariei hots egiten dietenean.

Nolanahi ere, presoak berak izan al ziren kazetariei hots egin zietenak?

Uztailak 2

NOR ISILERAZTEKO?

ONCEk Luis del Olmo kontratatu du bere emisora-katerako. COPEren aldetik, irrati-magazine espainiarraren sortzailearen ihesa arazo (ekonomiko) bat eta lasaitasun (politiko) bat da. Arazo ekonomikoa, zaila izango delako Del Olmo, diru-iturburu bezala, ordezkatzeari; lasaitasun politikoa, hierarkiari deserosoa zitzaiolako bere baitan edukitzea gobernuaren aurkako gurutzada batean murgildurik zegoen pertsona bat. Hierarkia ez da, gobernuarekin mantentzen dituen erlazio zailez gain, fronte kontrolaezinak irekitzearen aldekoa.

Herrialde honetako gudatxoek behatzailearentzat, “Protagonistas” irratsaioaren zuzendariaren alde egiteak, bere anbiguotasunaren erakargarritasuna eskaintzen du. Jakina da Miguel Durán-i komunikabideetan gobernuaren “quintacolumnista” delakoaren papera betetzea leporatzen zaiola. Diotenez, “El Independiente” egunkaria, prentsa espainiarraren ahots kritikiko bakarrenetakoa, isilerazteko erosi omen du. Ikuspegi horretatik galdetu beharra dago ea Duran-ek Del Olmo kontratatu ote duen Gobernuaren kritikatzailerak ala bere kritikatzailerak isilerazteko. Beste hitzetan: Del Olmo-ri ahoa estaltzeko ala besteen estalki izateko.

Uztailak 3

ERREFERENTZI PUNTUAK

Denori kostatzen zaigu gertatzen diren mugimendu txikiez, konstanteez, ohartzea. Esate baterako, kosta egiten zaigu egunero ikusten dugun umearen hazieraz konturatzea, edo hodeiertzean untzia nola aldentzen ari ote den nabaritzea. Aldaketak somatzeko erreferentzi puntuak behar ditugu. Historiak —gordinki batzuetan— eskaintzen dizkigu.

Frantziar gobernuak laidozki bota du paperak 1995 arte zuzen zituen Abdelmoumen Diouri, azken 17 urteotan Fran-

tzian errefuxiatu bizi ohi dena. Hain izan da lotsagarria bidalketa, ezen Pariseko Epaitegi Administratiboak baliogabetu egin behar izan bait du. Diouri-k, beraz, Frantziara bihurtu ahal izango du.

Dena den, axola duena zera da: Diouri 60ko hamarkadaren hasieran marokiar oposizioaren partaide gogatsua izatearren eta tronuaren aurkako konplot batean esku hartzearen salaketa jasan ondoren, atxilotua, torturatua eta heriotz-zigorraz kondenatua izan zen 1963an.

Garai hartan, Frantzian, alderdi ezkertiarrek izugarritzko kanpaina eratu zuten hilketak ekiditeko. Sinatzaileen artean François Mitterrand delako baten izena agertzen zen.

Uztailak 4

ZERBAITEK USTEL-USAINA FRANTZIAN

Errealitatea era askotara konta daiteke. Bat izan daiteke Jacques Chirac aipatuz:

“Frantzia atzerritar gehiegiren etorrera jasaten ari da. Imajina ezazue gure edozein auzo bat, non sartzten bait dira, lanik egin gabe, jakina, 50.000 liberako estadu-laguntza jasotzen duten gizon bat, bere hiru edo lau emazteak eta hogeit hamar seme-alabak. Erantsi honi sortzen duten zarata eta kiratsa. Al-damenean bizi den frantsesak, nahitaez, erotu egin behar du”.

Beste modu bat izan daiteke estatistikak aipatuz. Frantziar gobernuak ekainean egindako inkesta baten arabera, frantziarren %71k uste du Frantzian arabiar gehiegi dagoela, %45ak beltz gehiegi dagoela eta %94ak arrazakeria oso hedatua dagoela.

Nolanahi ere, bat baino gehiago harrituko zen ikustean nola Edith Cresson bera ere prest dagoen hegazkin bereziak fletatu eta legez kanpoko etorkinak botatzeko. Baina harritzen denak aiantzi egiten du Mitterrand-ek, lehendik ere, esana

zuela inmigrazioaren arazoan gauditua zegoela onargarria zen neurria, eta Rocard-ek berak ere, Frantziak ezin zezakeela munduko miseria guztia bere gain hartu.

Honenbestez, harrigarriena da, Chirac-ek Orléans-eko eztabaida-afarian esandakoak esan ondoren, bere inguruko laguntzaileen jarrera ikustea buruzagiaren hanka sartzea onartuz. Pasqua-k berak ere, Chirac-en gobernuko Barne Ministrari izanak, tentelkeria haiek Chirac-i bere bizitza politikoan zehar aurpegiaratu zizkiotela aitortu zuen. Ordu gutxiren buruan, ordea, etsipena harrokeria bihurtu zen: herriaren jarrera, egoitza erregionaletara egindako ehundaka deiren bidez adierazi zen RPR alderdiaren karneta eskatuz. Honekin batera Pariseko alkatearen arrakasta Frantziako lehendakaritzarako hautagai bezala bost puntu igo zen.

Hauteskundeek Le Pen-en igoera berri bat eskaintzen dutenean eskuak burura eramango dituztenek, har bezate abisutzat eskuindar liderrak bere etsaiak entzun eta gero esandakoa: “Hautesleek kopia bat baino originala nahiago izango dute”.

Uztailak 7

SANTU BATEK BAINO ARRAZOI GEHIAGO

Aita santuek gauza ugari esaten dituzte eta bakoitza gogoko dituenekin geratzen da. Ni ez naiz atzean geldituko.

“Gehiegizkoa da alderdi politikoaren bitartekotasuna hartzen ari den indarra. Alderdiek ez dute gizartearen errealitatea agortzen, eta haien inbasio totaltzailea degenerazio bat da”.

Aita Santuak esana.

Joan Paulo II.aren ardura, seguru asko, bere eraginaren galeran datza. Baina arrazoi du.

Uztailak 9

ZALANTZAK ARGITUZ

Ez da denbora askorik behar izan preso arruntek “beste gauza batzuk” eskatzeko prentsari hots egiten diotenean zer gertatzen den jakiteko.

Herrera-ko atzoko mutinak argi eta garbi adierazi du.

Uztailak 11

LEHIAKORTASUNAREN DISKURTSUA

Lehiakortasunaren hitzarmena dela eta, Roland de Farcy, “Business School of Standford”en diplomatua eta egun pizza-fabrikatzailea, aurkezten dizuet. Bere lana Estatu Batuetan ikasi ondoren 1988an bihurtu zen eta bera da, 33 urterekin, banatzaile garrantzitsuena Frantzian: urteko 100 milioi liberako negozioa, 500 langile Parisen eta bere inguruetan, 25 establezimendu Frantzian, sukurtsal bat Alemanian eta beste bat Belgikan. Ikus zer dioen:

“Nik ez dut soldata minimoa handia denik esaten. Badakit, familia bat mantendu behar izanez gero, hileko 5.522 libera izabaz ezin daitekeela Parisen bizi. Baina arazoa ez da hori. Gauza da, neri, banatzaile bat, soldata minimoa ordaiduz, orduko 53 libera kostatzen zaidala eta berak ez duela 32,88 baino jasotzen, horietatik 27 geratuko zaizkiolarik zergak ordaindu eta gero. Hori da arazoa. Soldatek jasan behar dituzten gizarte-zamak handiegiak dira: nere banatzaileak ez du asko irabazten baina neri, aldiz, gehiegi kostatzen zait. Kualifikatu gabeko lana garestiegia da Frantzian.

Lehentasuna lanpostuak sortzea bada, gauza argi dago: bere kostea gutxiti behar da. Bihar zama horiek desagertzen badira, nik neure pizzen salneurria %10 batean jaitsi ahal izango dut eta, ondorioz, neure merkatua handitu, establezimendu berriak ireki, jende gehiagori lana eman”.

Jende horrek, definizioz, soldata minimoa irabaziz lan egingo luke, hots, familia bat mantendu behar izanez gero Parisen bizitzeko nahikoa ez den hori, bestela, jakina, enpresariari ez zaizkio kontuak ongi ateratzen. Baina Roland de Farcy-k ez du horrelakorik aipatzen.

Uztailak 13

KOINTZIDENTZIAK

Gauzak ez dira besterik gabe gertatzen eta, hau behinik behin, jakin beharko luke Amedo-ren epaiketako Fiskalak.

Duela egun gutxi irakurri nuen “Sofemasa”k Espainiako enpresa publiko eta pribatuetako kuadro eta exekutiboak aztertzeko burututako lan bat. Dirudenez, tribu honek gehien estimatzen dituen hitz eta kontzeptuak honakoak dira: *ausardia, handinahia, gailurra, muga, hutsa, arriskua, ironia gogorra, izpiritu kritikoa, desberdina, originala eta indibidualismoa*.

Beste muturrean, negatiboenak, honakoak dira: *barkame-na, karitatetsua, apeza, besteei emana, habia, jaiotza eta famili zelula*.

Gaur, aldizkari frantses batek aipatzen du, gure garaiko ezaugarri adierazgarritzat, kolonia-marka ezagun batek aukeratutako izena “tropa” direlako gazteei zuzendutako produktu berriarentzat: izena “egoista” da. Duela urte batzuk, dio aldizkariak, inor ez zatekeen ausartuko merkatura izen honekin ateratzen.

Uztailak 15

EUSKADIKO EZKERRA

Baretzen ari da “auñamenditarren” eta “berritzaileen” arteko borrokaldia. Badirudi, hainbeste asaltoren ondoren, besoak astunegiak dituztela. Baliteke, zigor handia jasotako zen-

bait boxealariri bezala, kanpaiak salbatzea. Kanpaia kasu honetan uda da. Abuztuko oporrek, jota dauden boxealariei bezala, aukera bat emango die: norbaitek toaila busti batekin aurpegia freskatu eta amoniakoa usain erazi. Ea horrela konturatzen diren ez dutela borrokaldirik irabaziko beraien artean elkar joka dabilzan bitartean.

Uztailak 16

ARGITU GABEKO MISTERIOA

Inoiz zerbait esan bada ironiaz beterik, Amedo eta Domínguez poliziak epaitzen dituen Auzitegiko lehendakariaren “visto para sentencia” izan da. Pentsatzen dut bakoitzak ikusi nahi zuena ikusi duela, zeren Auzitegia enkargatu bait da komeni ez zena ikus ez zedin.

Epaia ezagutu aurretik, pentsatzen dut zein desberdina zatekeen epaiketa hau Auzitegiak deitu edo hitz egin erazi izan balie jakin nahi duguna zekitenei.

Kontsolatu egiten naiz, tontoen kontsolamendua baldin bada ere, *Time* aldizkariak “Iran-gate” kasu ilunari buruz zioenarekin:

“Be reziki zaila gertatzen da misterio bat argitzea baldin egia ezagutzen duten pertsonak gezurti trebeak, mutuak edo hilotzak badira. Hau da kontu honi aurre egin behar diotenek duten arazoa “Iran-Kontra” eskandalua eta azken hamarkadan ofizial amerikarrek Ekialde Erdian diseinatu dituzten beste konplot korapilatsuak argitzean. Joan zen astean, salaketa berriak azaldu ahala, ez ziren hatz-arrastoak, eskema nahasiak edo artekariak falta. Baina izugarria zen ziurtasunen eza, agian, egia fikzioa baino indartsua denean, oso zaila delako bata bestearengandik bereiztea.

Izan ere, bada 1980tik erantzuna itzaroten duten galdera larriei egiazki erantzuteko gai den pertsona talde bat: egia al da Reagan-en laguntzaile batzuek, Carter hondoratzeko Iranen au -

rka konspiratu zutela amerikal bahituen askatasuna hauteskundeak pasa arte atzeratuz? Zenbat denbora pasa zuen Gobernuak isilpean iraniarrak armaz hornitzen? Irakiarrei ere lagundu al zieten misilen zenbait elementu eta arma kimikoak eskuratzen?

Nahi izanez gero, ziur aski, Ronald Reagan-ek, George Bush-ek eta Hashemi Rafsanjani iraniar lehendakariak erantzun zezaketen. Baita William Casey, CIAko zuzendari ohiak, israeldar Amiram Nir arazo terroristatan adituak eta Jomeini Ayatollah-k berak ere bizirik baleude”.

Hauxe zioen *Time* aldizkariak orain dela hamabost egun. Izenak aldatuz gero balio lezake Amedoren epaiketarako.

Uztailak 17

INDURAIN HORIZ JANTZI DA

Gaur arratsaldean nere haurtzaroko katekesiez eta apezak Hirutasun Sainduaren misterioa ulerterazteko zituen eragozpenez gogoratu naiz. Gizajoak behin eta berriz erabiltzen zuen hiru adarretako zuhaitzaren adibidea: zuhaitz bakar bat (Jaungoikoa) baina hiru adar (Aita, Semea eta Izpiritu Saindua) desberdinak euren artean.

Gaur, berriz, irratietan nahiz egunkarietan, zuhaitzarena baino adibide ulerterrazago bat aurki genezakeen: Indurain bat eta hiru nazionalitate (euskalduna, nafarra eta espainiarra).

Uztailak 18

BARKA, IRAKASLE JAUNA

Espainiartasunari patetikotasuna dagokio. Imajina ezazu, bestela, “Expo-92”ko Manuel Olivencia arduradun nagusiarekin uztearen eszena.

González lehendakariak Moncloa-ko ateraino lagundu omen zion arduradun dimitituari: “Barka, irakasle jauna; ezin izan dut ezertxo ere egin”.

Patetikotasunaren zaleek bi eszenategi desberdinen artean hauta lezakete: gogoz kontra defendatzeko gai izan ezinik, bere bihotzeko irakasle ohiari kargua kentzen dion Gobernuko lehendakariarena edota lotsagabeki gezurra dioen ikasle ohiarena.

Uztailak 19

HIZKUNTZA BI

Guadalajarako aldarrikapena heldu zait, alegia, Mexikon ospaturiko Lehen Hispanoamerikar Gailurrean bildutako 21 herrialdeetako ordezkariak landu zutena. Ezin izan dut bukatu. Gauza larregi, betiko hizkuntza. Beste paper bat gehiago.

Aldi berean, ezagutzera eman da bildutako 19 lehendakariari latinoamerikar gizon eta emakume intelektual talde batek egin dien ekologi aliantzaren proposamena. Ohizko hitz abstraktuen ordeztasun, hots, aldarrikapen ofizialean barra-barra erabiltzen diren *atzerriarekiko zorra, intolerantzia, negoziazio prozesua, merkatal sistema multilateral, giza eskubideak, bipolaritate ideologikoa*, eta abarren ordeztasun, topo egin dut, ustegabearen, *itsas dortokarekin, belatz ibiltariarekin, kurlintekin, Usamacinta ibaiarekin, Mendi Urdinekin, maputxetarrekin, tarahumaratarrekin edota Yanoami bezalako hitzekin.*

Zein desberdinak gizakiaren etorkizunaz hitz egiteko bi erak!

Uztailak 20

UA-REN AUTORRETRATUA

Duela astebete patetikotasunaz idatzi ez banu, gaur idatzi beharko nukeen UAko talde parlamentariak eragindako egoeraz, Gasteizko Lege Biltzarreko pasiloetan “bakarrik zebilen” (langile nano batek zeraman) karretilaren aurrean barrez deskojonatzen.

Gizakia, nahi bada eta nahi ez bada, halakoa da eta besteen zorigaiztoak barre-algara eragin diezaioke zenbait gauza, bi aldiz pentsatu aurretik, ikustean. Areago oraindik, lagunarteko afari batean kontatzeko irrika ere senti dezake besteen barrea eragiteko. Baina egun batzuen buruan alderdiaren barne-aldizkarian idaztea, autorretratu hutsa baino ez da.

Uztailak 24

GARAIPEN LARRIA

Gorbachov-ek bere egitasmo berria aurkeztu du PCUSeko Komite Zentralaren aurrean. Bertan, marxismoari uko egiteko eman beharko litzatekeen bira kopernikarra agertzen du.

Harritzekoa izan da hain erresistentzia txikia izatea Alderdiko kontserbatzaileen aldetik. Dena onartu diote urtearen bukaeran ospatuko duten Kongresu berezian berriro ere eztabaidatzearen truke.

Analistek diotenez, kontserbatzaileek denbora irabazi nahi an dabilta. Baliteke. Beste aukera bat, beren estrategiak eztabaida-bidearen ordeztu, beste bide bat hartzea litzateke. Horrela balitz, ez da udazkenean Kongresu berezirik izango, ordurako ez bait da eztabaidatzeko deus ere egongo.

Ikusiko dugu. Baina Gorbachov-i —susmo bat da— gauzak errazegi joan zaizkio aipatu bileran.

Uztailak 25

GIZON BERA, TXAPEL DESBERDINAK

Utz nazazue Nazioarteko Kreditu eta Komertzio Bankuare n inbertitzaileen milaka milioien galera eragin duen *crack*-a aipatzen.

The Economist aldizkariak zera dio: “Gaur egun argi eta garbi dago bezeroetako bat Abu Nidal zela, arabiar terrorista arrakastatsua, bankuaren Londreseko sukurtsalean sartu orduko M-15ak —britainiar zerbitzu sekretuak— begirik kentzen ez ziona. Beste bezero bat CIA bera zen. Honek bankuko zerbitzuak erabiltzen zituen Irani saldutako armen salmentako diruaren bitartez Nikaraguako “Contra” delakoa finantzatzeko. Eta CIAk negozioak egiten zituenean Panaman zuen agenterik onenarekin, Noriega generalarekin alegia, aipatu Bankua zen biderik egokiena ordaintzeko. CIAk berak agindu zion Noriegari Banku honetan kontua irekitzea diruaren zirkulazio klandestinoa errazteko. Batere tentela ez zen Noriega-k, noski, CIAren onespena zuen bide bera jarraitu zuen droga-negoziotik lortutako dirua zuritzeko”.

Kuwait-eko inbasioaren urtemuga betetzear dagoela, aldatuko al da hau guztia hainbeste aipatzen den nazioarteko ordenu “berrian” ala bezeroen eta Bankuaren izenak bakarrik aldatuko dituzte?

Uztailak 27

ERREGA EUSKADIN

Erregea etorri zenean ni ez nintzen Euskadin. Bera izan al zen?

Uztailak 30

ORTUONDO NUMBER ONE

Aragoiko lurralde lehorretan hasi ditut hartu berriak ditudan oporrak. Prentsa irakurtzea lanbide bat izatetik inoiz utziko ez dudan —ezta oporretan ere— bizio bat izatera pasa da. Albisteak dioenez, Espainia osoan, Ortuondo da hobekien ordainduta dagoen alkatea: 835.000 pezeta hileko. Zera irakurtzen dut: “Ortuondok, alkatetzaren jabe egin bezain laster, %20an igo zuen bere soldata eta Espainian hobekien ordainduta dagoen alkate bihurtu zen”.

Egia da ez dela Bilboko izan bere lehen erabakien artean alkateen eta zinegotzien soldaten igoera hartu duen udal bakarra, Gasteizkoak ere egin du, %40tik %100ra bitartean, baina hobekien ordaindutako alkate izatearen ohorea Ortuondorentzat da, eta hura edukitzea Bilbori dagokio.

Neure buruari galdetzera nindoala ea zein merezimendu ote zuten bai Bilbok eta baita Ortuondok ere halako ohorea izateko, bapatean, zera etorri zitzaidan burura: behingoz ETA aipatu gabe Euskal Herriaz hitz egiten eta...

Uztailak 31

Euskaratzailea:

JON BERGARETXE

IBURUAK

MIKEL AZURMENDI
EHIZTARIAREN EROTIKA

EHIZTARIAREN EROTIKA

Joseba Zulaika ez da usotik
usarrera bizi

MIKEL AZURMENDI

Negu parteko igande bat Mendaron. Goizeko zazpiak inguru Madariagatik behera jaisten den Artzubi errekondoan. Alde batera Lastur, bestera Elgoibar. Koadrilako hogeitabi gizonetatik, gaur hamarren bat bakarrik hemen, hankapean alde batera eta bestera zakurrak dituztelarik isilik eta egonezin. Gizonek eskupeta bana bizkarrean, batek foto-makina. Ansorregiko Batistak azken aholkuak eman ondoren, sakabanatu egiten da ehiztari-taldea. Bederatzi ordu pasatxo jo batera jo bestera ibiliko dira zakurren zaunkaden atzetik, usainez usain arrastoari segi, arrastoa galdu. Arratsaldeko lau t'erdietan bi basurde bota eta eskuratu dutelarik, taldea bat egiten da berriz. Antropologia bereziki da gaur gustora, bere ondo-

ondoan basurdea pasa eta Leizaolak bota bait du, Agustinen timoan zartadak beratu lurrera bota, eskuan zeukan esku-peta bitan eginez. Ehizaren estasi eta emozio-gailurrak ukitu ditu gaur antropologoak, "Agustin eta ni pasatuta geunden" idazten du.

Lau urte edo bota ditu Joseba Zulaikak Lastur-Mendaroko ehiztari-koadrila honekin basurdearen atzetik. Azken hamabost urteotan 120 basurde bota duen koadrila omen da hau, antropologoak berriz tirorik ere ez, baina lau urteren buruan ehiztariaren analisi sendo bat paratu digu eta berak filmatutakotik hamar bat minutu on eta adierazgarririk badago. Euskal Unibertsitateko antropologi saileko doktorego-kurtso batean gurekin eztabaidatu eta gero, Zulaikak liburu bat atera du, *Ehiztariaren erotika* (Erein). Liburua ez da ehiza-liburu bat, manual bat esaterako. Basurdetan hemen dabilen ehiztariari buruzko saio bat baino egiten ez badu ere, ehiztariaren pertsonalitate izkutu bat argitzen du eta antzinako gizarteetan ehizak zer-nolako talde-egitura psikologikoa eragin zukeen ere dextente baino gehiago ikuserazten du. Horregatixe izenburua guztiz ongi dagokiolakoan nago, ehiza-erotika batek akaso esp-rika bait lezake arrak emea harrapatzeko ibili izan dituen gorabeherek nola markatu duten gizartea, gaur "machismo" izenez arbuiatu nahi genukeen giza jarrera kultural hori piz-tuz, hain zuzen ere.

Saioa hiru partetan banatzen da. Lehenean, ehizaren zein-uak argitzen dira: arrastoak, zaunkadak eta usainak zeren adierazgarri ote diren alegia; bestean, gaurko basurde-ehizan dabilenak zernolako ekintza-motan diharduen; eta azkenekoan, ehiztariaren emozioak eta grinak arrotzen dira. Azken zati honen zuztar-gunetik mamitzen da liburuaren esanahia, ehiz-taria erotismoaren inguruan jokabideratzen den gizon-klase bat delakoan.

SEMIOTIKA

Inor buru-belarri dabilenik esan badaiteke, ehiztaria da hori. Buru-belarrikoa da bere ariketa nagusia, ez ikusi ez ukitu

ezin duen basurdeari segi egin behar bait dio. Ehiztariak entzun egiten du bereziki, baina ez basurdea, zakurra baizik. Horretarako ez du inolako kodigorik, gure gizartean usaintzen ez den usaina omen da onena eta. Begia belarrian denean, ezagupen-prozedura berezi bat lortu behar da derrigorrez. Ikonoz eta kontzeptuz baliatzeko gai ez den ezagupen-mota hau nolakoa ote da? Piztia seinalatzerainoko ezagupen-ibilbidean nola bildu eta elkar lotzen dira sentimenezko datuak? Hau da liburuaren lehen parteko arazoa, semiotika edo zein-uei dagokien argibidea, beraz.

Ehiztariak ehiza-kartografia bat egiten du, zenbat eta mapa hobea egin ehiztaria trebeago. Horretarako arrastoak dauzka bere aurrean: meharrak, beroak, zaharrak, eskasak... Ile-matatza bat alanbresian, arbolaren kontra azkatzerakoan basurdeak galdu duen lohia, hanka-marka lokaztu batzuk... Seinale horiekin egituratzen du ehiza-mapa; zertara apuntatzen duten seinaleok ez dakiela jokutzen bait du ehiztariak hasteko. Hor ez dago inolako imajinik, baina berak asmatu egiten du sare imajinario bat, eta ehiza-gizonen taldea sare horretantxe sartzen da buru-belarri.

Basapiztia ez da inoiz ikusten, honen imajina denotaziorik gabekoa da, erreferentzia enpirikorik ez du. Edota duenean, gizonak ezin du atzeman. Usaina gauza bat da beste gauzen artean, baina alor semantikorik ez duenez, haizeak dakarren bezala haizeak eraman lezake: horretarako dauzka zakurrak, usainak jaso ahala, zaunka egin diezaioten. Usaina interpretatu egiten dio zakurrak: usain baten truke zeinu-indize bat eskaintzen, zaunkada-mota bat alegia. Zeinu honen izaera perkusioarena da, txistuarena, kontinuitatean murgiltzen bait da, erritmoa, frekuentzia, intentsitatea, kadentzia eta beste osagaiez bereizten delarik. Mezu pragmatiko hutsa dauka zaunkadak, taldea helbururaino mugieraziko du, ongi interpretatzen den neurrian behintzat. Zaunkada-zeinuaren berezitasuna da aldian aldikoa izatea, kasu bakan baterako egina izaten da eta: ez dago, beraz, inolako gramatikarik, asmatu egin behar da zeinu honen adiera. Ehiztariaren jakitea igarlearena da, asmaketa hutsa, konjetura bat. Ezaguera hau usmatze bat da, zentzumenezko zantzuak susmo bihurtze bat, norber-

a ren esperientziaren baitan bakarrik ikasten denekoa. Erran-merranaren estiloa du, ez kritikarena; analisitik apenas duena. Horrexegatik omen da ehiztari izateko alde aurretik norberaren burua aldatu beharra dagoela, nork bere sentimenak hezi behar bait ditu, ez da eta aski buruz ikastea, errepikatzea, memorizatzea, eta abar. Zakurrarekin identifikatzea, kidetzea, elkar bategitea da gainera norberaren beste aldaketa handi bat, inor zorabioraino eraman dezakeen mugida sakona.

SINBOLIKA

Jakin, beraz, ehiztariak ez daki; basurdearen joera uste-gabeenak, giroaren eta terrenoaren gorabeherarik txikienak ere leher egin diezaioke bere iragarpena. Zeinuen munduan dabilke etengabe aztertzen, zer asma zer ez asma, sentimenezko informazioaren hutsuneak osatzen. “Ehizean? Ehizean ez; ezean bai” errepikatzea gustatzen omen zaio ehiztariari, beti zain dagoelako, ausentzia latz batean jarrita. Egoera hau gainditu, errepresentazio sinbolikoaren laguntzarekin gaindi lezake, herri-kulturaren eguneroko esperientziak taxutzeko dauden sare semantikoetan barneratuz. Ehiza-zeinuen mundu iheskor horretan sinboloei esker lor dezake ehiza-estrategiaren bat, bere joan-etorria *arrazional* lezakeen asmo kontzeptual bat alegia.

Euskal kulturaren badago itxi-ireki, barne-kanpo, atzeman-jo eta antzeko polaritate semantikoek sortzen duten sare imajinarioa, non herriko jendea txiki-txikitandik hiltzeraino bizi izaten den bere esperientziak jasoz eta inguruneari sentidu bat emanez. Ehizak berak ere kulturazko espazio kualitatibo horretan hartuko du adiera eta sentidua, eta hortxe bihurtzen da estrategia ordenatu, egitasmo arrazional bat. Euskal ehiztariak lur bati itxiturak ezarriko dizkio, espazioa itxiz, inguratuz eta bilduz, erdigune bat agirian uzteko. Ehiza-estrategia hau ez da animaliak berak edukitzen duen antzekoa; animaliak ere *ehizatzen* ohi du, inoiz ere erabili ohi ditu simulazioa, gezurra eta doilorkeria (adibidez, bi zakurren arteko burruka simulatuan edota elur zuritan erbiaren kontra-martxan) baina

gizonaren tranpa artezak hutsunea daki manipulatzeko, kontinuitatea apurtzen daki, eliminaziozko hutsa lortzen, eta erdigunea eta inguruguneen artean dagoen harreman asimetrikoa dela bitarte, erdia daki hartzen. Basurdea erdi-erdian dagoela uste izango du haren estrategiak eta helburu bihurtzen da. Are gehiago, erdiko hori hutsera erreduzitu beharko da imajinazioz: *jo-ta apurtu, jo-ta txikitu, jo-ta haustu, jo-ta ke*. Honela ikusita, isomorfia badago ehiza-ekintzan eta beste euskal ekintza ritualetan: sendagintzan, etxeko mugak ezartzerakoan, Sanjuan suaren festan, lepotik zintzilik erabiltzen ziren kutunetan, trikuharritan, etabar, non hautsa erabiltzen den huste sinboliko baten indarra adieraziz.

Mugatze eta inguratze honetan animalia eta gizona bereizirik gelditzen dira, banaturik, hierarkiarik garbiena piztu dezakeen espazio estrategiko batean. Norgehiagoka aritzen direla asmatuz, *bata ala bestea* jokoan dagoela fingituz, goimailako “ni” bat sortzen da. Nagusitasun-nortasunez betea ikusten du orduan bere burua ehiztariak, eta horretxek esaneraz liezaioke “zerri zikina!” inoiz garaile aterako ez balitz. Ehiza-espazioarekin sakratutasuna agirian da; ehiztariak lurra “garbitu” egin dezake, basurdea jo eta garbitu egiten bait da, behia edo ardia inoiz ez, “hil” egiten ditu artzain edo nekazariak.

EROTIKA

Ehiztaria zer gizon-planta den azaltzeko, bere egitasmo erranteari segitzea aski da; helburu hutsek darabilten gizona bait da ehiztaria, desioak eta grinak amaigabe aurrera bultzatzen duten horietakoa. Gure euskal tradizioko Mateo Txistu, Txelemon edo apaiz ehiztariaren ipuinak ondo agertzen dute berau: meza ematen bukatu gabe irten omen zen zakurrak hartuta ehizera; oraindik orain ez da inoiz itzuli eta deskantsurik gabe hor omen dabil munduan zehar, *fiu-fiu* ziztua ahoan, zakurrak zaunka dituelarik. Desioaren bortiztasuna eta ehiztaria hezur-haragi dira. Sentitzearen azalak bultzatzen du,

sentimenezko zainek eusten diote, eta azken-azkenean, sentiikara bat nagusituko zaio ehiztariari: emozioa trantze bihurtzen da, inoiz hartan basapiztiaren aurrean tokatzen bada. Eta hau sekula probatu ez dutenek ere (asko omen dira oraindik basurdearekin inoiz topo egin ez duten ehiztariak) “joanda” bezala ibiltzen dira, hamar ordu edo mendian ezer jan eta edan gabe, batere neke-goserik gabe, denboraren kontzientzia baita besteekikoa ere galduta, “poseitu” bailira. Zeinu apuntatzaileak dira ehiztariak erabiltzen dituenak (seinaleak, indizeak) eta zeinu hauetxen konpultsioak darabil bera ere, bere nortasuna parentesi artean ezarriko balu bezala. Emozioa benetako “mozio” bat da, pertsonaren transporte antzeko zer-bait; menditik itzultzen denean ohartzen omen da “beste egoera” batean egona dela.

Ehizaren paradoja zera da, imajin ezezagun bat antsiatuz ibili eta imajin horrekin topo egin orduko, den-dena amaitzen dela. Ez da ehizaren plazerra animalia botatzea, basapiztia hortxe aurrean daukazuneko imajin bat eskuratzea baizik. Imajinaziozko aritze horrek imajinaziozko bukaera du, honelakoa omen da ehizaren plazerra. Bistan da piztia bota egin behar duzula behin zure aurrean baduzu, baina instant bateko *bristbraust* hori, piztia zutik daukazuneko tximist-agerpen hori da eta ez beste ezer ehiztariaren mamua. Fotofinko huts hori da haren harrapaldia; animalia hor dauka hankapean botata zakur-muturren jolas, barrabilak moztu egin dizkio, baina maite egiten du, haren gogoan bizirik dirau eta iraungo du, lotsaturik ere aurkitzen da animalia hura horrenbeste desiratu izan duelako. Animalia haren figura harrapatzeko animalia bera harrapatu behar zuen; baina desioa kunplitu zaio, gizonen artean gizonik desiratzaileen den horretxeri.

Ehiza nahiago ezkontza baino, basurdea jo eta botatzea antsiago “neskarik ederren arekin bazkalondoko siesta” baino. Ehiza desioen aitzaki bat besterik ez da, eta gizezkoa larru gorrian hortxe agertzen: bere izaera harraparia da.

GU ETA ZULAIKA

Beti egon naiz ni euskal kulturaren nortasunezko larrua abeltzainak geureganatu digulakoan. Beti uste izan dut animalia hezia, etsia edota etxeratua izan dela atalaia aproposenetako bat euskal norbanakoaren burua ikusmiratzeko. Herri ehiztaria aspaldian gelditu zitzaigun atzean eta abeltzainek nahiz nekazariak ez dute aspalditxotik hona oso ongi ikusten ehiztaria. “Ehiztariak gezurra samurra” esango dizu baserriko errefracuak, baita “ehiztari onena, mahainean dagoena” ere. Honen hatzapar besaluzea ez bait du hark batere maite, nortasun erduztat “jan eta lan” daukalako hain zuzen ere, eta ez harrapaketa. Gure baserrietako aho-belarrietan jaso izan diren ehiztari-kontuek ia-ia beti apaiza ezartzen dute protagonista (adibidez, Mateo Txistu, Axular abade, Txelemon, etabar). Agian herrietan gizakume hori bakar-bakarrik zelako eskulanetik bizi ez zena; eta baliteke ere herriko mentalitatean harrapaketa erotikoarekin lotuegitxoia egotea ehiza; txori, eper zango gorri eta usoarekin konparatu izan dute neska maitalea amodiozko kantu zaharrenek¹ eta neska-lagunarenganako grina usoehizarekin. Horrexegatik, bada, litekena da ehiztariari dagokion imajin honek (botikarioari eta maisuari ere berdin) sexu kontutan alproja famarekin ere zerikusirik edukitzea.

Dena den, baserriar etikaz beterikako ehiztari-imajin anbiguo hau gure herrian zein barne sartuta egon den adierazteko, egokia da gogora ekartzea nola Logroñoeko sorginkeri puzesuetan akusatu gizajo haiek esaten zutenen artean bada- goen Zozayako Mariak asmatutako beste hura ere, alegia:

“...que habiendo en la villa de Rentería un clérigo cazador, muchas veces cuando iba a cazar, le decía: ‘Señor compadre, mate muchas liebres para que os dé lebrada a todos’. Y luego se iba a casa, y habiéndose untado con el agua hedionda que se untaba para ir al aquelarre, caminaba hacia la parte donde iba el dicho clérigo, y el demonio la ponía en figura de liebre; y arremetiendo contra ella los galgos, corría por los campos haciéndoles muchas burlas y revueltas hacia todas partes,

con que el clérigo y las demás personas que con él iban andaban desatinadas corriendo tras los perros, porque siempre revolvió hacia donde estaban los cazadores, con que con mayores voces y furia la perseguían y no cesaba de hacerles burlas hasta que los galgos y cazadores de cansados la dejaban.”²

Beraz, apaiza zen ehiztaria eta sorgin-gaiztokerien artean bat apaiz hari adarra jotzen ibiltzea omen zen herriaren imajinarioaren arabera. Bigarren honek Maria gajo haren ahotik Inkisidoreek entzun nahi zuten lizunkeriazko kutsadura bazuen inondik inora.

Halere, baserritarra ere izan ohi da ehiztari. Nola liteke hori? Gizon kristauarentzat ehiza “olgeta inozentia” delako akaso? (Fray Bartolomek *dixit*, apaizei leporatzen zitzaiena leuntzeko, sobrare). Edota olgeta batere ez-inozentea delako? Joseba Zulaika iritzi honetakoa dukegu, oker ez banago. Ehiza ez litzateke inolako olgeta zozorik, giza desioen irteera interesatu bat baizik, barne-barneko desioen kristalizazio bat alegia. Bere - bereak dauzka baserritarrak lana eta etxeko legea, baina bereburua ez du beti bere, ez bait du beti berau gobernatzen. Aldian-aldian desioen morroi ezartzen da, apaizak “olgetan” litzatekeela sinisterazi nahiko ligukeen arren. Grinatze hori haurtzaroan txori-kabiak harrapatzerakoan hartutako gaixotasuna omen. Txori-arrautzei hatzaparra botatzearekin batera edo, gizon eta gizonetzko bihurtuko bait litzateke haurra. Kabi edo animaliskak poseitzean bihurtzen omen da mutikoa ehiztari (bai ederrak behintzat Zulaikak gure ume-garaiko txori-kabien bilaketari buruz idazten dituen orrialdeak!). Gizonetzkoarentzat harrapaketak daukan garrantzia begibistan uztea da Zulaikaren lanaren ardatz nagusia, sentimenak gizona nola poseitu eta eraman lezakeen, ezagupidea bera baldindu eta ar-sexu jarrera berezi bat ere taxutzen dizkiolarik. Euskaldunak ez ote zuen hau aspaldidanik sumatu, esaera antzera zioenean: “ehiztari ez dira mendira igotzen diren guziak bakarrik; batzuek eperrak ehizatzen dituzte, Eba-ren alabak besteak”.³ Kurioso benetan Lastur inguruko basoetan gertatzen dena ulertzeak nola aiseago ulerteratzen dizkigun Amazonasko ehiztari-gizarteetan arrak daukan nagusigoa baita emakumeak harrapatzen etengabe darabiltzan gerlak ere. Eta

hau Zulaikaren meritoa da, irakur ezazue bestela honen liburuaren atzetik Helena Valero brasildarrak kontatu zuen basoko bizitza, 11 urteko neska motza zelarik, Yanoamarrek aita-ama-anaiak hil ondoren, bera bahitu eta basoan 22 urte pasa zueneko bizitza alegia.⁴

Lanaren beste azertu handi bat da Peirce-ren semiotikan hain ezezagun den zeinu-indize kategoria nola zehazten duen, ehiza alor ezohitua aitzaki. Baina zeinu-seinaleak kultur sare barnean bakarrik adierazten dutela erakusterakoan da maisu Zulaika, alper-alperrik ez bait dabil aspaldiko urte hauetan hemengo galbahe kulturala aztertzen. Horrexegatik zehaztu egin du ehizaren testuingurua, sinbolismo abstraktu eta orokorretan erori gabe. Orain bagenekike hemen, Euskal Herrian, ehiztaria mugagile dela eta ehiza itxituragintza. Zergatik ote da batere ehiza-zale ez denari ere liburu honek “ikuitu” egingo diola nonbait? Manikeismoz beterik dagoen gaurko ehiza-debate sutsuan liburuak ez du egurrik sartzen, hauzia ez bait dago bereziki animaliak *hil-ez-hil* horretan. Gizakumea maite duenak —eta ez animaliak bakarrik— gizaburua ezagutu egin behar du, hasteko ehiztaria bera, eta hau ere gizon-ale eder bat daitekeela esango dizu Zulaikaren liburuak. Honek ukitzen duen oro giza ziprztintzen du, idazlea bera sartzen bait da jokoan, bidea ez bait du etxeko balkoitik egiten; gure arteko bertsolaritza, biolentzia, estetika eta soldaduska ukitu ditu gaurdaino; gaur ehiztaria. Euskara, ingelesa, gaztelera erabili izan ditu, eta gaur euskara berriro, erraz, txukun eta sentikor. Euskal gizarteko puzzlean antropologoak gaur ezarri duen piezak polborarik gabe tiro gaizto bat bota dio errazkeriari eta sentsibilitatearen barrena tiramen luzeko misil bat jaurtiki du.

1. Ikus nire *Euskal Nortasunaren Animaliak*. Baroja, Donostia, 1987, 56-68 or.

2. MONGASTON, Juan de: *Auto de Fè de Logroño de 1610. Proceso a la Brujería*. Tecnos, 1989, 70-71 or.

3. ZAVALA, A.: *Esaera zaarren bilduma berria*. Auspoa, 1985, 841 or.

4. BIOCCA, Ettore: *Yanoama, Terre Humaine*. Plon, 1968.